

PROBLEMI

54

NIKO GRAFENAUER: TIHOŽITJA (753)

RUDI SELIGO: ŽIL (755)

FRANCI ZAGORIČNIK: LAVINA (779)

PAVLE ZIDAR: O MARIJA, MATI MOJA II (786)

MATE DOLENC: PIZZA (826)

MARKO RISTIČ: NOX MICROCOSMIČA, prevedel Franci Zagoričnik (836)

OTTO PÜGGLER: SCHOPENHAUER IN BISTVO UMETNOSTI,
prevedel Valentin Kalan (843)

V. BLAŽIČ: NEKAJ POGLEDOV NA NAŠE ZALOŽNISTVO (865)

E. A. J. JOHANSON: NARAVA IN POMEN ČLOVEKOVE USTVARJALNOSTI,
prevedel R. Z. (878)

LIKOVNA PRILOGA:

POGAČNIK MARJAN (Jugoslavija), V ZATIŠJU, 1967 (barvna jedkanica);

LUGINBÜHL BERNARD (Svica), POSKUSNI ODTIS — NAČRT ZA NOVI
-SILVER- GHOST-, 1966 (barvna litografija);

JOHNS JASPER (ZDA), KRILO, 1966 (barvna litografija);

OPRESNIK ANKICA (Jugoslavija), BILKE SE IGRAJO KRALJESTVA, 1967
(barvni lino in lesorez)

JUNIJ 1967

PROBLEMI

revija za kulturo in družbena
vprašanja, junij 1967
leto V., št. 54

Ureja uredniški odbor: Božidar Debenjak, Janez Dokler, Niko Grafenauer, Tine Hribar (odgovorni urednik), Savin Jogan, Vladimir Kavčič (glavni urednik), Marko Kerševan, Vlado Kralj, Milan Pintar, Rudi Rizman, Mitja Rotovnik, Ivan Urbančič, Franci Zagoričnik

Uredništvo: Ljubljana, Beethovnova 2. Telefon: 30-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Naročila pošiljajte na CK ZMS, Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon: 310-033, tekoči račun: 501-8-475/1 z oznako: za Probleme. Celoletna naročnina 24 N dinarjev. Za študente in dijake 18 N dinarjev. Cena posameznega izvoda 2,50 N din

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ
v Ljubljani. Tisk Učne delavnice ZUSGP

NIKO GRAFENAUER: TIHOŽITJA

I

*Glivičasta starost ti prekriva ude,
in nebo je nad tabo kot bled odtis.
Dan se širi po starem, zima je
trda kot kost, dokler traja.*

*V glavi hreščijo trske,
žebli se razkrečijo kot pest,
tu se začne vsa spolzkost
in razpadajo zobje v prah.*

*Na temenu ti rase gniloba kot pleša,
v prečkah luči se vrtinči dim.
Potem se osamosvoji trska in pokaže,
senca se začrta v slavo stvarstva.*

II

*Zapackan si s sluzastjo težo, ki te vleče.
Tvoje kosti so jalovi kobuli,
mrzla prst se jih drži hromo
kot črna gruča mrtvih muh.*

*Veter preleplja polja, kot mehki vozli
se v mraku verižijo ure,
suho cviljenje pa ne poneha,
nihče ne pregrizne vratu muholovcu.*

III

*Dan gnije med dnevi, z dihanjem
se ne rešiš in henry moore
vidi daleč, ker je naredil luknjo.
A zdaj je čas za rezljanje, nič zato,
če je večer in škriplje v lesu.*

*Hiša te obdaja kot mrka trup,
zunaj cveti trgovanje, težke kretnje
na črvivem ozadju počasi zaostajajo
in pod pokrovom zemlje so mrtvi
z gnilimi vekami, v vednost živim.*

IV

*V tvoj bledi spomin je všita dolga pot.
Vsak gib je truden kot na sliki v mraku.
Sence jezikajo na vlažnih tleh.
Slepota se širi pred tabo kot neizmerna možnost.*

*Oprijet z mislimi kot s ptičjimi kremplji,
se venomer vrti veseli klobčič tvoje glave.
Vraščen si v svojo kožo, ki postaja
vsak dan ohlapnejša, ne moreš mimo.*

*Dež te posuje kot ošpice,
ko greš in si dolgo odsoten.*

V

*Pod kožo, nabrano v pridušen smeh, si varen:
povsod so razpete mravljinčje poti.
Na nebu, globoko zlizanem od letnih časov,
je razlit mir, olajšanje se dolgo vleče,
temu sledi smrt kapucina.*

*Vse kratnje so obtežene z resnobo zime,
na praznem trgu v bledem soju dneva
obstaneš med navadami tujih ljudi.
Mraz je boljšeč in bister kot ribje oko
in kdor nima drugega, tiho zmrzuje.*

Žil

Rudi Seligo

»Si mar odposlanec?«

»Ne.«

»Kaj pa veš?«

»Nič nisem, mati. Ne vprašajte.«

»Nič? Kakšen napuh!« je rekla.

(Jean Giono: Huzar na strehi)

Zdaj, ko je je vendarle več kot teme in noči, udari svetloba skozi majhno okence hkrati s cvrčanjem prvih mestnih ptičev. Okence je v nekakšni niši, pokonci postavljeno v poševnem, nagnjenem stropu, ki teče vzporedno s črno-rdečo streho strmo navzdol. Soba je podstrešna. Stene in strop so prepleskane z apnom. Soba meri dvainpolkrat pet metrov. Je podolgovata, in sicer tembolj, ker je majhno okence v dva in pol metra široki steni, je tako rekoč v dolžini sobe, in je potem tudi svetloba, ki prihaja noter, daljša in manj široka. Vrata so v dolgi steni. Soba je kot nekakšna čakalnica, čeprav je na oni strani vrat prostrano podstrešje, na ti strani pa je konec stavbe, zunanji zid, s katerim se neha hiša in prične zrak z izpuhi in šumi. Nasproti rjavih vrat je pod poševnim stropom divan. Zraven vrat so police. Ob steni, nasproti niši in oknu, kjer je približno pol metra ravnega stropa, stoji rjava omara, na kateri je veliko motnih lis, ki spominjajo na sledove rok in prstov, poleg tega se je na nekaterih mestih barva napela v podolgovate mehurčke. Ob nji je miza, pod njo pa temno rdeče vedro in rožnat polivinilast lavor. Zglavje divana je obrnjeno proti oknu. Rdečkasti in malo valoviti lasje na zglavju nemara prvi sprejmejo to motno svetlobo. Tudi drugo, kar se godi v sobi od trenutka, ko Žil leže v posteljo, sprejemajo nemara lahko samo njegovi lasje. Žil leži tako, da je z rjuho in odejo pokrit do čela. Lahko da njegove oči v temni toploti pod odejo vidijo neke podobe, ki so se naselile v vlažnem sluzastem prostorčku za očmi v preteklih dneh in celo letih, rdečkasti lasje, ki jih rumenkasta rjuha ne prekriva, pa so dostopni vsem spremembam temperature v sobi, temam in svetlobam.

Žil sune odejo z obraza. Oči so mahoma odprte na stežaj. Beločnici nista zelo beli, medli sta kot kakšen fabruarski sneg. Roženici pa, čeprav

sta se zenici atropinasto razširili, sta sivo modri, nejasni in medli, pravzaprav samo široki. Nekaj hipov sta roki na odeji in trebuhu, oči pa na okencu. Potem napne žile na vratu, in te potegnejo kotička ustnic navzdol, da se drobni, zbrušeni zobje nasilno razgalijo, vzdigne šibke rdečkaste obrvi v tenko nagubano čelo in pergamentasti veki potegne čez oči. Z levo roko se pogladi po nekam spodviti bradi in z visokim falzetom zabrbra: »Prešivalka-kotalka...«

In takoj, kot da mu nekaj spodseka glas in te gibe, preneha. Žile popustijo in levica pade na trebuh. Potem spodvije vrat, obrne glavo proti vratom in dolgo gleda vanje. Obrvi ne grejo več v čelo, kotička ustnic ne tiščita v brado. Žil prav nič ne počne s svojim obrazom. Pušča ga negibnega in pri miru. Scela je obrnjen proti vratom. Potem reče: »Ne, ni bilo to. Ni prišlo od tam. Nobeden ni prišel skozi vrata, da bi kaj rekel.« Potem zamiži, stisne dlani k obrazu, oboje pa v blazino, globoko vanjo, da je videti samo rdečkaste lase.

Zraven njega na steni, se pravi nad divanom, visi temna, komaj razločna podoba, okoli nje pa je zlat okvir, ki nima nobenih okraskov, je brez rezbarij, enostaven in gladek. Na notranji strani ob podobi je samo tenka izboklina kot narobe obrnjen žleb, potem pa je ravna ploskev v širini treh prstov. Zlata barva se nemara že dolgo lušči, zelo jasno je videti pege neke podobne, pa vendarle druge zlate barve pod njo. Dneva je zmeraj več in nočni hlad v skokih pojenjuje, tako da narašča ptičje cvrčanje.

Pozneje nenadoma ptiči pojenjajo. Tako nenadoma, da se lahko zdi, kot bi jim glasove šele v zraku nekaj spodrezalo, zunaj pred vrati pa se lahko zasliši pritajeno stopicanje, kot da se prožne deske narahlo upogibajo in spet zravnavaajo. Ta čudni mir traja samo za trenutek. Koj nato se vname cel svet najrazličnejših glasov in šumov. Iz hiše nasproti Zilovega okna se lahko slišijo vrata, kako se odpirajo in zapirajo, ljudi, kako govorijo, ko prihajajo na verando najprej kar gologlavi in v kakšni janki, jopi, vendar že s čevlji na nogah in s ščetko v rokah, potem pa tudi v plaščih in pokrivalih. Oglasita se tudi posoda in radio. Tudi ptiči so spet, ampak so manj glasni. Žil se povzpne na kolena, roke ima volhke, majica na prsih je ohlapna, in ko ne bi bila mehka, bi bila kot nekakšen pokrov na telesu. Rdečkasti lasje se v temnejših pramenih lepijo po čelu, brčice so blazno neurejene, oči pa so tako motne in neizrazite, da so kot razlite čez obraz, po licih, okrog ust in po bradi, kot sirup. Vendar pa tanke in domala v nit stisnjene blede ustnice klešejo šilasti obraz, ki je pomaknjen naprej od telesa in navzgor od divana in se vzdiguje proti temni sliki, ki je takšna, kot da je kakšna prastara in prsveta podoba. Potem grejo tudi roke tja gor in se najprej narahlo dotaknejo okvira, ga zmeraj bolj stiskajo in na rokah zmeraj bolj izstopajo žile, členki in kite. Ustnice postajajo še bolj, kot da so bela nit, tudi potem, ko so že narahlo razrte. Glasov, ki so zunaj in prihajajo noter skozi okence in vrata, pa je toliko in so tako glasni, da se med sabo niti ne razlikujejo, ampak so kot živopisna kotrljajoča se kepa. Žil se spusti dol in z rokami podrsa po ometu. Nagne glavo čez rob

divana, gre z roko k ustom, potem pa se skorajda požene k vratom, jih z drugo roko odsune, na pragu odlepi levico od ust in se malo skloni. Bruhne rumenkasti sluz, ki se nazadnje, ko ga je že manj, noče odlepiti od ustnice. Potem, ko se nasloni na podboj, reče: »O, joj. Ampak vseeno bo treba ugotoviti. Najbrž sploh ne bo zaman.«

Malo negotovo, kot da so kolena šibka, se vrne noter in odpre okno na stežaj. Jutranji zrak gre v sobo kot val plime in lažje reči malo zafrotajo. Potem postoji pred odprto omaro, pred srajcami in drugimi oblačili. Prime obešalnik s temno sivo, skoraj črno obleko iz cenene tkanine, ki se malo lesketa, in jo v loku zažene na divan, tako da pade nanj scela in se niti ne more zmečkati. Podobno pade še nekaj obešalnikov bodisi na spodnjo obleko bodisi zraven na odejo. Skloni se k dnu omare, kjer so srajce, robci, nogavice in drugo perilo. Tiplje po kupu srajc tako, da vzdiguje njihove vogale. Končno privleče ven belo najlonsko srajco, si jo razgrne pred obrazom, tako da je najbližje očem ovratnik, in jo nese na vznožje divana. Tam si odpne zelene hlače pižame in jih spusti dol k stopalom. V spodnjicah se vrne k omari in poišče nove. Ko se preobleče, zgnete prejšnje skupaj z majico v gosto, toplo kepo in jo stlači v tesen prostor med steno in omaro. »Če je že res tako in če že mislim povprašati, če me potrebujejo, mora biti tudi obleka svečana,« reče in se malo nasmehne. Z obešalnika na divanu sname sive, že malo ponošene hlače. Obrača jih proti oknu in ogleduje z več strani, preden se odloči in jih natakne. Ko jih zapenja, jih še enkrat pogladi navzdol proti kolenom in si nemara ogleduje robove, ki niti niso dovolj ostri niti ni mogoče reči, da jih ni, pač pa so nekam preležani, malo topi in obli, kakršne jih ponavadi imajo hlače, ki sicer že dolgo niso bile pod likalnikom, vendar jih gospodar tudi ni kar metal kot kakšno kunjov kot. Potem se nagne k šipi notranjega okna, s prsti narahlo pogladi brčice in skoraj steče k nasprotni steni in spod mize potegne rdeče vedro in rožnati lavor. Iz kota med mizo in divanom primakne stol in nanj položi lavor z vodo. Ne da bi se količkaj obotavljal, zajame vodo z obema dlanema, se skloni in si jo pljuskne v obraz. Ko potem mane to vodo po obrazu gor in dol, spušča iz sebe glas, ki se zaradi rok in vode, ki gre gor in dol, sliši kot nekakšno podvodno žlobudranje. Potem si nese malo vode tudi na lase. Z žeblja na omari sname rumeno frotirko in si jo drgne po obrazu, licih vratu in za ušesi kot malo prej vodo. Zdaj ima sveže pordela lica. Obraz nikakor ni več tog in poležan. Brčice sršijo v več smeri. Kot mimogrede naredi nekaj gibov z rokami v odročenje, potem nekajkrat zagiba z rameni in pasom, upogne se daleč naprej in navzdol in potem spet nazaj. Brčice poskakujoč zamigotajo, ko ponovno reče z visokim falzetom: »Prešivalka-kotalka...« Koj nato nekaj zažvižga.

Iz niše v zidu, kjer je okno, sploh več ne prihaja svetloba, ker je soba popolnoma napolnjena z njo. Ker je vse polno tudi glasov, se lahko zdi marsikomu, da soba sploh ni omejena z zidovi, ampak kot da brez zidov ždi na sredi sveta.

Zdaj se spet nagne k majhnemu okencu, ki se odpira navznoter, malo upogne kolena, da lahko vidi lase v njem, s poličke na oknu vzame kratek črn glavnik, ki potem mokre lase pogladi nazaj po lobanji. Ozek glavnik položi spet na razjedeno poličko, s katere je najbrž že davno izginila vsa barva in se tako rekoč bohotijo samo trde žile lesa. Še bolj upogne kolena, tako da je na šipi vse lasišče in samo del obraza. Obe roki gresta gor, obraz se malo spodvije navznoter, brada rine v goitanec, oči gledajo močno izpod čela, tako da lahko vidijo prav na teme, kamor so prišle roke in pričele lase malo rahljati, tiščati naprej, da niso bili več tako prilepljene k lobanji in polizani. »Čeprav moram biti urejen — saj to je zelo važno, če hočem kaj dobiti — polizan vendarle ne bi rad bil,« reče. Potem brez glavnika, samo s prsti uredi in zgladi tudi brčice, ki so spet rdečkaste, ker so se že toliko posušile. Obleče svetlo modro diolensko srajco, ki s svojo nevsiljivo, pastelno sinjino in tudi nežnostjo spominja na kakšen dober popelin. Na manšetih si zapne medeninaste gumbе, ki imajo vtisnjeno belkasto triogelno ploščico, ki se motno lesketa in ima znotraj drobne žilice, tako da je podobna dragoceni kosti. Navrh obleče tweedast suknjič. Zgornji gumb na srajci si odpne in poravna ovratnik. Ko si pripne uro na levico, še enkrat stopi pred majhno okence, si pogladi suknjič navzdol in pri tem zgane z rameni, kot da išče pravo lego v njem. Potem pogleda na uro in reče: »Nisem pozen. Pred sedmo uro tako ali tako nikjer ne odpro.«

Mesto stoji na vrhu griča, ki je skalnat in se strmo spušča navzdol k dvema rekama. Za nekatere je ta grič siva skala, za druge terasa. Vsekakor je vrh raven in planotast, tako da večini hiš ni treba stati na strmini, ampak so na ravnem kot na kakšnem polju ali ravnini. Glavna cesta ali ulica, ki teče skozi mesto, in nekaj manjših ulic, ki tečejo z njo vzporedno, so položne in niti ne delajo velikih ovinkov. Vendar pa je res, da se vse, ki grejo stran od mesta, strmo spuščajo navzdol, razen dveh, ki gresta na sever in severozahod. Na eni strani se spuščajo navzdol k manjši reki, na drugi k večji. Uličice in poti, ki drčijo k manjši, so veliko bolj strme, neustavljivo nagnjene navzdol, ker ima manjša reka svoje korito globoko spodaj pod teraso. Na nekaterih mestih je prav vidno, kako je poglabljala svojo pot, saj se iznad njene nemirne, butajoče gladine strmo dvigajo sive, po dolgem razjedene in narezane skale. Ko pride cesta čez večjo reko, se na njenem desnem bregu spet vzpenja, ko se oddaljuje od mesta. In od tam, posebno pa s točke, ko pride cesta na vrh in se razlije po prostrani ravnini na jugovzhod, je jasno videti, kako je mesto zgneteno in veliko na majhnem griču. Vse to je mogoče videti le iz oddaljenosti, s kakšne razgledne točke bodisi na oni strani. Prebivalec mesta ali pa katerikoli človek, ki je trenutno v mestu in hodi po ulicah mimo trgovin in uradov, nemara ne more imeti nobenega takšnega občutka o sivi skali, terasi ali sotočju dveh rek.

Zil gre čez križišče dveh cest, od katerih gre ena na severozahod, druga pa skoraj natančno na sever — seveda, če ne štejem ovinkov in zavojev. Ovinki so zmeraj. Napoti se proti mestu. Prav tu na križišču je visoka siva hiša, ki je kot kakšen zavod brez obraza. Ima nekaj vrat in

oken in sivo barvo. V pritličju pa so sami lokali. Je Mojca z otroško konfekcijo in pleteninami. Pletene volnene kapice skoraj vseh barv so pripete z bucikami na steno izložbe. Modri pleteni plašček z vrvico v ovratniku in na koncih z dvema kroglicama modre volne je razpet, tako da je v celoti viden in visi v zraku izložbe. Njegova cena je označena z rdečo barvo, ker ima popust, saj je črna cena zelo vidno podčrtana. Potem je mlekarna, Obrtnik, konfekcijska trgovina za odrasle, frizerski in brivski lokal, ki ima za šipo na steni izložbe čipkasto zaveso, pred njo pa elipsasto podobo kostanjeve pričeske v zlatem elipsastem okviru. Na vogalu sive hiše, za katero potem nekaj časa ni nobene, je v višini med prvim in drugim nadstropjem pokončna in ozka reklamna tabla restavracije. Crke so motno zelene, za podlago, na kateri visijo, pa se skorajda ne da reči barve. Potem je velika ploščad, ki jo z dveh strani oklepata dve veliki hiši. Po ploščadi so razmeščeni velikanski kipi, ki so temnejše barve kot visoki granitni podstavki.

Nato se cesta spet malo zoži. Pravzaprav se niti ne, samo široke, ravne ploščadi ni več, in hiše, ki se tiščijo ena druge, so tik ceste, ki se kmalu — po kakšnih tridesetih korakih — izlije navzdol, ven iz mesta, mimo ostankov kapucinskega samostana in nasprotnega hotela, sledov starega mestnega obzidja čez reko na Sorško polje.

Sonce sije. Po nebu, visoko nad kupolami starih cerkva, od katerih ima župna cerkev najbolj orjaški zvonik, tako da se zdi cerkev pod njim majhna in skromna, se pretakajo mrenice jutranjega časa.

En odcep velike in zmeraja prometne ceste zavije v mesto. Ob vstopu vanj se ulica spet razširi v manjši trg — in tu so zdaj same trgovine. Na levi strani je posebno vidna visoka hiša, ki niti ni v vrsti z drugimi, ampak je pomaknjena malo naprej, iz nje pa kakor balkončki štrlijo še bolj naprej živo modro obarvane izbokline samih šip in njihovih okvirov. V pritličnih prostorih je prostorna, mogočna mesnica, ki je tudi glavna prodajalna te vrste v mestu, tako kot je nji nasprotna, dobro vpeljana brivnica največja v mestu, saj ima kar osem brivskih stolov, osem delovnih mest in hkrati osem brivcev na delu. Po tem majhnem trgu se ulica zoži, hiše so ena zraven druge na obeh straneh, ulica je brez pločnika, vse je raven, črn asfalt, ki je po sredi komaj vidno pogreznjen v gladko korito, da voda nemara odteka po kanalih in ne zamaka starih hiš, ki imajo v pritličjih trgovine, zgoraj pa se jim strešne opeke stikajo, skoraj zraščajo. Če pa je hiša malo višja od sosednje, se v njen zid zasaja streha sosednje nižje hiše kot kakšna ograja. To je Prešernova ulica, ki se potem razširi v glavni trg in potem nekaj časa tako traja še zmeraj, da niti ene hiš ni, ki bi bila namenjena samo za stanovanje ljudi ali njihove urade, da je sleherna okrašena z izložbo v pritličju, ne glede na to, da sta prav tukaj tudi stara mestna hiša in pa župna cerkev — dokler se spet ne zoži kot lijak, tokrat veliko bolj kot kdajkoli prej, v staro župnijsko ulico, to je ulico starejših manjših hiš, ki imajo tudi trgovine, vendar pa niso več tako ena zraven druge. Med svojimi zidovi dopuščajo več dohodov v pritličja in nadstropja, kjer so stanovanja, in tudi k nekaterim hišam, ki so bolj zadaj, ki ne stojijo

ob tej glavni prometni žili mesta, ki se zdaj oži, zdaj širi in ima na vsakem odseku drugo ime.

Zdaj vdere snažna, rumeno bela, bleščeča se svetloba z desne strani v to ozko ulico, ki je v vsej svoji dolžini bolj temna. Presledek med hišama je tu precejšen. Z ulice navzdol vodijo široke kamnite stopnice. Na sredini stopnic stoji granitni steber, tako da je videti, kako ga stopnice obkrožujejo. Na desni strani stopnic je malenkostno oddaljena in na isti višini, kot je ozka ulica, ki pelje sem, roženvenska cerkev. Dohod k nji vodi med temi stopnicami in steno hiše na ulici. Človek se kar pomika po tej stranski poti, še rajši nemara zato, ker je videti za nizkim zidom, ki obdaja cerkev, toliko neba in zraka. Stopnic pa, ki vodijo navzdol, je sedemnajst. Pod sedemnajsto se tlakovana pot spusti kot hudournik strmo navzdol, vendar naglo in kot z nekakšnim nadnaravnim naprom ostro zavije na desno, zaobide kamnito obzidje, ki podpira zemljo ali grič, in se v nezmanjšanem spustu cepi v dve veji. Ena se malo položnejše požene na levo, druga pa še zmeraj zelo strmo drči navzdol. Tu so bila tretja mestna vrata. Vrat seveda ni videti, tako kot ne stojita več na tem mestu tretji mitničar in tretji stražar. Vendar gre Žil skozi. Odcep na levo gre mimo Zlate ribe in kegljišča, ki ima sloves enega najboljših kegljišč. Nasproti kegljišča je raven prostor s kostanji in jatami ptičev. Kegljšče nemara še ne deluje, nobenega bobnenja ni, ptiči pa so dovolj glasni, čeprav nikakor ne tako kot na večer, ko se zbirajo in spravljajo spat. Niže pod kegljiščem stoji ogromna rumena hiša s strmo in visoko počrnelo streho, kakršno so imele včasih vse hiše v teh krajih, ko je bilo snega sleherno zimo do vratu, včasih pa še več. Okna na nji so majhna, vsa so prekrizana navpično in počez. Spodaj, kjer je glavni vhod, so rjava hrastova vrata s sivim in skromnim marmornatim portalom, ki nosi letnico preteklega stoletja. Zraven njih na desni visi nekaj neenakih tabel, ki označujejo naslove uradnikov v hiši. Više zgoraj, kjer so kostanji in steptan raven prostor, žvrgolijo ptiči, krošnje malo zašumijo in sonce se v njih lesketa. Jutranjih scefranih meglic ni več na nebu, tako da je videti, kot da bo jasen dan.

Žil se vrača po isti poti. Gre skozi nekdanja tretja mestna vrata, ki so bila, ko je bilo obzidje mesta še zelo trdno. Nasproti župne cerkve so hiše najstarejše in nekatere imajo nadstropja na konzolah. V pritličju ene izmed njih je Podmornica in meji na eni strani na Elito, na drugi pa na Prešernov hram.

V prednjem delu je pult in dve k steni stisnjeni mizici, za njima je z zaveso pregrnjen prostorček, ki nemara rabi za kuhanje, nasproti njega pa večja miza, obdana s sicer nizko ograjo, vendarle pa je vseeno kot nekakšna loža. Med to mizo in špansko steno je tesen dohod v notranjo sobo, ki leži morda kar pol metra niže od te veže. Od vrat so ostali samo podboji. Tečajji štrlijo suho v zrak. Navzdol vodijo tri stopničke, navzgor, v ta prednji prostor, pa se plazi rumena, motna svetloba, šibke žarnice. V kotu Podmornice sedita dva fanta okoli sedemnajstih let. Prvi, ki ima črn puli, molče gleda z mandeljnatimi očmi v dohod, drugi v rumenem brezrokavniku in morda čisto beli srajci, sedi zraven njega,

roke ima na mizi in počasi drobi vžgalico ali zobotrebec in gleda v steno nasproti vhoda, tako da križa pogled prvega. Ni zelo zakajeno, vendar se že od vrat sem širi kiselkast in pepelnat vonj, ki ostaja v javnih lokalih kot usedlina prejšnjega dne. Ker so po navadi takšni lokali odprti vsak dan, je ta vonj tako rekoč nepremičen in se nemara celo krepi. Največji udarec zanj je prav gotovo ponovno pleskanje vseh sten, dolgotrajno zračenje in morda celo zamenjava inventarja. Poleti si marsikateri lokal privoščiči takšen postopek.

Žil sede k drugi steni, tako da kaže ta čas edinima gostoma hrbet. Roke da v žep in pogleda na zelenkasto ploščo mizice. Potem povleče desnico spet ven in si s prsti gladí rdeče dlačice brčic. Ko se pri vходу prikaže mala natakarica, ki ima popolnoma po telesu vlito pepita obleko in bel predpasnik, ki teče po životu od vršičkov prsi, tam je pripet z dvema bucikama, do konca naročja, in belo servieto v rokah, se ne zgane in ne pogleda tja. Potem pride zraven in se tik ob mizici malo skloni in položi belo krpo na gladko ploskev in briše sem in tja, da s ploskve malo zginejo rjavi krogci in koščki pepela.

»Nobenega še ni,« reče mala Simona, vendar ga ne pogleda zdaj, ko to reče. To je opravila poprej.

»Prišli bojo,« reče in se zgane. Nato se nagne daleč naprej na mizo in se nasloni na komolec: »Madona, kakšen čuden dan je.«

»Danes bo manj dela,« reče.

»Kaj bi rad?« spet reče, Žil pa je še zmeraj nagnjen daleč naprej in gleda v zid, kjer ni nikogar. »Hočeš kavo?«

»Nič kave,« reče in se nasloni na naslonjalo stola. Vzdigne roke v višino prsi in si jih mane. »Čaja, čaja.«

Ko se spet vrne in nekaj otepa s cunjjo po robu mize, ga pogleda in reče: »Si šel prašat?«

»Daj no mir,« reče Žil in zamahne z roko in se nekajkrat presede.

»Nočeš povedati?«

»Bbbbbb,« zadrda Žil v visoki legi.

»No, prav. Samo zanimalo me je, če si kaj opravil.«

»Molči no, šema.« Potem pa vzdigne obrvi, kot da se čudi in malo spači ustnice, tako da koticčka potegne dol in znotraj za zaprtimi usti razklene čeljusti. Ko se mala Simona nasmehne, reče spet s stisnjenim falzetom: »Tu, tu, tu,« in potolče s kazalcem po vogalu zelene mizice, blizu katerega je Simonino polno in urno stegno. Mala Simona, ki ima zdaj usta še bolj rdeča in se še bolj smeji, se z životom rahlo in počasi upogne nazaj, malo odmakne proč od vogala mizice, ki se ga je poprej skoraj dotikala, ne da bi se prestopila in ne da bi odmaknila svoje sivkasto modre, nasmejjane in malo vlažne oči od njegovega obraza. Očesci sta zdaj kot dva studenčka, njegova roka pa je še zmeraj na vogalu. Potem gre Žilova roka nazaj k njemu in mala Simona se zravnja, skoraj pritisne k mizici in se tudi malo zamaje ob nji. Ko se Žil spet nasloni na komolec, s celim gornjim delom telesa na mizi in nemara upre oči v steno, ki je do višine pasu stoječega človeka opažena s kostanjevimi

deskami, se Simona neha smejati in povesi pogled k vogalu mizice. Žil si da dlan na usta, in ko nemirno utripa z vekami, tudi potresava z ного pod mizo. Mala Simona prime belo servieto za oba konca in jo vrti nad mizo, kot da ima vrv, čez katero preskakujejo otroci na dvorišču, travniku, veži ali katerem drugem prostoru, ki je vsaj malo daljši od vrvi. Ko Žil odmakne razprostrto dlan od ust, žveči gornjo ustnico. Simona ga v presledkih, ko servieta zadane ob mizo in se malo ustavi v svojem enakomernem in vztrajnem vrtenju, pogleduje in se sploh več ne smeji. Potem Žil sproži desnico in se s palcem potrka po čelu:

»Čakaj,« reče. »Nekaj imam zate.«

Koj nato gre roka v zgornji notranji žep in privleče na dan nekakšen omot, rjavkast ovojni papir, s katerega se da tudi mimogrede razbrati, da je bil že ničkolikokrat preganjen in uporabljen. Omot je ploščnat, podolgovat in je na koncih zapognjen. Mala Simona se nagne naprej in opre z rokama na rob mize. Žil položi zavitek na mizo, se opre z rokama ob stegna in od strani pogleda vanjo, kot da čaka, kot da potrebuje čas in pripravo. Potem spet pogleda omot, vzdigne roki nad glavo, malo zasuče dlani sem in tja, da rokavi suknjiča zdrsiyo proti komolcem, še enkrat pogleda Simono in prične počasi odvijati ovoj. To pa dela zelo zlagoma in mala Simona se zmeraj bolj nagiba naprej. Zdaj sta gosta v kotu zavita v kolobarje dima. Gost, ki ima rumen brezrokavnik in belo srajco, drži svojo cigareto s palcem in kazalcem desne roke venomer pred malo našobljenimi usti, in tudi ko spušča svoj dim ven, je ne odmakne, ampak puha vanjo. Če je poprej prišla kakšna beseda iz njunega kota, zdaj že nekaj časa ni nobene. Drugih gostov ni. Končno Žil odvijje iz papirja rdečkast karton, ki ima na sredini črn gumb z nekakšnim grebenom posredi, ki nemara rabi prstom v oporo. Potem prime s sredincem in palcem kartonček na robovih in jo še enkrat pogleda. Nato karton, ki je velik približno toliko kot igralna karta, obrne, tako da je zdaj vidna stran, ki je bila poprej spodaj. Prikazeta se dve figuri. Ena je kot kakšen vitez s šlemom in vso kovinsko opravo. Dolgo sulico, ki je sicer postavljena tako, kot da je oprta ob tla, drži na sredini in malo nagnjeno proč od sebe. Na drugi figuri je obilje barv, čipk in raznih tkanin. Bele prsi ima razgaljene, široko, v bokih podprto krilo do tal. Žil gre z desno roko pod karton, zasuče črn gumb in obe figuri vzdigneta ного. Potem, ko ga nemara še bolj zavrti, se približujeta, in ko sta čisto ena zraven druge, prične čipkasta in z raznimi barvami odeta figura drseti pod figuro v oklepu, tako da je nazadnje od nje mogoče videti le široke, s krili razširjene boke in pa že poprej dvignjeno ного. Ko Žil premika črn gumb, se premika sem in tja tudi figura, ki se je skrila pod prvo.

»Oh, oh,« reče mala Simona in mendra ob mizi. »To je blazno v redu. Daj mi!«

»Ja, ja,« reče Žil. »Kaj pa še. Saj sem šele dobil,« in še malo vrti gumb pod rdečkastim kartonom. Potem ga prične zavijati spet v ovoj.

»Saj nisem mislila za zmeraj. Malo mi ga posodi,« reče.

»Nič,« reče Žil. »Nič.«

Simona zamahne proti njemu s servieto in se prične ozirati po sobi. Žil pogleda na uro in se naglo zgane, da bi vstal.

»Čaj,« reče mala Simona. »Kaj pa čaj?«

»Čaj?« reče Žil, zdaj nič več z onim stisnjenim falzetom, temveč veliko niže in ne narejeno. »Zdaj nimam časa. Pa potem, ko se vrnem.«

Izpred vrat Podmornice se pogled lahko razširi proti Eliti in stari Župnijski ulici ali pa navzgor po Titovem trgu, ki je prostran, in še malo bolj gor v ustje Prešernove ceste. Lahko pa zdrsi pravokotno čez asfalt in zadene ob mogočne zidove in portal župne cerkve, ki je nasproti Podmornice. Nemara pogled kljub grobem zidu, ki ga je že na več mestih nažrl čas, in kljub izboklinam in okraskom v zidu, lahko drsi navzgor vse do kupole zvonika, pa čeprav to niti zdaleč ni nenaporno, saj je zvonik visok, ta del trga pa ni več tako širok, da bi s praga Podmornice lahko gledal tja gor kot oddaleč. In v okviru teh mogočnih razsežnostih je v obliki polkroga nad glavnim vhom izklesana Oljska gora nekam stisnjena in zelo nekričeča. Komaj je vidna. Žil reče: »Ta Oljska gora je blazno prostrana. Ni čudno, da jo tako hvalijo. Vendar pa je majhna. Niti za polovico vrat je ni. Vse drugo je zid. Kar koj se ob nji začne ta zid.« Ko to reče, se zgane na levo proti Prešernovi cesti.

Vse to je Titov trg. Ves ta rezsežni del mestne gmote, ki se ob gornjem koncu oži v Prešernovo cesto, ob spodnjem — nekaj korakov naprej od Podmornice — pa v sedanjo Cankarjevo ulico. To je prvotni del mesta. Tu se je vse začelo. Ta del je kot prajedro, okrog katerega se je pričelo zbirati potem vse drugo, vendar dokaj skladno, tako da je bilo nekoč vse to mesto celota — kot kakšno satovje. To jedro je bil dobesedno samo podolgovat trg ob cesti, ki je prihajala daleč od severa in prav tako šla daleč proti jugovzhodu. Na tem trgu so zrastle hiše trgovcev in spočetka tihih meščanov. Potem sta trg in hiše ob njem oklenili, vsaka z ene strani, dve ozki uličici. Ob tisti, ki je nastala na bolj strmem bregu, so se vzdignila gospodarska poslopja, ki imajo debelejšje zidove kot stanovanjske hiše, a so bolj enostavna in siva, manj skrbno zidana. Fasada je samo siva ploskev. Težko je ugotoviti, kaj je spredaj in kaj zadaj, vendar človek po izkušnji, ki jo ima v sebi po tej scefrani in nesklenjeni, ampak zelo dolgi verigi let, vendarle ve, da mora biti spredaj tisto, kar je obrnjeno proti bregu in zadaj tisto, kar visi navzdol po bregu. Na drugi strani tega oklepa so nastajale manjše obrtniške hiše. Rokodelci so služili manj, imeli so manjše hiše, prišli so pozneje kot trgovci, že potem, ko je bilo jedro mesta s trgovinami in tržnico in župno cerkvijo že narejeno, izoblikovano in je bil tako rekoč najvažnejši prostor že zaseden, oddan. Poleg vsakdanjih rokodelcev, ki so prodajali hrano, tkanine, pohištvo in obutev, je prihajalo tudi zmeraj več stavbarjev, zidarjev, kamnosekov, rezbarjev, slikarjev, zlatarjev, steklarjev, graverjev in drugih. Nekateri izmed njih so si ustvarili sloves, ki se je glasil celo v Furlanijo. Stiskali so se ob robu, na strminah griča in se trmasto oprijemali sive skale, da ne bi zdrseli navzdol v reko, ki teče daleč v Črno morje in ki v pomladanskem in poznem jesenskem času zelo naraste, tako da marsikaj odnaša. Trgovci so jih potrebovali, vendar so jih prav

tako tudi skušali izriniti s trga. Niso jih marali gledati na svojem prostoru. Vendar pa krčevito upiranje rokodelcev in njihovo vztrajanje ni bilo zaman. Dvesto let so se držali skale, ne da bi spočetka sploh kaj kazali željo priti gor na trg. Čas pa jih je poplašal in jih skoraj neopazno, drugega za drugim prestavil na ravni prostor ob tržnici, župni cerkvi in mestni hiši. Potem pa se je v svetlem poznem srednjem veku mesto zaprlo vase. Dobilo je obzidje. Tisti, ki niso poprej prišli vanj, tudi zdaj dolgo niso mogli, ali pa jim to sploh nikoli ni bilo dano. Obzidje je sicer imelo vrata. Vendar pa je bila na njih straža in so bili mitničarji. Tako so odrinjeni začeli zidati svoje hiše zunaj obzidja. Seveda na njih ni bilo nobenih nadstropij, okrašenih fasad, balkončkov in konzol. Ta del mesta se je zmeraj bolj širil in dobival v nekem smislu tudi zmeraj večjo težo. Tako se zdaj skoraj vsi pomembni družbeni in fiskalni uradi in tudi podjetja zunaj tistega dela mesta, ki ga je nekoč oklepalo obzidje z obrambenimi stolpi. Jedro pa je ostalo skoraj takšno, kot je bilo. Ostalo je središče trgovine z nešteti trgovinicami z najraznovrstnejšim blagom. Ostale so tri pomembne cerkve. Mestna hiša z daleč naokrog poznanim balkonom in stebriščno dvorano je spremenjena v muzej. Gostilnice in krčme so povprečno na vsakih petnajst korakov.

Pred staro mestno hišo stoji Klara Murovec. Sonce je zdaj brez kakršnekoli meglice in odločno pritiska na pozno jutro in svet v njem. Klara Murovec je sključena pod težo nemara čez sedemdesetih let in ogromno količino temnih in težkih cunj, ki visijo z nje. Tudi prazen nahrbtnik ki ji visi čez križ, je kot kakšno staro zamaščeno oblačilo. Malo privzdigne glavo in odmakne črn klotast dežnik, da lahko vidi nebo nad sabo, potem pa ga spet pomakne nadse, tako da ji je siv, z mrežico drobnih gub prepreden obraz v senci in temi. Lasje še niso čisto sivi, so pa zelo stari, barva je nedoločna in vlažna. Spuščajo se z lobanje v redkih pramenih. Ko obdrži dežnik navpično nad sabo, se ustavi, obrne proti cesti in nemara gleda to pretakanje. Gleda dolgo in stoji. Vendar se zdi, da tega, kar gre mimo nje, ne spremlja z očmi. Videti je popolnoma nepremična, z očmi ne trene, kot da sprejema samo tisto, kar pride po naključju v njeno vidno polje. Potem nemara postane malo zamišljena, pogled se ji skrajša. Z roko, ki ne drži dežnika, se prične poigravati z nasršeno bradavico na bradi in mrmra: »Čebela bela odletela . . . Kakšen je postal ta svet . . . In zmeraj več jih je. Lakota jih bo zmlela. Moj bog, dobro, da odhajam . . . Pojdi, sinko, pojdi . . .« »Prosim?« reče Žil in se negotovo ustavi. Vendar se koj začne ozirati naokrog in premikati noge, kot da ne stoji, ampak še zmeraj hodi. »Pojdi, sinko, pojdi in se veseli«, mrmra naprej Klara Murovec. »Ja«, reče Žil in postane rdeč v obraz in mendra že toliko, da se zares pomika naprej. »Smrdljivi kruljavec ti sledi. Smrad je zmeraj bliže tvojim petam. Teci, sinko, in se navžij! Se malo . . .« mrmra Klara Murovec in Žil je že daleč stran od nje. Še zmeraj je malo rdeč v obraz in potem se kot v zadregi nasmehne. Potem se zresni in reče: »Bogve, ali je to dobro ali slabo, da sem jo srečal? Na vsak način, hvalabogu, ni prva, ki sem jo srečal. To je potem najbrž brez pomena«.

Na drugi strani velike ploščadi, kjer stojijo masivni spomeniki, stoji sivo bela velika hiša. Fasada je ploščnata, okna so majhna, vendar jih je zelo veliko. Je kot velik kvader, streha je strma in kot poveznjena nanjo. V hišo vodijo široke cementne stopnice. Visoka dvokrilna vrata se odpirajo v prostorno in nenavadno visoko vežo. Tla so tlakovana z raznobarnimi ploščicami, med katerimi prevladujejo opekasto rdeče in črne. Veža je bolj mračna kot svetla. Na levi strani, kjer se v ozadju odpirajo vrata v kletne prostore, stoji lesena utica — nemara vratarjevo mesto — ki pa je prazna. Nasproti velikih dvokrilnih vrat se arena odpira v svetlejši hodnik novega krila stavbe. Vanj lahko stopiš po treh stopnicah. Na desni je tudi hodnik, ki je zelo mrk, čeprav so tla parketirana. Na steni, ob vhodu v svetlejši hodnik, ki vodi v novo krilo stavbe in ki je na začetku malo razširjen kot v nekakšno sprejemnico, saj je v njem okrogla pletena mizica s prav tako pletenimi stoli, visi velika pravokotna plošča, na kateri je opisan razpored uradov in organizacij v stavbi, tako v starem kot v novo dozidanih krilih, v katera se da sicer priti tudi skozi posebne vhode.

Ko se skozi prva vrata, ki so bila v obzidju mesta, vrne v Podmornico, je vse drugače. Glasovi kozarcev, skodelic in gostov se prepletajo z dimom cigaret, ki nemara zaradi slabe ventilacije kar kroži po sobi in se potem usedeta na oblačila ljudi in pohištvo. Nekaj pa udari vselej ven, ko se vrata odpro. Marija, ki drži torbico v naročju, kot da je šele prišla ali kot da pravkar odhaja, se malo vzdigne s stola in se pomakne h Kaldermanu, neka druga roka, z druge strani pa v nastali prostor pomakne stol od druge mize. Marija se še zmeraj nekaj premika na stolu, kot da ni v pravi legi ali kaj, in z odrezavnimi, malo negotovimi sunki pogleduje Žila, ki si rahlja ovratnik in sploh pripravlja, da bo sedel.

»Daj, pokaži nam,« reče mirno N. M.

»Kaj neki naj pokažem,« zadrda naglo in z visokim glasom Žil. Nagnjen malo nazaj z zravnano hrbtenico in z malo vznak nagnjenim obrazom, tako da lahko gleda omizje izpod trepalnic. To nemara daje vtis ponosa in dostojanstva tudi zato, ker je nos lepo napet in vse poteze obraza tudi, tako da ni nobene več, ki bi bila mehka in negotova. Take poteze mogoče kažejo na globoko otožnost, ki poganja korenine iz nezadoščenosti. Take poteze, ki ne tečejo zmeraj v isti smeri po obrazu, ampak grejo zdaj malo sem in potem malo tja, vendar pa so kljub temu globoko pogreznjene v kožo in imajo tudi veliko odceпов, ki pa so komaj vidni, je videti šele takrat, ko je obraz sklonjen, ko je čelo bolj ven kot brada in obraz in je nos potisnjen dol v brado in usmerjen v goltanec. Takrat torej, ko sveloba, ki lahko prihaja s katerekoli strani, riše sence po licih, tembolj pa ob teh črtah, ki kar palvajo po obrazu in so v senci kot nenapete vrvice. Potem tudi pogleda gor v strop in malo vstran.

»Ne delaj se. Povedala nam je Simona,« reče Kalderman, Žil pa je še zmeraj zravnana, kot da ne sliši ali nekaj takšnega. Marija se nagne zelo naprej in nemara čaka.

»Simona!« zakliče Henrik. In ko se res pokaže na stopničkah, ji reče: »Daj mi še malo vode!«

»Nate, če že hočete,« reče Zil odsekano, da brčice zamigotajo. Seže v žep in spusti na mizo nekaj majhnega, kar ima kovinski zvok.

»Kaj je to?«

»Kaj je to? Saj ste rekli, naj vam pokažem.«

»Pa ne to.«

»Kaj nam bo zdaj Kamil krema? Pokaži sliko!«

»Sliko ste mislili?«

»Ne delaj se neumnega.«

»Nate,« reče in da omot z rdečim kartonom na mizo.

Zil se nagne nazaj na naslonjalo. Gleda čez omizje, čez malo sklonjene glave, čez dve lakirani pričeski, ki sta kot košata grma kakšnega millega podnebja.

»To je blazno v redu,« reče Marija in se zasmee, da vse na nji n drobno poskakuje. Marija je večkrat tako nadrobljena in potem po drobnih koščkih razdana. Opravlja zelo veliko gibov, ki si v presenetljivem zaporedju sledijo v raznih smereh in mogoče tudi vznikajo iz popolnoma različnih nagibov in potreb. Ti gibi prihajajo v nekakšnih valih in se združujejo v verižice, ki so kot samostojne enote, ali pa v baterije gibov — in šele potem, ko je takšna baterija sestavljena, imajo morda posamezni kakšen pomen. Prav tako je tudi z njenimi drdravimi očmi. Obraz ima ozek in podolgovat. Kadar las nima lepo urejenih, kadar na njeni lobanji ni nič rahlega in košatega, je še bolj ozka in stisnjena v ništrc, in potem so trzaji, ki prihajajo od kolena, roke, tilnika, bokov ali ustnic, še bolj vidni. Kadar pa na nji ni te vrvežavosti, prične lesti vase, potaplja se navznoter, postaja bolj majhna in drobna. Zato je zelo mogoče, da so vse te baterije drobnih trenutkov obramba njenega telesa pred potapljanjem. Kot da je podobna nezaželenemu dremežu v kakšni veliki dvorani: glava vztrajno leze navzdol na prsi, in ko se jih brada že skoraj dotakne, šine spet navzgor in potem spet počasi počasi drsi dol, dokler spet ne trzne gor. Tako čas teče . . . Zraven tega Marija nima nobene bleščeče obleke. Niti po kroju niti po barvi. Zeleni triko pulover se ne stiska k nji, ji ne daje oblike, ampak visi na nji kot na obešalniku. To zelenilo je mrtvo, ne spominja niti na travo niti na list. Krilo je črno iz tankega kamgarna in urezano kot valj. Nemara je zgoraj prav tako široko kot spodaj. Oči so zelo drobne in rezko rjave. Nogi sta prekrizani in se stikata z naročjem. Tam leži tudi črna neznatna torbica. Komolca, ki sta blizu torbice, silita v naročje in roke zgoraj, posebno pa imajo ven tenki prsti in ven opravka z ustnicami in sploh s stvarmi na obrazu.

»Zadnjič mi je neki šofer pokazal še boljšo. Ni bila samo slika, prav figure so bile,« reče Kalderman in vrti gumb na spodnji strani.

»Pa tisto,« reče Henrik. »Ali imaš samo Kamil kremo?«

»Ne. Tudi druge,« reče Zil.

»Kakšne?«

»Vse vrste. Tudi neke italijanske.«

»Lahko bi kaj zamenjala. Hočeš? Prišel bom k tebi, pa bova pogledala.«

»Lahko,« reče Žil. »Vendar me zanimajo samo te velikosti.«

»Nekaj časa se je muzal. Potem pa bum! kot bi treščilo z jasnega, je položil na mizo, ko se je prepričal, da ni nobenega takšnega tipa blizu. Naravnost z Brnikov je prišel,« reče Kalderman.

»Tudi take imam. Imam eno japonsko. Boš videl,« reče Henrik.

»Ne?« reče Žil. »Japonsko in od steklenice?«

»Gotovo. Mora biti od kakšne njihove cocte.«

»Iz Brnikov?« reče Marija in si popravi lase za uho.

»Daj mi!«

»Doma imam. Bom prinesel, če hočeš. Ja — ko pridem k tebi.«

»Imam zveze s pilotom. Bila pa je iz Amsterdama,« reče Kalderman.

»Oh, pilot,« reče Marija in nagne glavo postrani in zasuče oči. »Zakaj nisem pilot.«

»Pa je prišlo v redu?« reče N. M.

»Ne moreš si predstavljati, kakšna izdelava. To je čisto nekaj drugega.«

»Zakaj nisi rekel prej?«

»Dal mi bo nekaj drugega.«

»Že vem,« reče Marija in prikimava Kaldermanu in prestavlja torbico kot v kakšni čakalnici. »Že vem,« reče in po vrsti pogleda vse ob mizi.

»Ja,« reče Kalderman. »Nekoč sva se že zmenila, da pridem k njemu.«

»Pa si kaj opravil?« reče N. M.

»Kaj?« reče Žil in se naglo zgane naprej.

»Šel si zastonj, sam vem,« reče N. M. in odloži vžigalico v pepelnik.

»Ne,« reče Kalderman. »Nisem šel ravno zaman. Ali pač. Samo za las mi je ušel. Tista njegova — kako se ji že reče — je rekla, da je naročil, naj pridem jutri.«

»Poznamo to. Vse te barabe in vse te jutri,« reče Marija in trdo postavi komolce na mizo in se tudi malo strese.

»Temu se pravi človeka vleči,« reče Henrik.

»Seveda, če je obljubil.«

»Saj bom dobil. To je nekako že zmenjeno.«

»Poznamo to.«

»Pa bom dobil, no« reče Kalderman.

»Vsi so enaki,« reče Marija.

»Kakšni otročaji ste,« reče N. M. in zamaje z glavo sem in tja.

»Dobil boš, dobil boš,« reže Žil naglo in s tistim falzetom, ki prihaja iz njega, kot da prihaja iz kakšnega popolnoma drugega človeka.

»Bila sem pri Šviglu. Najprej: 'Lepo se sleci, pokaži mi to, pokaži mi ono.' Potem te vso otiplje. In kaj? Nič! Pridi kdaj drugič, punčka, danes ti ni nič. Ne bo nič lenarjenja!« reče Marija.

»Zakaj pa hodiš k njemu. Lahko se priplaziš po štirih, pa ti ne bo dal bolniške,« reče N. M.

»In tisti trap direktorski, ali kaj je že bil . . .«

»Majdiča misliš?« reče N. M.

»Ja, njega,« reče spet Henrik ». . . ti gre in skoči v vodo zato, ker so ga zalotiti z njegovo Ančo in še toplo nesli ženi na uho. Sploh se ni več prikazal domov.«

»To je nekaj drugega,« reče N. M. in odkimava z glavo.

»Nič ni nekaj drugega,« reče Marija. »Vsi so barabe in reve.«

»Če vam rečem, bom dobil in tudi prinesel,« reče Kalderman.

»Kaj to?« reče Henrik.

»Revijo,« reče Marija. »Revijo od zunaj.«

»Si kaj opravil,« reče N. M. Žilu.

Pepelnik, ki skoraj nenehno drsi po gladki, pološčeni ploskvi mizice, je steklen. Steklo je debelo in brezbarvno. Oblike je štirioglate, vendar so vogali na zunanji strani skrbno zaobljeni, zgoraj, nad vsakim pa je žlebič za odlaganje cigaret. Včasih kakšen kadilec pozabi na cigareto v žlebu ali pa jo kar tako iz tega ali onega razloga zanemari. Potem se cigareta upepeli in pepel še dolgo ostane v obliki svaljčice, samo malo se zapogne navzdol. Pepelnik je skoraj do polovice poln, vendar je še zmeraj sem in tja videti okraske na njegovem dnu. To so izbočeni krogci na spodnji strani, in črte, ki tečejo med njimi jih oklepajo kot kvadrati. V pepelniku so beli in nekateri rdeče obarvani ustniki, vžigalice s črnimi konicami, pepel, dva prozorna papirčka in dve kumarični rezini. Pepel se ju oprijemlje in ti dve ga vpijata, da je še komaj vidna zelena barva.

»Zdaj pa res moram iti,« reče Marija in se sunkovito zgane. Roka, ki naj bi nemara prijela za ročaj torbice, se komaj dotakne roba in torbica zdrzne na tla. Marija se tako naglo skloni za njo in malo manjka, da je ne ujame že tik nad tlemi. Ko se dviga, ima obraz rdeč in nekaj štrnastih las na njem. Tako rdeča in neurejena se nedoločno nasmiha.

»Si šel vprašat?« reče N. M. Žilu.

»Ja, ja,« reče Žil in prične pospravljati v žep rdeč karton, pokravec Kamil kreme in še en pokrovček, ki se je medtem tudi znašel na mizi. »Ja, kajpak.«

»To pa res dobro poizvedi,« reče Henrik, ki gleda po prostoru in si poglasno požvižgava.

»Saj res,« reče Žil, kot da se je zdaj domislil in hkrati tako kot da je mimogrede. »Kaj pa če bi ti vprašala tistega tvojega s kruhki?«

»Res bi ga lahko kdaj vprašala,« reče N. M., ki je zdaj ves čas gledala v Žila.

»Jasno, tako napravi,« reče Henrik, ki še zmeraj požvižgava in bobna s prsti po mizi.

»Kakšen film pa igra?« rače Kalderman.

»Ne vem,« reče N. M. »Res ga bom kdaj vprašala.«

»Greš popoldne v kino?« reče Henrik.

»Jaz bi tudi šel,« reče Žil in še zmeraj gleda N. M. Potem pa doda:

»Kaj pa če bi kar zdaj šla vprašat?«

»Zdaj?« reče N. M.

»Seveda, kar pojdiva,« reče Žil in si prične nemirno gladiti brčice.

»Ampak zdaj ima službo. Se nikoli nisem šla tja dopoldne,« reče N. M. in malo zardi.

»To je službeno,« reče Kalderman.

»Morda,« reče N. M. »Ampak morala bi se iti preobleč . . .«

»Ja, ja,« reče drdravo Žil. »Preobleci se, boš fina.«

»Čimprej, jasno,« reče Henrik in za nekaj časa pokrije oči z vekama. »Ali si že dobila Joan Baez?«

»Mhm,« reče N. M.

»V redu, a ne?« reče Henrik.

»V redu,« reče N. M. »Ali me boš počakal? Čez pol ure?«

»Gotovo,« reče Žil.

»Neverjetno v redu je,« reče N. M. »Znotraj se začneš tresti.«

»Človek se mora spraševati, le odkod ji prihaja ta glas,« reče Kalderman.

»No, ja,« reče N. M.

»Zame je še zmeraj Rita Pavone tip top . . . Arriva Rita . . . qui ritornera sicura qui ritornera . . .« reče Henrik.

»Seveda, v redu,« reče Kalderman.

Žil je šel morda že desetič gor in dol na tem kratko odmerjenem prostoru med Živili in Elito, ko ga prime za komolec in reče: »Hej!« Nemara se je zato, ker je prišla odzadaj, on pa jo je morda pričakoval s katere druge strani ali pa je sploh ni več pričakoval, kar zdrznil. Potem jo pogleda vse od las navzdol, privzdigne obrvi in reče: »Dobra si.« »Kaj?« reče N. M. in ga pogleda, kot da ga opazuje. Potem ga pogleda s koticov oči in tudi malo spod čela, potem pa tudi po sebi navzdol. Roko da na trebuh, da se oblačila stisnejo k životu, da najbrž lahko dovolj daleč navzdol vidi, vse do zelenkasto sivih konic čevljev, ki imajo vrisane luske kačjega leva. Konicí sta oglati, odsekani, visoki peti pa sta črni. »Dobro je,« reče Žil in se nasmehne. »Tudi ti si ta čas porabil za isto kakor jaz,« reče N. M. Žil si gre z roko v lase in reče: »Treba je. Kaj hočeš, tako je na svetu.« To reče naglo in v tisti visoki legi, ki se zdi, kot da ni njegova. »Kar tukaj!« reče N. M. in ga porine v ozko Cankarjevo ulico.

Seveda je ulica zdaj veliko svetlejša, kot je bila zgodaj zjutraj. Tudi je vsa odprta. Čeprav nemara večina meščanov vstaja zgodaj, ostanejo polkna še dolgo priprta. Zdaj so še na široko odrinjena, potisnjena v zidove in zakavljena, da jih ne bi veter, če bi mogoče prišel, sprožil, in bi potem nekaj časa nihala sem in tja in tudi tolkla. V marsikateri sobi v prvem nadstropju so okna tudi na stežaj odprta in na policah se blešči posteljnina. Vrata in duri v pritličju pa se ven in ven odpirajo. Bodisi v eno teh mičnih in majhnih trgovin, bodisi v mesarijo ali v stanovanje. Ljudje se pretakajo skozi in po ozki ulici v obe smeri, da je čutiti zrak, kako se premika in toči. Vendar ne tako silovito, da bi lahko prizadel visoko pričesko velike N. M., ki je zraven vsega varuje še lak. Njena oblika je najbrž domala prav takšna, kakršno so zapustile večše frizerske roke in oko. Skoraj povesod, samo na levi strani ne, se vzdigujejo navzgor nad lobanjo in se potem v loku vračajo proti zatilju. Na levi strani

pa je najprej videti zametek preče, lasje so skoraj zračni, manj nad lobanjo, kot da se hočejo deliti na levo in desno. Vendar se tisti, ki grejo na desno, se pravi proti temenu, kmalu pričnejo sukati v širokem krogu nazaj proti levim sencam. Tisti pa, ki so na vrhu čela bili počesani v levo, se tudi umirjajo in se skoraj s prvim močnejšim pramenom sklenejo visoko nad lasiščem v zračni grm. N. M., kot toliko drugih žensk, tudi ne nosi več rdečila na ustnicah. Izopd belo rumenega plašča iz umetnega in gladkega usnja gleda za dlan širok rob roznate svilene obleke. Rože so oranžne barve in nevelike, tako da ne bijejo v oči, posebno ne, ker je podlaga, na katero so položene, rjavkasto rdeče barve, in se rože, ki so najbrž vrtnice — zelo so podobne tistim mičnim cvetovom na nizkih, majavih drevcesih, ki so povezana s trakovi k opornikom in tako rada uspevajo na mičnih vrtičkih ob nizkih ograjah, ki režejo od sveta prtilične hišice zunaj mesta — zlivajo s podlago. Medtem ko se plašč maje scela kot kakšen zvon, ko N. M. hodi, pa rob obleke, ki gleda spod njega, scefirano plapolala okoli stegen, se zgiba in spreminja obliko. N. M. ne more narediti niti enega giba, da ga ne bi naredila cela. Če vzdigne roko, je tako, kot bi se s celim telesom vzdignila. Če pogleda v okno izložbe, je tako, kot da bi se s svojim polnim, napetim telesom postavila predenj.

»Tu doli sem danes že bil,« reči Žil, ko jemljeta stopnice pri rožen-
venski cerkvi. »Ja?« reče N. M. in gleda v stopnice, da bi prav stopila
nemara. Njeni zelenkasti čevljevci s črnimi prelivni na robovih in tenkimi
petami najbrž zahtevajo od nje, da je na teh zlizanih, od vetra in dežja
spranih stopnicah previdna. Hodi po prstih.

Ko se strmina razkreči, gre en del proti Zlati ribi, drugi pa naravnost dol. Na tej strmini so se najprej začele širiti hiše, ko se je mesto zaprlo za obzidje. Prav pod tretjimi vrati, se pravi na tem najbolj strmem delu griča, vse do levega brega reke, je bil grozd hiš z visokimi strehami. Zato je danes videti ta konec takšen, kot da spada v samo jedro starega mesta. Hiše imajo debele zidove in portali so okrašeni. Skoraj nad vsakim je še nekaj, kot nekakšna posvetitev ali svetnik, tako kot na primer sv. Florijan s sulico in čebrom. Ena, ki je zdaj rumeno popleskana, ima pred širokimi dvokrilnimi duri stebričast prehod ali arkado. Vendar trije stebri, na katerih sloni gornje nadstropje, niso niti kamniti niti marmorni, kot je videti, ampak zidani kot vsa hiša. Na dnu strmine, že blizu reke, je zelo malo hiš, kar pa jih je, med njimi skoraj ni stanovanjskih, ampak so povečini delavnice. Tu je avto ličar, avtomehanik in vulkanizer, ki ima nenavadno veliko tablo in dvorišče, prepolno zabojev. Čez široki most in pod njim vleče hladen in vlažen veter. Reka je kalna in malo narasla, vendar se ne vali v ogromnih gmotah, ampak se kodra. Ob podpornikih mosta se malo vzdigne v obli žametasti val, ki se potem pod mostom razcveti v penice, ki pa se koj stopijo v kalni gmoti vode. Na desnem bregu so poslopja nametana brez kakega vidnega reda. Stanovanjskih hiš je še manj. Največ je skladišč in največje med njimi je skladišče veletrgovine z železnino. Zemlja je razkopana, nagrmađena v kupe, zraven kupov granita, razen lesa in železja. Veliko se dela in popravljaja. Ker so tudi podjetja, je veliko visokih in nekaj celo cementnih

ograj, ki so tako različne od plotov mirnih stanovanjskih hišic in skrivnostnih vil, ki jih je največ na severozahodnem delu mesta. Ko ponehajo poslopja, skladišča in zidane ograje s kaveljni, obrnjenimi navznoter, ostanejo kupi zemlje, udrtine, kupi gramoz, kosi travnikov in njivic, sledovi gosenic velikega buldožerja, pot, ki jo razširjajo in tlakujejo v cesto, grmički bodljivega osata in nekaj dreves. »Dobro zate, da ni blata,« reže Žil, »le kako bi s temi čevlji,« in zacmoka. »Tudi ti bi bil blaten,« reče N. M., ki gleda dol in pazi, kam stopi. »Do kolen bi bil v blatu, kapljalo bi ti od hlačnic . . . fuj!« reče N. M. in se skremženo zasmeje.

Pred sonce se je privalila grmada sivih oblakov. Samo njen rob je rumenkasto svetel. Oblaki so krog in krog, kamor seže oko. Tudi v daljavi, kjer se pričenjajo gore, je videti samo sivino. Le nad mestom je ploskev jasnine, ki so jo prihajajoči oblaki izoblikovali v moder pokrov.

Za suhim grmičkom in vrsto neenakih dreves se odpre obsežna kotanja, katere dno je popolnoma ravno, kot je raven svet tu zgoraj. Krog in krog nje so malone navpične kamnite stene, tako da se lahko zdi, kot da se je samo del sveta pogreznil malo bolj noter v zemljo, ne da bi tla razpokala ali zavalovila. Čisto na desnem robu je nekakšen vhod ali izhod. Na tej dokaj strmi poti se pozna nešteto kolesnic težkih vozil. Vendar pa mora biti kotanja delo človeških rok, saj je tako nenavadna. Nemogoče si je misliti, da bi na teh alpskih tleh, ki jih že stoletja ni prizadel noben potres in ki nimajo prav nič kraškega v sebi, nastala tako obsežna udrtina v trdna tla. Pa četudi bi bilo tako, je vendarle nepojmljivo, da bi se tla v takšnem obsegu, pogreznila in zraven tega pustila ob straneh, kjer so drsela, tako navpične stene. Najbolj verjetno je, da so na tem mestu nekoč nekaj kopali ali drobili kamenje in tako prihajali zmeraj bolj globoko, potem pa tla iz tega ali onega vzroka temeljito splanirali. Tam, kjer je dohod, so tri podolgovata pritlična poslopja. Prvo je manjše in je leseno. Stoji počez. Drugi dve sta zidani, postavljeni vzporedno z dolžino kotanje in eno ima na slemenu nešteto črnih kovinskih dimnikov s pristreški, ki štrlijo v zrak kot kakšne zlovešče naprave. Ko nizko grmičevje še zmeraj zapira in moti pogled v jamo, N. M. reče: »No, kaj?« »Pojdiva,« reče Žil in se ustavi šele potem, ko nemara vidi, da se je N. M. zares ustavila. »Kaj naj rečem?« reče N. M. »Ne greva skupaj?« reče Žil in se prestopi nekaj korakov proč od nje in ogledalca. »Saj je boljše, da ne. Lažje se sama zmenim. Veš, to je . . . Saj razumeš, kako je s temi rečmi. Ne moreš kar usekati: tako in tako . . .« »Saj ga samo prašava. Morda me pa prav pri njih potrebujejo. Ta stvar je taka, da moram poiskati . . .« »Ja, ja,« reče N. M. in zamahne z roko. »Veliko bolje bo, če grem sama prašat, ti pa me počakaj,« doda čez čas in ga sploh več ne gleda, ko jemlje iz torbice ogledalo. »Dobro, če že hočeš tako,« reče Žil in potegne obrvi v gube čela. »Ne,« reče N. M. »Mislim, da je najbrž tako vseeno, kdo gre. Morda sem dobil kar tako to misel in lahko, da ni nič res. Zelo mogoče se mi je samo sanjalo, da bom dobil mesto. Vendar pa zdaj, ko sem že začel iskati, ne bi bilo dobro, ko ne bi poskusil tudi tu, ker bi potem mislil, da sem zamudil priliko.« »Če si kdo kaj izmisli, ima ponavadi zelo tehten vzrok za svojo izmišljotino,« reče N. M.

izza ogledalca. Veter ji odpira svetlo rumena robova plašča in lepi rahlo tkanino njene obleke tesno na stegna in navidezno praznino med njima. Potem še reče: »Samo ne skvari zdaj vsega. Zmenjena sva. Prašat grem in pika,« in spravlja ogledalce, to svetlo in leskatakočo se stvarco, ki je nikoli ne zmanjka v nobeni trgovini in je tako poceni. N. M. je zdaj še bolj v redu, kot je bila. Pričeska je ostala nedotaknjena, vendar so lica malo drugačna, obrvi in trepalnice pa so temno podčrtane in zato seveda izrazite, zelo vidne. Žil jo kar malo začudeno pogleda, N. M. pa se nekam navznoter z ustnicami nasmehne in reče: »Tisto prvo, da bi šla skupaj, ne bi bilo najbolj pametno. Razumeš?« in še enkrat naredi na svojem obrazu tak nasmešek, ki lahko pomeni toliko reči. Žil zažviža, kot da je našel kaj nepričakovanega, naredi še daljši obraz, brčice in koticčka ust potegne navzdol v brado, porine spodnjo čeljust malo naprej, veke pa v čelo. Roke s stegnjenimi dlanmi pritisne k zunanjim šivom hlač, noge da skupaj, se zelo vzravna in s stisnjenim, visokim falzetom oddrda: »Razumem. Vse razumem. Tako bodi. Tako bodi.« N. M. se vsa zasmee, napoti k njemu in reče: »Oooooo . . .« malo zamaje z glavo sem in tja že blizu njegovega obraza, ga z roko, ki nima torbice, prime čez pas, nasloni košato glavo s sencami na njegove prsi in spet reče: »Oooooo . . .« in se malo ziblje ob njem sem in tja: »O, ti . . .« in primakne še boke k njemu, potem pa spet proč, spusti roko navzdol in ga narahlo krcne v dimlje. Potem se odrine in naglo stopi naprej in reče: »Počakaj me!« Žil seže v notranji žep suknjiča in zakliče za njo: »Imam že zdravniške izvide. Jih ne boš vzela?« »To boš opravil pozneje,« reče N. M. čez ramo.

Žil si gladi brčice in gleda navzdol v kotanjo. Gleda skozi suhe veji- ce, ki nikoli ne zašelestijo in nikakor ne sledi N. M., ki je zdaj v oddalje- nosti kot del teh stvari v kotanji in stvari tu zgoraj. Na sredini kotanje stoji visok drog z belimi porcelanastimi čašicami in črnimi žicami, ki vodijo nanj, potem pa tudi z njega. Je tako visok, da je višji od sten ko- tanje in zato tudi nad tlemi tu zgoraj. Zato se žice, ki vodijo do njega samo malo spuščajo navzdol. Podpirajo ga kar štirje podporniki. Na levi strani od droga so pločevinasti sodi. Zloženi so v vrste drug zraven drugega in vrsta zraven vrste. Najprej so vrste dolge kakšnih sto metrov, potem je nekaj vrst za polovico krajših, vendar ne tečejo od začetka pa do polovice dolgih vrst, ampak so postavljene približno na sredo dolgih. Ko se končajo tudi te krajše vrste, sta na tleh dva ogromna lesena za- boja, od katerih je odtrganih nekaj tankih deščic in od katerih štrlijo v zrak pločevinasti trakovi, ki zmeraj ovijajo in držijo skup velike za- boje. Na drugem koncu splaniranih tal, skoraj tik nasprotne kamnite stene, stoji, mešalec malte, ki ne ropota, zraven njega pa stojita dva človeka, ki se opirata na lopati. Na tej strani, pod steno, nad katero sta se ločila N. M. in Žil, so skladovnice brun in desk raznih velikosti. Po- stavljene so počez, ne po dolžini kotanje. Bolj na levi, pred sodi so tudi deske, ampak niso lepo urejene v skladovnico, temveč so kar tako vr- žene, in nekatere med njimi so zelo dolge, nemara tudi po osem in deset metrov in samo po štiri, kot deske morajo biti. Če si odmislimo tri po- slopja na skrajnem desnem koncu, je prostorna kotanja kar prazna, do-

sti prevelika za reči, ki so položene na njeno dno. Z lahkoto in brez stiskanja bi šlo še najmanj dvajsetkrat toliko reči vanjo, kot jih je zdaj.

Zil stopi malo naprej med suhe veje in gleda navzdol. Rob je posekan, stena se spušča kakšnih deset metrov navpično navzdol. Edinole malo pod robom štrli iz stene ostra skala, katere vrh je mogoče videti od zgoraj. Zil se pomakne nazaj, si pogleda čevlje in počasi napoti v smeri, v katero je šla. N. M. Tik pred zavojem poti navzdol v kotanjo malo postoji. Čez čas gre spet naprej. Gre mimo podolžnega poslopja, iz katerega se — edinega od vseh treh — kadi iz dimnikov. Za majhnimi okni je videti rožnate zavese iz trdega, neprozornega blaga. Samo za enim so potegnjene skup, za drugimi pa so samo ob robovih okna kot nekakšen notranji okvir. Vse to lahko vidi samo s kotičkom očesa, ker se ne ozre v poslopje, tudi potem ne, ko je že mimo. Zdaj ima pred sabo ravnino na dnu kotanje. Črni nizki čevlji z malo privzdignjeno peto niso najbolj primerni za ta tla, ki so polna jam, kupčkov zemlje, kamenja, kosov žic in tresk. Prerahlji so in preobčutljivi, saj je podplat tanek in samo lepljen na gornje usnje. Takšen čevljev takoj občuti nevarna tla pod sabo in je negotov. Že na malo večjem kamenčku se zaziblje sem in tja, dokler ne najde opore z notranjim ali zunanjim robom, kar je lahko boleče in celo nevarno za gleženj. Zil ima na sebi rumenkasto zeleno terilensko srajco s precej širokim in trdim ovratnikom, izpod katerega teče kravata z malo premehkim vozlom in poševno postavljenimi sivimi in zelenimi progami, ki se bleščijo in prelivajo. Suknjič je ohlapen, je rjav in iz ponarejene kamelje dlake, endolen z dvema gumboma, z vodoravnim šivom na prsih in postrani urezanima žepoma, kot je to na vsakem suknjiču, ki je bolj športen. Temnejše, skoraj črne žametaste hlače, ki so po nogah za spoznanje ožje kot v gležnjih, pokriva suknjič skoraj do sredine stegen. Zamet ni grob, črte ali žlebovi so ozki. Pri električnem drogu se ustavi, nagne glavo vznak in gleda gor. Pri tem oči malo pripre, kot to človek po navadi naredi, da ne bi v oko padla kakšna smet iz zraka ali kakšno drugo tuje telo. Potem da roke v žep in reče: »Ja, lahko čakam kjerkoli. Če me ne bo videla, jo boš jaz, saj teče pot prav po robu.« Nato gre k nasprotni steni, kjer je mešalec malte. Delavcev, ki sta poprej stala pred mešalcem z lopatama, ni več videti. Pred strojem je kup peska in nekaj raztrganih papirnatih vreč, v kakršnih je po navadi cement. Na nekaterih, ki niso preveč strgane, je videti črne črke. Lijak stroja je prazen, celo dobro ostrgan, tako da ima le tenko posušeno skorjo. Prazno je tudi veliko leseno korito pod njim. Zil prime železno traverzo in gleda. Potem s kazalcem potrka po nji, ampak nič ne zazveni. ne odmeva, sliši se le topo udarjanje človeka ob masivno železo. Potem mu nemara uide pogled še bolj naprej k steni. Ko se odmakne od mešalca, lahko vidi zapuščen kamion. Položen je na tla z osema, koles nima več, šip v kabini ni, pokrova nad prostorom, kjer je po navadi motor, tudi ni in tudi ni motorja. Karoserija je skrivljena, obtolčena in zarjavela, sedež v kabini je sceftran in iz velikih lukenj v prevleki štrli morska trava. Najprej naredi počasen krog okoli njega, potem pa se nasmehne in zleze v kabino. Ko malo posedi v nji in se še zmeraj rahlo smehlja,

pogleda navzdol na sedež in reče: »Ves se boš zapackal.« zleze spet ven in si otira hlače, potem pa tudi roke. »Zvečer bo prišla tudi Prešivalka-kotalka,« reče, ko tolče z rokama in se namuzne. »Oh, oh,« reče in zapoka s prsti. Ko se ozre proti nizkemu poslopju, reče: »Sicer bi pa lahko že prišla.«

Ko gleda s te strani, od mešalca malte proti sodom in deskam, lahko opazi, da eden od zabojev pravzaprav ni več zaboj. Spremenjen je v nekakšno kočico, kakršno imajo po navadi delavci, ko delajo cesto ali pa jo samo popravljajo, zato da spravljajo vanjo orodje in se v nalivu tudi sami zatečejo vanjo. Če pa je hud mraz, se v nji tudi grejejo, posebno, ko pride čas malice. Take hišice so po navadi v obliki kocke s stranico pol tretjega metra in enojno streho, prekrita s črno strešno lepenko, ki je navadno nad vhodom dvignjena in se spušča k zadnji steni, kjer je majhno okence. Ta hišica pa je drugačna. Je brez strehe. Na tla je postavljena narobe. Stena z odprtino, kjer naj bi bila vrata, je postavljena na tla kot pod. Zgoraj, kot strop, je nasprotna stena z odprtino za okence, ki ga tudi ni več. Ene stene, kjer bi moral biti pod, ni, na nasprotni strani pa, kjer naj bi bil strop, tudi ni stene in desk, ampak so samo po dolgem prisljonjena vrata. Tako ima hišica samo dve steni, v podu ima večjo odprtino in v tistem, kar je strop, manjšo odprtino. Na tleh, v odprtini pada plapola ogenj. Zraven njega čepijo trije ali štirje ljudje in molijo roke v plamen. Eden, ki ima na glavi rdečo zimsko čepico, vstan, se s hrbtom obrne proti ognju, tako da lahko vidi ves ta del kotanje proti mešalcu malte, roke pa pomakne nazaj, kjer je ogenj. Potem skloni glavo navzdol, tako da je videti samo rdečo čepico, in tisti trije, ki čepijo, obrnejo zgrete pordele obraze proti steni, kjer je mešalec malte in star kamion brez koles. Potem tudi ta, ki stoji, spet gleda po ravnini. Žil, ki je že blizu električnega droga in se tako zlagoma približuje zaboju, iz katerega se kadi, da roke v žep in prične gledati gor v drog. Potem nekaj motovili okrog podpornikov in reče: »Mojbog, ali je res že tako mraz,« in se kar malo strese in stisne komolce k životu. »Pošteno je mraz,« reče in spet gleda gor po drogu in nemara tudi v nebo, ki nima nič več modrega pokrova, ampak je vse sivo brez posameznih kopastih oblakov, vse je kot kakšna cerada. Kajti medtem je obleganje napredovalo tako naglo, da je v pičli uri iztislnilo modrino v nevidno. Zrak je gost in miruje. »Prav zdaj zdaj se bo kaj pričelo,« reče in se obrne proti zaboju, kjer se ljudje grejejo. Se zmeraj se grejejo in gledajo v to smer kot poprej. Žil si mane roke in se počasi napoti proti njim. Zdaj gledajo v ogenj, kjer so tudi roke. Oni s čepico spet počepne, tako da je videti samo njegov široki hrbet. Žil se ustavi, gleda tja in reče: »Lahko bi že prišla. Če je še dolgo ne bo, bom še moker.« Potem naredi spet dva koraka naprej in lahko vidi, da tisti pri ognju nekaz bezajo vanj in da grejo iz ognja skupaj z dimom tudi iskre. Oni z rdečo čepico se čez ramo ozre nazaj, potem pa spet beza v ogenj. Žil se ustavi in reče: »Le kaj se toliko obira.« Najprej vstane eden in pristopi k zadnji steni prisljonjena vrata in gre proti kupu desk, takoj za njim pa še dva. Oni z rdečo čepico vstane, nekaj časa gleda proti Žilu, potem pa gre tudi za njimi. Žil še nekaj časa

stoji, potem pa se obrne k poslopju in reče: »To lahko dolgo traja. Lahko jo pridem iskat pozneje,« in naglo stopi proti izhodu iz kotanje.

Gor, v mesto se je vračal po obronku griča, po njegovem desnem robu.

Na robu trga je na eni strani Elita, ki s svojim mogočnim vogalom zapira trg, na drugi strani pa je Mesarija in ob nji vrsta hiš, ki stečejo v Cankarjevo cesto. Med Mesarijo in naslednjo hišo je ozek prehod, ki bi nemara lahko vodil počez v temno Tavčarjevo ulico, ta gre vzporedno s Titovim trgom in Prešernovo cesto in je zelo ozka. Kadar mora kamion po nji, se pomika ped za pedjo, poleg tega pa mora šofer nenehno pogledovati iz kabine in gledati nazaj v robove stranic, vogale hiš in nekatere malo izpahnjene zidove. Včasih se s kakšnega nadstropja tudi zasliši klavir ali trobenta in je tako blizu in močno, kot bi stal v kakšni prostrani dvorani in poslušal. Velikokrat visi s pročelja katere teh starih hiš črna zastava, dosti pogosteje kot v kateri drugi ulici, in potem zavzame skoraj ves zgornji, zračni prostor nad sicer gladko asfaltirano in dobro vzdrževano ulico. Vendar pa dohoda v to ulico pri Mesariji ni, čeprav se tako zdi. Tisto, kar je videti kot prehod, se konča na nagnenem dvorišču hiše, ki je vmes med trgom in Tavčarjevo ulico. Dvorišče nima nič zelenja in tudi zraka ima zelo malo. Je samo luknja med hišami, s treh strani je obdano z zidovi sosednjih hiš, na četrti strani pa je visoka zidana ograja, ki je prav takšne sive barve kot so zidovi hiš. Omet odpada in je vsa najedena in nagrbančena. Hiša, ki ji nemara pripada to dvorišče, ima spodaj vrata, zgoraj pa dva balkona z zarjavelo ograjo, kjer visi veliko cunj in je tudi dosti rož v posodah. Pravi počezni prehod v Tavčarjevo ulico je višje na trgu. Pri Mayrju je skozi rumeno hišo narejen predor. Predor je prav takšen, kot so predori skozi hribe, samo da je krajši. Zgoraj je polkrožno izklesan in ves ni niti toliko visok, da bi lahko skozenj peljal vsak kamion. Za visoke kamione je dohod v Tavčarjevo ulico še bolj zgoraj pri Delikatesi in Delfinu. Zgoraj nad polkrožnim izrezom predora stanujejo ljudje kot v vsaki hiši, razlika je samo v tem, da imajo tukaj namesto pritličja predor. Na drugi strani predora se prostor malo razširi, je več svetlobe, saj je hiša na levi pomaknjena precej ven. Na desno stran teče Tavčarjeva ulica proti domu upokojencev, proti najboljšemu pohištvemu mizarju, kar jih je v mestu, k fotografu, steklarju in naprej k Delfinu, na levo pa k avtomehanični delavnici, ki ne dela za vse, ni za vse avtomobile, ampak samo za člane Avto-moto društva Slovenije. Nekje na sredini ulice sta tudi srednja ekonomska šola in administrativna šola. Zil stoji pred durmi hiše, ki ima napis Servisna služba krajevne skupnosti, in reče: »Prav tu pred nosom jo imam.«

Mala Simona krili z roko po zraku Podmornice, kozarci na pladnju, ki ga drži z desno roko, pa žvenketajo. Ko gre levica tako ihtivo gor in dol, se beli predpasnik na životu guba. Gube se spreminjajo, zginjajo in se bliskovito kot strela spet pojavijo na drugem mestu. Najpogosteje vznikajo med bucikama, s katerima je predpasnik pripet na prsi, in boki.

V obraz je rdeča in vse njene okrogline kipijo, se zdi, od nekega jeznega ognja, ki je prišel vanjo. Njen glas je slišati kot loputanje pločevinastih vrat v vetru. Na koncu tudi rumeni lasje odskočijo iz urejene lege in se ostro zaderejo v zakajeni zrak. Potem zgine za špansko steno. V kotu sedita dva starejša moška. Tisti, ki je na desni strani, vrti v rokah debelo cigaro in skorajda sope. Plešasto, rdečo glavo ima pogreznjeno globoko v trup in ramena, ki so nemara zaradi preobilne podlage in vate v suknjiču, zgoraj pri ušesih. Oči ne vzdigne od rok in cigare. Drugi ima mogoče okoli štirideset let, oglato čelo, iz katerega še rastejo malo mokri, gladko počesani lasje brez kakršnegakoli vijuganja v ravnih črtah proti temenu. Samo na sencih se v začetku malo šopirijo proč od lobanje, potem pa se tudi zravnajo in zlepijo. Je gladko izbrito in je videti, kot da se je pravkar uredil. Zdaj se nedoločno nasmiha in nekaj, kar je morda zadrega, lahko pa tudi kaj drugega, mu krivi poteze obraza v okorne, za smehljaj nenavadne vijuge. Pri drugih mizah so fantje in punce, ob stenah pa je vse polno rjavih aktovk, kajti ura je že toliko, da je marsikatere dopoldanske šole že konec. Ko se mala Simona vrne, prinese kavo in vermut. Potem pride tudi k Zilu in se skloni k njegovemu ušesu: »Ta prašič je spet prišel.« »Ja?« reče tiho Zil. »Kaj potem? Naj sedi.« »Kaj, kaj?« reče mala Simona. »To ni nič. Tebi seveda ni nič. Ampak če bi tebi molil listek pod nos, bi videl. Najprej, seveda, konjak prosim — kar zdelo se mi je nekaj... ko pridem k mizi, se drži kot les, niti ne pogleda od mize. Naenkrat pa porine listek vame: ‚Na!‘ kot da sem kakšna taka.«

»Natakarica!« pride močan glas od mize obeh moških. Mala Simona se ozre tja, potem pa spet skloni k Zilovemu ušesu.

»Natakarica!« se zasliši še enkrat isti glas.

Mala Simona požene Zilu v uho naglo in napeto sapo, in ko ji udari kri v glavo, kar poskoči: »Za vas tudi natakarica nisem. To si izbijte iz glave. Enkrat za vselej: mene že ne boste. Vi... vi...!« in se naglo zapodi proti stopničkam.

Za sabo pusti veliko tišino. Nekateri se držijo domala zgrbljeno in stisnjeno k mizi, nekateri, ki so bili obrnjeni z obrazom k mizi obeh moških, se obrnejo proč in gledajo v kakšen obraz v svojem omizju ali pa iščejo cigarete in vžigalice v žepih. Samo neko dekle se rahlo zahihita, vendar se zdi, da ji tišina drugih takoj spodreže kovinski, razposajeni smeh.

»Bomo videli, bomo videli,« reče tisti z gladkimi in še mokrimi lasmi. »To bomo kje drugje uredili,« in odločno nese cigarete in vžigalice v žep suknjiča, vendar tudi on ne pogleda od mize in niti v moža zraven sebe, ki vleče cigaro in gleda proti izhodu. Najbrž zato, ker mu ta nič ne odvrne ali pa zato, ker je tako strašansko tiho, kar je tako nenavadno za Podmornico in tudi druge podobne lokale, kjer se zbira veliko ljudi, ali pa iz kakšnega drugega neznanega vzroka vendarle sunkovito vzdigne oči k njemu in reče: »Ali ni tako? Se hujše stvari smo znali urediti, pa ne bi takile zamašili usta.« Mož s cigaro puha dim navzgor in ne odvrne.

Oni pa spet gleda v mizo in nekaj brska po nji. Potem spet reče: »Ali boš ti še tukaj? Meni je dovolj,« in gre spet z rokami v žep, kot da kaj nese tja. Zdaj reče mož s cigaro: »Moral bom iti.«

Ko se spet oglasijo glasovi in skodelice, začne mala Simona spet nositi reči na mize. Potem se skloni k Žilu in reče:

»Sta bila tam?«

»Sva,« reče Žil. »Oh, ne začni spet s tem,« doda in zamahne z roko.

»Pa? Sta kaj opravila?«

»Še ne vem, N. M. je še tam. Ni je še ven.«

»Morda mora čakati,« reče mala Simona. »In kaj zdaj misliš?«

»Kaj neki,« reče Žil.

»Kaj naj ti zdaj prinesem,« reče mala Simona.

»Nič, zdaj moram spet nekam drugam,« reče Žil.

»Kaj pa naj rečem N. M., ko pride?«

»Dobro, da si me spomnila. Reci ji, da se bom oglasil,« reče Žil.

Obleganje neba je že davno končano. Siva ponjava je pokazala roge in zalezla se je v vsak prostorček, in kot da zgoraj nad njo doteka nova in težja, tišči navzdol vse niže. Oblaki so vse niže in nekateri visijo navpično navzdol, kot da se hočejo odtrgati od gmote, v katero so potopljeni. Mraza ni več, kot ga je bilo. S tega nizkega zraka, ki tišči v zemljo, pršijo drobne deževne kapljice in med njimi je za čudo kakšna velika in cunjasta snežinka. Žil si zaviha ovratnik in reče: »Zdaj moram na kakšno kosilce,« in se namuzne. Vendar takoj doda: »Ne bodi šema in ne pači se.« Ko pride ven iz restavracije, stoji nekaj časa z rokami v žepih, potem se sprehodi nekajkrat gor in dol po razširjenem prostoru med restavracijo ter nizkim in novim poslopjem kina, spet stoji in brska s čevljem po kamenčkih, ki so na tleh, čeprav je vse asfaltirano, cesta in tudi pločnik, potem pa gre počasi proti hiši, kjer ima sobo, in glavo globoko pogrezne v zavilani ovratnik.

Ko zapre vrata za sabo, se s hrbtom nasloni nanje, roke mu visijo navzdol ob telesu, in glava, ki najprej ni bila na vrata naslonjena, je zdaj že tudi položena nanje. Z bledimi, modrimi očmi gleda proti polici ob nasprotni steni, na kateri je nekaj časopisov, tri knjige, kozica za čaj in dva steklena kozarca, ki sta motna in se ne bleščita. Zrak je temen in kar zatohel ker okno ni odprto. Z njim je prekrito vse od okna do mizice in reči na nji in od divana do vrat. Nemara se zdi, da se posebno skladno spaja s cunjami, ki so nagrmađene na divanu. Lahko bi se celo zazdelo, da ta sladkoben, vlažen temen in miren zrak raste iz njih, izvira iz gub, temnih koticov in prehodov teh cunj, kot se v nekaterih krajih iz zemlje, spod kakšnega grma suklja para vroče vode, ki je velikokrat tudi zdravilna. Oči so globlje v jamicah in pod čelom, kot so bile zjutraj. Sence, ki padajo na oči, jih delajo bolj medle in nedoločne. Zunaj prši, kaplje so neznatne, saj ni slišati nobenega šklopotanja po strešnikih in žlebovih, kar je sicer slišati takoj. Žil počasi pomika glavo na desni v steno, ki vstaja izza divana, in ko je že toliko tam, da lahko vidi v celoti veliko rjavo sliko, se odtrga od vrat, stopi do okna, ampak se spet koj vrne, obrne ključ v vratih omare, potem pa gre k divanu, odrine goro

cunj in se vleže na hrbet. »To je samo slika,« reče in si gre s hrbtom dlani čez čelo. Tudi z malo priprtimi očmi lahko gleda skozi okno in lahko vidi sivino, ki jo povzroča to nejasno vreme in jo včasih narežejo bleščeče se kovinske nitke in bolj poredkoma bele krpice, ko se poziba vajo in gugajo, in pa temno razmočeno slame bližnje hiše, ki ji pripadajo drvarnice pod to sobo. Na slemenu ni nobenega goloba, čeprav ob bleščečem se vremenu velikokrat so, pa tudi manjših ptičev ni slišati. Iz dimnika se obotavljivo suklja dim, kot da ne more ven. Veje kostanja za hišo se ne premikajo. To je takšen čas, ko tudi prebivanje ljudi v nasprotni hiši malo potihne. Ni slišati niti posode niti vode, kako šumi, ko z velikim pritiskom, da je vsa bela in penasta, divja po pločevinastem vedru, niti ni slišati odpiranja in zapiranja vrat niti radia. To je takšen čas, da ljudje spijo ali dremljejo ali jejo ali so pravkar odšli ali pa bojo zdaj zdaj šele prišli. Vsekakor je to takšen čas, da dolgo ne bo tak. Žil leži nepomično, diha enakomerno, ne zgane se nobena črta na obrazu, niti brčice, dlani so na divanu in odprte navzgor, oči so še malo bolj priprte kot prej, vendar so trepalnice mokre, lepijo se v snopiče in na vsako stran sta od očesa proti sencam in ušesu položeni dve mokri črti. Po sredi sta še zelo mokri, prav greben mokrote imata, hkrati pa se že s posušeno belo barvo obrobljata. Ko preteče še in še nekaj časa, gresta obe roki gor in z rokavoma trdo povlečeta čez oči. Potem sunkovito vstane in sleče suknjič, kravato in srajco in reče: »Malo sem utrujen.« V lavor natoči veliko vode, da kar pljusne čez rob. »Ura še ni dve. Še je čas,« reče. Nato obleče rdeče in črno karirasto srajco na zadrgo vse do konic ovratnika in žepoma na prsih, ki se zapenjata s parom drobnih belih gumbov. Ceznjo obleče temno siv pulover z visokim ovratnikom, ki se viha navzdol, in preobuje čevlje. Zdaj nima več tistih gladkih, ki so kvečjemu za gladko in suho cesto, ampak ima gumarice, ki imajo nasekan podplat. Iz omare potegne sivo bundo, ki ima ovratnik prekrit s kožuščkom, in žametasto črno kapo, ki nima senčnika posebej narejenega z všito lepenko ali čim podobnim, ampak je tako urezana in ukrojena, kot da ima senčnik. Sprednji del namreč štrli naprej. Tako naglo oblečen se tudi naglo napoti ven, ne da bi vrata sploh zaklenil, ampak jih samo zaloputne.

(Naprej v naslednji številki)

FRANCI ZAGORIČNIK: LAVINA

I.

*lavina lavina lavinja
posejano zublje zemskega sna
pravzprav tuje vrane
lavinja in vranji zublji*

*Generalna ureditev jutra
je mrtva priroda z vranjimi vranci
tuje tvoje tujina tvojna
okamenina kaosa*

*krotka neprijazna
vabljiva ravnodušna
obsijana pusta
ne gora ne megla*

*Kamen odnaša reko in čas
Reka odnaša čas in kamen
Čas odnaša kamen in reko
in zemlja dopolni vesolje*

*Stroj dneva in noči se obrne zaspi
Drevo ne pade daleč od jabolka
Zato seme privoli v zimo in mraz
kadar vzdrži se umakne v klas*

*Po želji sodiš nebo po nebu besedo
Beseda je konj Godot je bog
Čakaš nanj in ne dočakaš
ker ni ne eno ne drugo*

II.

*Kje si bradati redar vesolja
s huligansko grivo
z norimi angeli in sumljivimi svetniki
na čelu svojih posesti*

Nikjer nobenega izgovora
nobene olajševalne okoliščine
Vse najde svoje mesto
Veliko je prostora za vse veliko je časa

Temu sledi nekaj primerov
štirivrstična
serija
naštevaja

Naslednja kitica pa se veže na prejšnjo
Je namreč člen
in moč verige je v njeni kontinuiteti
Odgovornost je večja kakor pri bogu

Ne zaman ne po naključju
čelo
čelo-vek
č'lovek

Pa se s tem ne kaže ponašati
lahko je biti sam svoj imenovavec
Kako pa bo to svet potrdil ali odklonil
kako bojo soglašale ali nasprotovale stvari

III.

V neogibnem čaka
na kar si brez potrebe čakal
Prah ne oprahuje
ničesar ne vprašuje
Samo pogrezaš se vase

ko stopiš na njegov prag
in nikdar konca temu gréznju
breztežnemu omotičnemu breznu

Nesmrten si v smrtности
in ne odtehta vse kar je
tega česar ni
tako si zvesto na strani mrtvih

da ne moreš bedeti
in se videzu stvari odreči
da ne moreš zapreti oči
sanjati in čakati na boljši svet

Ničesar velikega onkraj
ni enako neznatnemu tukaj

*ničesar neogibnega
temu kar si usodiš*

IV.

*Najprej je bilo letalo na vrvici
modro letalce z belo eliso
Ko je odraslo
se je zavrtelo okrog svoje osi
preblizu zemlje*

*Nikjer mesa
nikjer sledu krvi*

V.

*Nikjer sledu pomenov
razpadlih na sledove pnevmatik*

*Poteptana prst
Kondomi za lepe oči mojih otrok*

VI.

*Smrt me je obiskala
v Kristusovih letih*

*Naveličal sem se in vstal od mrtvih
Nobeden ni opazil*

VII.

*Kaj je razneslo Karavanke
mojo kamnito zavest
Kaj je razpustilo polja
Kam se je razpršila snov*

*Le od časa do časa kakšen videz
od časa do časa kakšen žarek
kakšen glas*

VIII.

*Na robu med prostostjo in budnostjo
je zadehtela peka
Leže sem vstajal
moj glas me ni dosegal
in vsa vrata so vodila v praznino
Še bog da so bila
zamišljena trdnost
temna toda zanesljiva*

Moral bom na pot in jih zapreti
Moral bom do konca
do svojega konjca
da ne odvede od vode
da me odvede od sebe

In vstale so stvari
nepreklicne z mrzlimi obrazi
vstali so obrazi
mrzli in nepreklicni
vstal je mraz nepreklicen
vstalo je nepreklicno
Ravno je bila zima
ravno sem bil

Ravno na ravan svojih stopal
sem stopil čelo v ledeni curek
Tako je ugasnil ogenj predolgih luči
tako me je obvarovala smrt

IX.

Obala od neba do izgnanstva
brezbrežna brez brezna
Pod ledeniki se dušijo ribe
Na belini divjajo psovke
Vsak stol že gloje svojo kost
Zid prikriva čarobno piščal
Sam sebi govori jezik
v jeziku razumljivem njegovim besedam

Pridite goli in lačni
stvar je stvāri nadomestek
Prinesite svoje kože
svoja posušena čreva
domovina je v razprodaji
Pristavite svoja kolena
svoje votle lobanje
Svet je po kosih
in razglašen

Veter završi smetnjak stvari po sebi
kamenje po svoji podobi kamenje
boga ki je bog po svoji lastni zamisli
V izjemni nasladi se oglasi prostost
in gluhonemi kaos usliši molitev
spregovori novo ozvezdje
nesmisla nedvomnega smisla
izgovori novo goro izgori

X.

Temeljno se prelevi iz lupine
ni kos ne kakšna druga ptica
ali hipoteza s protezami
Zavest se upira svoji obliki
pristaja na kruh z možnostjo preobleke
preklicuje vse
vse je samo snov zavesti
priklenjeni pod zlatimi ključki
svetih angelov varuhov

Nebeške vojske tirajo k svobodi
in k neobveznosti v tok potopa
Od časa do časa kakšna čer prenaseljena
škrge doslej prikrite se veselo razcvetajo
Vsa preteklost je še neobdelana ledina
takšna je žeja po času sveta
po rasti na tem brodolomu
v posmeh praznini

Nič ni svetega če je sveto posamezno
ni sveti temelj če ni tudi dom
ni sveta preteklost če ni tudi sedanjost
ni sveta prihodnost če ni tudi večnost
ni sveti amen če ni tudi kamen
ni svetih sredstev ni svetih žrtev
vse je lažno v svoji resničnosti
če je resničnost resničnost posameznega
kot posameznega zunaj istega

Obrnil sem žepe svojih spominov
in školjko sem vrnil njeni vodi
odprla se je in široko zadihala
potopila sva se na dno
tedaj se je odprla na stežaj
in iz njenega tkiva sem izluščil biser
Ničesar nisem izluščil iz kaosa
vedno znova je platno prazno
vedno znova je pesem prazna

Najprej jo naseli senca
kot možna oblika vsebine
možnost pa ni možnost za soglašanje
možnost za soglašanje je v možnosti za nasprotno
senca hoče biti več od možnosti
zato se spreminja v obliko vsebine
oblika pa je ena med možnimi
vsebina je ena med možnimi

*v posameznem pa ni možnosti za vse
zato hoče biti posamezno več
kakor samo možnost za sebe*

*Prenapolnjeni vrč se prevrne
ostane prazen in razbit
vedno znova pa terja pogum
pogum terja vero in skepso
v razumnem razmerju
vsa pota so vračanje k istemu
med stopinjami je praznina
utrte brazde so valovi
ki se razblinijo v peni*

*Zavest je nora dasi ni po sebi
nor je svet
odkar smo snedli neandertalca
se vračamo tja kjer smo ostali
kakršni smo se prebili iz ledenih dob
poslednji talci se še niso rodili
dasi seme sejemo na kamen
in se prebijamo skromneje od živine*

XI.

*Svetloba pade pogoji prst
zima sili z vrhov
in se spet umakne
Obrabljeni letni čas
poglablja prostore vida
naseli jih z novim gibanjem
jug raznaša na sever
Nebo je godno za setev
stvari počasi oživljajo
dosti manj spontano
kakor iz mnogih nagibov
Zeli videza zelenijo
smrt se oglašá z vedrino
polje je delavno
Godijo se čudeži
z naporom a zanesljivo*

*Sokovi preraščajo težnost
zato je porasla meja
noči in poraza
neznatna toda resnična
Od tod soglasje sveta
čut nenehnih izvorov*

in čut prisotnosti davnih
Čut dobrote in hvaležnosti
Čut vdanosti in zaupanja
v nezmotljivost in pravičnost
poteka in izteka sveta
Od tod varljiva ugodja
v prehodnem podnebjju
med rojstvom in smrtjo časa
kruh in ljubezen
od izhoda do zahoda
Zadosti je zadoščenja
v hipu se vse obrne
zavest odrine videz
Nevidni prostori zadevajo drug ob drugega
oko postane neodzivno brezno
resnica ne gane vsega
v mnogih oblikah se plazi po zemlji
kaotična po vsakršni meri
pazniki ščuvajo pse proti mraku
samo zato so da bi ostali
Luč je protiutež temi
Lepa bodočnost je maža za oči
Kdor se tega zboji ta ponori
Pesem zapoj ko te žalost mori
prestal si govori zemlja
prestal si govori opustošena zemlja
prestal si govorijo telesa
prestal si govorijo preostala telesa
prestal si govorijo zapuščena telesa
prestal si govori zemlja
prestal si govori prah zemlje
prestal si govori prah in pepel
prestal si rane bojo zacelile zemljo
prestal si govori naslednji trenutek
prestal si govori naslednja bitka

O Marija, mati moja

Pavle Zidar

II

Noč se je začela zbirati že okoli pol sedme. Nebo je bilo še zmerom polno jugovine in kurbastih oblakov. Pepelnasta sivina se je vlačila zdaj sem, zdaj tja; včasih pa je tudi porosilo iz nje, drobnó kot ajdova kašica.

Kaplan Guld je nastavljal svoj obraz nebu in ugibal s svojimi jasnimi zobmi, ali so kaplje ali kapljice.

Bile so kapljice.

Potresel je z dežnikom, da je svila suho zašumela.

Iz farovškega hodnika so se usuli koraki in motna svetloba. Na dvorišču so takoj oživele sence in se nekajkrat zavrtele okoli sebe. Pes Muri se je pognal za eno teh senc in jo obvohal. Potem se je odkihal kot ververica in zaril svoj blatni gobec med prednje tace.

Kuharica Micka, ki je bila obesila leščerbo na kljuko, je iztepla ob steni blatni in mokri predpražnik. Podenj je podtaknila potem težak, uhasit ključ ter zahodila robove predpražnika, dvignila leščerbo v višino obraza in se nemirno razgledovala še po dvorišču. Oslepljena je utripala z drobnimi očesci kot iz ovsenih res.

Kaplan se je ponorčeval: — Bili so, pa so že odšli.

— Kdo? ji je poskočila golša iz ovratnika. Obraz je imela poslušno bled.

— Ja tisti, se je vzburil v smeh, ki jih iščete.

— Aja! je zahreščala v smeh in potresala z njim po dvorišču kot s kašljem. Pobralla je sekiro in jo zanesla v mračen kot, v seno pa vrgla motiko.

Luč se je metala po pročelju farovža kot pijana.

— Veste, nikoli ni dovolj skritó pred ljudmi! se je šepetaje vstopila predenj. Iglo v senu bi našli in ukrali.

Kaplan se je odmaknil, ker ji je iz ust zadišalo po kuhanem ližolu.

— No, no, no! je izrival skozi nos ujeti duh. Nekaj zaupanja moramo izkazati tudi ljudem, ne samo Muriju. Kam pa pridemo!

Kuharica se je spet kašljasto zasmejala, toda risu preiskujoče svetlobe se ni mogla iztrgati.

— Dež bo! je rekel kaplan in spet nastavljal obraz drobnemu pšenu. Na njegove tople zobe je padlo nekaj debelejših kapelj.

— Bo, bo, je pritrdila tudi kuharica in nastavila čelo, da ga ji je porosilo.

Zavila sta v noč. Pot je bila drsna in razmeščana. Noge so se cmokaje izvijale iz blata. Z vseh strani pa je bilo slišati nerazumljive klice ljudi, pa tudi nekaj zibajočih in utripajočih luči je bilo videti. Sem in tja je vzplahotal tudi kak samotni lajež in odmeval v noč kot vzdih.

Nekajkrat že je poskušal kaplan Guld zdrsniti z misli, ki mu ves ta teden niso dale miru. Toda moral je odnehati pred njimi in se vrniti z mislimi nazaj v korito ozke in blatne poti. Če se je samo za trenutek vdal s svojim pogledom ter s svojo hojo mislim, ki so ga jedle, so le te ko svetle nitke pregorevale, ker je bil nenadoma zašel s poti in se zatikal v robove blatnih njiv. Suh, vročičen pot je srhal po njem, ko je iskal nazaj v korito. Opotekal se je za medlo svetlobo leščerbe kot za materinim krilom.

Jezilo ga je, ker ni mogel misliti na nič drugega kot na pot pred sabo in poslušati mastno, cmokajoče blato, svetlobi pa slediti kakor riba. Vendar ga je počasi prevzemal tudi duh zemlje. Pomislil je na Jarca, ki bo jutri, pojutrišnjem že raztapljal svoje trdno obličje v tem duhu; v tej mastni, spordsljivi, nepredušni gmoti.

Stresel se je kot veja v vetru. Stisnil je k sebi svoje žive, tople roke. Zemlja, se mu je zazdelo, ga je posmehljivo ošinila.

— No, pa kaj, kaj bi bilo, če bi se ti dal, je odsunil z mislimi od sebe.

Nič. Nič.

Vdiral se je v neko praznino, tišino; ves je bil nenadoma načet od nekega mokrega, hrapavega oblizovanja; vsa telesna mehkoča je brez bolečine odstopala od kosti; kakor mokre cape je padala z njega moč rok in nog; ko se je ozrl predse, je bilo od njega, človeka, od njegove lepote in moči, od njegovih občutkov, samo še kup usihajoče zrklovine. In tisto tam je bil njegov obraz, tičnica duše! Tisto tam so bile njegove roke. Tam je bil ves, kar ga je kdaj bilo. Vse je bilo tam, ves od telesa do zadnje misli.

Prestrašil se je. Predaleč se je bil vdal zemlji. Hotel je izgnati to strašno podobo izpred se in iz sebe.

— O Bog!, o, o Bog! se je zaletaval s pogledom v medlo svetlobo pred sabo. Toda podoba, kaj je človek, ki se vda zemlji, ni in ni hotela miniti. Razletela se mu je v nekakšen smeh, v poželjivo zemljino cmokanje.

— O, reši me Bog! je prezebal s svojim krikom po sebi.

— Česa naj te rešim, česa?

— Zemlje! je dahnil.

— Zemlja sem jaz! je slišal v sebi kaplan.

— Jemlješ mi roke, hojo, pogled in glas moj! se je lovil za svetlobo pred seboj.

— Če jemljem, dajem! S hojo teh nog ne moreš do mene.
— O Bog!
— Da. Jaz sem misel, ki jo misliš.
— O Bog!
— Jaz sem pot, ki jo hodiš.
— Tvoj nemir sem. Šum vetra.
— O Bog!
— Klic ptice sem. In klic ljubezni.
— O Bog!
— Slišiš tigrov grom? To sem jaz. Glej, kako gori žito v očeh noči!
Njegov rumeno zeleni pogled sem.

— Jaz sem voda, v kateri molči mesec, jaz sem gladina, ki jo ogovarja dež.

— In kruh sem, ki ga ješ.

— O Bog!

— Ali me vidiš, me?

— Ja, je dihnil kaplan.

— In kdo sem?

— Ti si jaz.

— Jaz sem življenje, jaz sem ti, in kdor me živi, živi večno.

Ni občutil, da mu obraz zaliva droben, kašasti dež. Miren in ves vdan je hodil za zibajočo lučjo. Mastna zemlja se ga je še glasneje oprijemala nog. Kot bi kdo mesil kruh, je cmokala, vzdihovala, in dišala je po kvasu življenja. Večnem, večnem življenju!

Puklek je bil že za njima. Odseval je iz svetlobe in deževne noči kot zapuščena Oljska gora. Vzhod je preparam komaj viden blisk. Podrsnil je po temnem mahovju oblakov in brez sledu zamrl.

Pod nogami so začele utripati luže, ko da so zavrele. Guld je razprl dežnik. Po napetem in suhem blagu so potrkali presojni členki debelih in vse gostejših kapelj.

Začelo je liti.

Luže so vrele.

Še bolj je zadišalo po pomladanski zemlji. Po vodi in zemlji. Tema pa je bila vse bolj nepredirna. Od nikoder ni bilo več slišati človeškega glasu. Samo štropotanje dežja odspred in odzad.

Guld je nagnil dežnik in se korak po koraku izrival iz tega čudnega valovja. Bedna svetloba, s katero je kuharica potresala pot, je bila kakor sled cedečega se medu.

Iz nizkega neba je lilo in naletavalo. Mimo Guldovih ušes se je utrgalo kdaj pa kdaj pravo netopirsko šumenje.

Naenkrat je butnil Guld v nekaj trdega. Vsega ga je preletel val suhe vročice. Za vrat pa mu je planil pljusok vode. Skrčil se je in se pokrnil z dežnikom. In po dežniku so letele prave skale dežja.

Stal je pod kapom.

Pognal se je k steni hiše in nekajkrat ves zadihano oddahnil.

— Prišli smo! je zaklical senci, ki se je motovillila nedaleč od njega. Kuharici je bila padla leščerba na tla in se pogasila.

— Kaj ste padli? jo je ogovoril in bolščal v smer, kjer se je ženska raztegovala z rokami po tleh.

— Joj! je zavpila, potem pa je bilo slišati spet samo dež. Kakor da je kuharico požrlo blato.

— Pa kje ste? se je posvetilo nazadnje tudi kaplanu, da ženska nekaj išče. Potipal je po žepih za vžigalicami.

— Ah, jo že imam! je reklo iz blata.

Guld je vseeno vprasn timer vžigalico. Droban, zelo hreščec plamenček je odskočil v temo. In spet ni videl drugega kakor temo, še gostejšo temo.

— Kaj vam je lešcerba zletela na tla? je vprašal prizanesljivo in prezebajoče. V pretesnem glasu je imel že polno prehlajenega nosu.

— Marija pomagaj! je otrčila z mokrim glasom kuharica, da jo je bilo slišati kot skozi šipo. Začenjalo mi je drseti in sem se hotela prijeti, pa je šlo po tleh.

— Oh, oh, se je prislonila k steni in dihnila ko da se je res otela iz vode.

— Padli menda niste? je vprašal kaplan namrščno.

— Ne, ne, je dihnila.

Na rob žlebnika so udarjale v hitrem zaporedju debele kaplje in se drobile v pršec drobtine. Kakor ledeni prah so se usipale po kaplanovem in kuharičinem obrazu.

— Pa smo prišli prav? je vprašal kaplan in se ozrl po visoki steni za sabo.

— Spodaj smo, je rekla kuharica, brišoč obraz v moker rokav.

Dež pred njima je neusmiljeno krcal drevje.

— To se pravi, da morava nazaj, naokoli?

— Jo.

— Dajte lešcerbo! je vihal kaplan glas in ustnice. Nos mu je prekipel od jeze. Ne, je odrival svetilko, celinder dvignite!

— Jah, ko ste pa rekli, rekli ... rekli, in glas ji je poknil kakor mehurček.

Guld je ujel v zavetje dlani droben plamen. Razsvetljene, rožnate dlani so bile kakor presojni lokvanj. Podrgnil je z ognjem po smrdečem stenju in stenj je vzplamtel kakor renčec čmrlj.

— Zdaj pa hitro, Micka! Kar ob hiši navzgor!

Spustil je dogorevajočo vžigalico in drsal z rameni ob zidu, kakor da klečplazi.

V stene se je zabijal dež. Naletaval je kakor slepi roj črn timer muh. V curkih. Votlo in grozeče je zabobnelo, kadar se je vodena štrena razsula po šipah. In ker se je takrat Guld zmeraj zazrl navzgor, je pljusnilo vanj kakor izpod pipe. Takoj mu je vzelo sapo. Opotekaje se je vrgel naprej in si pomagal tudi z rokami, da se je spet nadihal.

Zapletla sta se v suha, močna stebila kopriv ter drugo goščavje. Slabotna svetloba, ki jo je kuharica vlekla za sabo, je odkrivala bore malo teme, komaj toliko, da so se le kdaj pa kdaj pokazala razmočena, grebasta tla.

Na dvorišče pred hišo sta se privlekla vsa obtežena od prsti. Okoli zapestij so jima opletali mokri in svinčeno mrzli rokavi. Lasje so se kaplanu oprijemali obraza. Prhal je z usti, ko da se mu v usta steka znoj. Toda vdal se je bil dežju. Naravnost nastavljal se mu je, da je bil premočen do kože. Čutil je, da ni mesta na njem, kjer bi ne bilo hladu vlage; srajca se ga je sicer narahlo oprijemala, ko da ga tipa.

Odšla sta v vežo. S stropa je drobilo nekakšno svetlo rumeno korenje. Dišalo je po grenkem smrečju in mrliški sladkobi. Odložila sta dežnike v goščo drugih. Kuharica je še upihnila leščerbo in se začela zapletati z blatnimi nogami v nastlano smrečje. Za vrati, se je slišalo, pa so šivale ženske s svojo enolično govorico vsakdanje tegobe.

Na kaplanovo sirotno trkanje je odprla Jarčeva Polda. Vrata so zaplahutala v njenih rokah kakor vesela kijklja.

Kaplan je žalostno podrobil izpod čela. Na ustnicah mu je brlel don Boscov nasmeh.

V prostorni hiši se je že trlo ljudi. Zadah po mokrih oblekah, ki so se kuhale na ljudeh, je bil neznosen — urinski. Z vseh glav in ramen se je kadilo kakor od mokrega plotu, ki ga je obsijalo sonce. Ko so ljudje zagledali kaplana, so zmedeno utihnili in pozdravljali. Le sem pa tja se je utrgal še kak stok, tak, kakršen se utrga starim ljudem v križu.

Kaplan se je smehljaj in prikimaval, tako, narahlo, kot prikimavajo trave pod večer.

Narahlo se je nasmehnil peči, ki je močno grela. Tisti, ki so jo zaslantjali s svojimi hrbti, so bili že vsi prekuhani v obraz. Žareli so kot v vročici.

Po prstih je stopil mimo njih. Ves se je bil usmeril v blede odseve sveč iz kamre. Čez obraz pa so mu že stekli rumena svetloba, strah in neumrljiv nemir.

Globoko je pokleknil pred mizico, na kateri so se od žalosti metali plameni kot ženska telesa. Droben, bel Bog pa ga je gledal s križa kot zapoznela človeška duša. Pokropil je z zrnji soli v poltemo. Slišal je, kako so zletela zrna po obleki kot solze po platnu.

Ob mrličevem zglavju je klečala Jarčevka in neutrujeno šepetala. Med prsti so ji hrčale jagode rožnega venca. Na njeni desni — na zatemnjeno okno pa je trkal dež kakor hudičevi nohti.

Topel mir se je loteval kaplanovega budnega obraza. Ob njem se je utrgal nenaden šepet. Naglo se je ogradil s rameni od čudnega ter slastnega kuharičinega šepetanja.

Se bolj je stopil v poltemo in se zagledal v mirno Jarčevo obličje. Za njim je prikukala tudi kuharica. Stegovala se je kakor tatinska kokoš in nabadala na svoj pogled spodvihane Jarčeve ustnice, črne kakor krasta. Potem se je začela pasti na Jarčevki ter na kaplanu, stegnila počasi roko in potipala Jarčeve mrtve prste na nogah. Hitro je smuknila z roko nazaj predse in zavzdihnila, ko da je zastala sredi očenašev.

Kaplanu, ki je polglasno molil, so med zobmi požvižgavali sičniki, ustnice pa so mu od nenehne pripore pokale kakor mehurčki:

... patres libertas

de obscura murtifera profundate terae
ducit in vitam lucidam
Rex Coelestis omnipotens...

Ko je odsikal kratko molitev, se je globoko priklonil, se spustil še na kolena in s prstom klical srcu, naj mu prisluhne.

Jarčevka na oni strani postelje je na ves glas zaihtela, ko je videla, da kaplan vstaja. Naslonila se je na posteljno stranico in hrkala z ustnicami in nosom kakor zribana zvonarska vrv na koru. Ko se je je kaplan dotaknil, se je še bolj zajedla z rokami v posteljno stranico, ramena pa so ji drhtela, kakor da se je razprostrl nad njo petelin s krili.

Tiho in sočutno ji je prigovarjal. Iz nosu mu je pritekalo ganljivo dihanje. Jarčevka ga je čutila skozi ruto. Mehko, tako mehko — oja, so jo božali, so jo božali tako nekoč.

Zdaj, je šla s trpečim telesom za mislijo in stresala z ruto, je konec, konec (božanja), rekla pa je na ves glas: — Ni ga, ni ga več!

Šla je k mrliču in se naslonila na pokojnikove rame, z roko pa poiskala njegove roke.

V hiši se je potajil šum. Ljudje so postajali uho.

— Vstanite, mati Lojzka! ji je spet blago prigovoril. Segel ji je pod pazduho, kjer ji je bilo čudno vroče.

Jarčevka je zadršala s koleni in vzihovaje dvignila svojo telesno goro. Obraz ji je bil še zmeraj ves tuleč. Z vsega obraza so ji frleli glasovi.

Težko jo je obržal na svojih rokah. Bila je težka, kakor vsaka ženska, kadar se žalosti ali se spominja česa zamujenega.

— Pojdiva! ji je rekel in namesto nje gledal pod noge.

Kuharica pa jo je obliznila s svojim golšastim glasom: — Mir, mir, Lojzka, na telesu in na duši!

Počasi so odšantali v hišo. Ljudje za mizo so jima naredili prostor. Kuharica se je bila odlepila od njiju k peči in ostala tam.

Velika Jarčevka se je za mizo spet sesedla in zaribala obraz v roke. K njej sta vsak z ene strani resno prisedla kaplan in Debevka. K njima pa so potem prisedle hčere in oba sinova, Miha in Lojze. Dalje od njih so posedli Štihla, Ajdič, Strgarka in Strgar ter šolska upraviteljica Anamarija Stegnar (daleč znana žganjarka), Rajgla in Božička. Po kotih in po stolih pa so viseli Peterlinka z debelim pletenjem v naročju, Debevčeva Ani z birmanskim robčkom in rožnim vencem v rokah, Sornikov Andrej, mižeč kakor molj, pa Debevčev Zan in Miklavčičev Just. Ob peči so se stiskale obe Jarčevi sestri, Julka in Rozka, sestrična Zofka, farovška kuharica ter sosedė Kukova, Velkavrhovka in Virantova. Na vrata pa sta se naslanjala Virant in Kuk.

Ženske so pokašljevale ali pa se jokajoče usekovale. Večino njih je tudi že tiščalo na stran, a se niso upale, raje so med sabo šepetale namesto da bi se dvignile.

Moški, ki so stali, ali tisti, ki so sedeli, pa so se stiskali v tak molk, da so slišali trepetanje sveč v kamri. Prisluškovali pa so tudi šumom dežja zunaj in vlekli na uho pojemajoče vdovino stokanje.

Kaplan se je zazrl v motno luč na stropu. Takisto so storili tudi Debevka in drugi za mizo.

— Gospod! je nekam negotovo začel kaplan. Noge pod mizo so vznemirjeno zadržale. Tudi kaplan je preložil svoje. Ohlapne, mokre hlačnice so mu ovile meča.

In povedal je v enem samem dihu: — Gospod je predvidel v človekovem življenju tudi to zadnje.

Sklonil je glavo in se odpočival.

Jarčevka je dvignila svoj obraz z mize. In sunkovito kakor otrok je lovila dih. Vsi so jo spet radovedno pogledali ter jo preiskovali. Obraz je imela prepasan z belimi lisami. Kaplan se ji je nasmehnil. Jarčevka je samo pokimala in zavzdihnila, da ji je zašumela cela obleka.

— Glejte, je rekel mehko Guld, gledaje s strani na vdovo. Na ta svet prihajamo veseli. In tudi urejamo ga tako, da bi se čim bolje počutili. Hočemo, da nam je življenje mehko, hočemo, da nam je življenje stol, kjer se bomo odpočivali. Torej ne prihajamo samo veseli, ampak tudi strašno utrujeni. In si sezidamo hišo, da bi bili v varnem zavetju, posteljemo si posteljo, da bi se naspali, in sedemo k mizi in odhajamo na polja, grbita nas radost in trpljenje. In hvaležni smo življenju za eno in za drugo. Da, vsak dan je tako z nami! Iz leta v leto! Počutimo se, kakor da smo zabredli v večnost in da bo tako tudi jutri in pojutrišnjem. Toda smrt, ta črni angel, ne zgreši nobene bilke na tem svetu. Ta je res resnični gospodar zemeljskega prostora. Kdaj, katero uro pride z odpovedjo v rokah, ne vemo? Ne vemo ne ure ne dneva!

— Tudi za sekundo ne vemo, je vpadla vmes upraviteljica s svojim pedagoškim glasom.

Ljudje so se zganili. Sproščeno so zadihali. Upraviteljica je gledala naravnost predse, čuteč z vseh strani na sebi poglede, in vmes tudi take, kot je bil Strgarkin.

— Da, da, ji je bil že v drugo pritrديل kaplan. Izgubil je bil nit svojega navdiha. Prelagal je pod mizo noge in z rokami segal po sebi, da je bilo že vsem mučno.

— Ja, se je našel spet; tudi tako drobnega in nepomembnega časa ne more zaznati človeško uho, kot je sekunda. To pa zato, ker v smrti ni časa, ampak nekaj drugega.

Upraviteljica mu je navajeno prikimavala. Odgovor ji je bil tako všeč, da so ji oči na mah postale mehke. Njen pijanski nos je vljudno zagrčal.

Narahlo se je obrnila h kaplanu. Zlat zob v ustih ji je zagorel v čudnem sijaju.

— Ko je umirala sveta Terezija, je z žalostno veselim glasom privajala k sebi besede, ko je s poslednjim dihom gledala, gledala v razpelo, je bilo vse, kar je še rekla na tem svetu: O, jaz ga ljubim . . . Bog moj! Upraviteljici je pošel glas in jecljajoče izšepetala: Jaz . . . te . . . ljubim.

Ljudje so oživali. Slo jim je na smeh. Tudi kaplanu je kanil iz oči svetel pogled. Samo kuharica Micka ob peči se ni zmenila za suvanje obeh sosed. Šla je za tistim upraviteljicininim »ljubim« in začelo se ji je jasiti.

— Res je, res, je miril kaplan. Tako sveti so bili trenutki svete Male Terezije. Toda, se je zresnil kaplan, najlepše je sklenil svoje telesno življenje naš Gospod, Jezus Kristus, umirajoč na križu. »V tvoje roke, je šepetal, v tvoje roke, Oče, dajem zdaj svojo dušo«.

Ljudje so samo napol poslušali. Gledali so upraviteljico, ki se je pripravljala, da bo spet spregovorila.

Potegnila je s prsti po robu mize, ko je kaplan odložil Gospodovo dušo. Glas ji je poskočil kot šolarčku: — Kardinal Mezzofante pa je rekel, ko je umiral: »Slava Bogu . . . Zdaj pa v raj!

Ljudje so se na ves glas zarežali. Ženske so pokazale druga drugi tako velik pogled kot svoje zadnjice. Postalo je tako veselo, ko da si res kaj kažejo. Sami zdravi, črni zobje so jih bili.

— Kaj, kaj, mar ni res? je upraviteljica ogorčeno lovila režečega se kaplana.

Kaplan je samo kimal.

Upraviteljica je pogledala Debevko.

— Res je, res, gospodična, se je smejala Debevka, da ji je cvrčala slina. Samo tisto, tisto, je prijenjavala, »zdaj pa v raj« ste rekli kot hopla v vodo.

— Saj zgodovina piše tako! se je obrnila h kaplanu.

— Piše! je prikimal kaplan in se pridružil spet nezadržanemu valu smeha.

— Ča — kaj — te! je zavpila in s pestjo potolkla po mizi.

Ljudje so prenehali noret. Samo še izza hrbtov in iz robcev je bilo slišati hrkež nosov.

— Piše tako v cerkveni zgodovini ali ne piše? je vprašala jezno, potresujoč z glasom.

Kaplan ji je še kazal zobe.

— Piše! je rekel hip nato mirno, ko da se je ovedel, kje je in kaj dela.

— In zato se je treba smejati? je dvignila upraviteljica vprašujoče glas. Smejati ob mrtvaškem odru? Prebujati s svojo neslanostjo človeka, ki je že v Bogu?

Ljudje so se resnili. Z lic jim je zginjala vedrina. Samo lične kosti so jim še štrlele. Popravljali so si usta kakor rezo pri hlačah.

— Veste kaj, gospodična Marijana . . .! Kaplan je skušal vsako besedo nekolikanj obsmejati. Veste, je hitel z veselim pogledom, tudi smeha in solz nam je dal Gospod! Božji je.

— Ze, že, že, gospod kaplan! Samo! Spustila je predse glas in stekla očal so se ji zalesketala kakor Heinrichu Himmlerju. Samo, je spet premaknila črto ust, se mi pa le zdi, da ti božji glasovi ne prihajajo ravno o pravem času.

— Ooooo! se je delal presenečenega Guld. Časa in kraja pa res ne bomo določevali ljudje. Človeka lahko posilijo solze, kjer koli, tudi v največji sreči; isto pa je s smehom. Nekomu je smešno najbolj krvava zgodovina, nekomu Beethovnova glasba.

— Kultura duha, gospodična, ta je tako nepravilno porazdeljena med ljudi!

To zadnje je povedal s pomenljivim pogledom.

Upraviteljici so zaigrali prsti in ožaril jo je smehljaj Cankarjevih junakinj, ki vzdihujejo ob katoliškem napitku — beli kavi — za nekimi rožami.

Razumljivo, da se je ob tej pripombi zdela sama sebi najbolj kulturna (opomba avtorja: Ker so prave matere Slovencev šolske upraviteljice, je nekaj te visoko cankarjevske dediščine v vseh nas. Smejemo se res samo smeha vrednim dogodkom: tako na primer, če komu robec štrli iz žepa!)

Upraviteljica si je bila nadvse hvaležna, da se ni posmejala. Manjka pa je zelo malo, da se ni — oh, tisto malo sploh ni izrazno v kakšnih merah; če se ni mogla posmejati, se ni zaradi svoje osebne kulture.

V sebi je začutila topel vbodljaj. Kot bi zvrnila nekaj tistega leka za srce (žganja!). Tako lahko je spet dihala. Oživele pa so spet njene gotske misli.

Ljudje so molčali. Ona, kulturna, pa se je držala na smeh kot kičasti kuža. Srce ji je z vso živahnostjo napolnjevalo modrc.

In v tem trenutku je bila vesela okoliščin, da je ostala brezmadežna. Brezmadežna in kulturna Slovenka! Da, to sem jaz, so ji govorile oči, ji je dihal nos.

Sornikovega Andreja, ki ni mogel pozabiti tistega Mezzofanteja, kako je skočil v nebesa, je ves čas že posiljevala podoba, da stoji tisti starec, kardinal, pred razbeljeno krušno pečjo, kjer zamahuje z rokami, govoreč: »Hopla, hop«.

Zasmejal se je bil na ves glas, si odmajal z glavo in spet stresel iz sebe zveneče srebro.

Ljudje so spet v valu zadihali. Upraviteljici pa so spet zagoreli ognji skozi stekla očal.

— Kaj vas je spet prijelo, Andrej? je vprašal Guld in pokazal rezi-no belih zob.

— Ah . . . je lezel Andrej z glasom predse, k nogam.

— Povejte, povejte!

Upraviteljica je pritegnila ustnice. Obrobile so ji jih gube kot staremu Indijancu.

— Tisto, kako je skočil v nebesa! je rekel Andrej, ne da bi bil dvignil glavo.

Nekaj žensk je takoj spet naporno zadihalo v robce.

— Tisto je res, je šinila pokonci upraviteljica. Kaj se norčujete iz svetih in poslednjih trenutkov moža, ki vam . . .

— . . . saj se ne, je vsekal vmes. Nekaj trenutkov sta se gledala.

Upraviteljico je zalival pekoč gnus.

— Kaj se ne! se je strogo, nepopustljivo zažirala vanj.

— Vi pa res vse veste! je rekel Andrej. Pogledal je po ljudeh in zamrmral: — Kot na okrajnem komiteju v Trebnjem.

— Kaj ste rekli? ga je vščipnila s tresočim sopranom upraviteljica in nastavljala uho.

— Da vse veste, sem rekel.

— To sem slišala. Ono, drugo še enkrat ponovite, da vse vem kot . . . No? se je zarivala vanj z glasom in pogledom.

— Kot na okrajnem komiteju v Trebnjem! je padlo iz Andreja.

— In kaj vem takega kot oni?

— Vsi smo že slišali.

— Le povejte kaj ste slišali od mene tako komitejskega!

— Ja kaj, je prelagal roke. Natančno veste, kaj je ta rekel pred smrtjo, kaj oni, kdaj je Bog vesel, kdaj ni, kako se pomiadi počuti, kako poleti, in kje je Bog in kje ga ni.

— Neee . . . veste kaj! je kriknila. Vstala je in se začela izrivati izza mize. Dovolite gospod kaplan . . .

— No, gospodična! jo je prijela za roke Jarčevka.

— Teta! jo je pogledala upraviteljica vsa v solzah. Če sem okrajni komunistični komite v Trebnjem, ne spadam sem. Prosim . . . no! In šlo ji je na jok in na smeh, ker je Jarčevka ni pustila mimo.

— Gospodična Marijana! jo je zaustavljajal z rokami tudi kaplan. To se bo takoj pojasnilo. Kaj sem pa jaz?

Posajal jo je nazaj na klop.

Upraviteljica se je vdala, a se je vrgla po mizi in bridko zajokala. Ženske so se vznemirile. Takoj so priklicale hudiča v svoje oči.

— Tega ni bilo treba! je rekel po moško Virant od vrat.

— Ne, ni! so pritegnile tudi ženske.

— Majhno miru! je zaklical kaplan. V hiši je pokojnik!

Na mah je vse utihnilo. Le upraviteljicino vzdihovanje je vzhajalo na mizi.

— Sem smo prišli zato, je rekel tiho, da se spomnimo, kaj nas bo prej ali slej vse doletelo, in da pomolimo.

— Res je! so zavpile ženske od peči.

— Pssst! je dvignil kaplan prst. Andrej nam mora pojasniti, kaj je s tem komitejem mislil. Obrnil se je samo k njemu: — Če mislite, da je gospodična članica, to je komunistka, potem ste jo resnično užalili; še huje pa ste jo, če mislite na kaj drugega, to je, da . . . je pomešal s prsti na rokah.

Andrej je razdrl v grlu suh kašelj. V ženskih očeh so zažareli pravi pekli. Moški pa so trmasto gubali čela.

— Jaz, je požiral slino, jaz niti tako niti tako ne sodim o nji. Komite mi je ušel. Mislil sem pa z njim to povedati, da se tam, na tistem komiteju tudi delajo podobno kunštne. To, pravijo, ko jim kaj rečemo in ko ni po njihovi meri, pa Marx pravi takole. In so nam rekli, da na kmetih mislimo, da je človekova duša tisti rdeči gumi, ki ga napihneš, da se potlej fuzbal igrajo z njim. In vse take reči še. To sem hotel povedati s komitejem, ko sem rekel, da tovarišica vedo vse.

— Nno, nno, je zadovoljno pogledal po ljudeh kaplan. Nič takega, za kar bi bilo vredno jezo goniti na pašo. Tudi za oči ni mane v tem. Vse je le nesporazum. *Menthe captus*, gospodična Marijana! Kar pokonci!

Upraviteljica je zagomezljala s komolci in pokrila obraz z dlanmi. Prskala je droban, živčni smeh.

— Je v redu? jo je vprašal kaplan.

— Jje! je rekla nahodno, razboleno, poiskala robec in si natrla oči in nos.

— Dragi moji! je spet poletel z glasom kaplan. Življenje je prekratko, da bi ga prejekali po nepotrebnem! Moramo se razumeti, ljudje smo! Sovraštvo in jeza sta rja človekovega življenja. Le v razumevanju je ljubezen, je luč in blaga tema za našo utrujenost. Kdor živi v ljubezni, živi v soncu.

— Glejte, zbrali smo se, da se spomnimo smrti in da se pogovorimo, v čem je vrednost človekovega življenja.

Guld je priprl presojna krilca svojih oči in položil na mizo bele roke.

— Če verujem, je dejal tiho, ko da že spi, potem je odgovor lahak, zakaj živim. Po svoji veri, po veri v Boga, se mi odkrije smisel zemeljskega življenja sam od sebe. Živim torej, da svojo nesmrtno dušo, svoj čoln, usmerjam k Bogu. Moje delo, moje trpljenje in nazadnje smrt — vse to mi dokazuje, da zorim za večnost, zato je moje življenje vrednota, ki je nima nobena gora v svojem krilu, nobena banka v svojih blagajnah.

— Če pa ne verujem . . .

Kaplan je pomolčal. Obraz so mu zamrenile čudne sence. Dvignil je prst in zatipkal po mizi: — Potem, je nadaljeval temno boleče, moje življenje ni vredno niti dolarja. — Zakaj ne niti dolarja?

Pogledal je po ljudeh, ki so napenjali svojo mirnost kakor dozorevajoč sad svojo kožo.

— Učenjaki, je rekel hladno, prezirno, kakor da obrača v knjigi liste, učenjaki v Ameriki so natančno dognali, kaj vsebuje človekovo telo.

— Začnimo z vodo. V človekovem telesu je toliko vode, da bi komaj oprali z njo stol. Železa v krvi je za sedem podkovnih žebeljev. Z apnom iz človeškega telesa bi obelili eno samo steno tistele kamre, je pokazal proti kamri. Če spremenimo grafit, ki je v telesu, v paličice, dobimo petinšestdeset svinčnikov. Nastrgali bi še nekaj kavnih žlic soli, in to bi bila približno vsa vrednost človekovega telesa. Če to še preračunamo v dolarje, znaša vrednost tiste vode, tistega apna, grafita in soli, reci in piši: osemindvetdeset centov. V našem denarju torej blizu petsto din.

— Kdor ne veruje, dobi na svoja vprašanja o smislu človekovega življenja samo tak odgovor: osemindvetdeset centov oziroma petsto din. Živeti v senci takega odgovora je več kot žalostno, je neznosno in neplodovito.

Kaplan je namrščno obmolčal. Med njim in ljudmi se je zagugala tišina, in jih ponesla v vrtoglave višave.

Ta je mislil na žebelje, drugi na apno, tretji spet o svinčnikih. Bili so poraženi, da še nikoli tako.

— Da bi bila tista voda vsaj dober šnopc! je rekel Andrej smeje Peterlinki. Z njim pa ne bi stola ribal.

Peterlinka je razumela samo »šnopc« in »ribal«.

— Kaj pravite Andrej? je vprašal iznad rok kaplan.

— O nič, nič. Rekel sem, da je tiste vode res nekam malo.

— Malo, malo, je vzkipel v smehu kaplan, če pomislimo, koliko morij popijemo!

— Petinšestdeset svinčnikov je pa kar dosti, je rekla upraviteljica z nahodnim glasom, za celo našo šolo bi jih bilo!

— Ampak, se je prestopil ob vratih stari Kuk, tistigale one, železa, pravite — kako pa to pride skozi kožo? Podkev ne jem, rje ne pijem, kdaj pa ta hec predre kožo?

Upraviteljica je posladkala z usti, kaplana pa je spet obšla don Boscova potrpežljivost.

— Jeste špinačo? ga je blago ogovoril kaplan.

— Naa-á! je mižikal Kuk in odrezal z brado.

— Koprive ste pa ja jedli, stric! je oponesla upraviteljica.

— Hudik hudikov! se je nakuhal kot otrok. Koprive jedo packi.

— Solato ste pa.

— Solato? je napeto razmišljal. Sem, ampak težko, da bi jo bilo v tisti za sedem žebļjev. Veste, jaz ne jem rož, te stvari, je pogledal na ženo, ona zmeraj preževkuje; jaz, če kaj jem, jem meso.

— Pa saj je tudi v mesu! se je zasmel kaplan.

— O, potlej, se je zadovoljno muzal, potlej pa je v meni cela kovačija!

Ljudje so bušili v kratek smeh.

— Majhno, malo! je miril kaplan in se nagibal mimo upraviteljice k Jarčevi Rezi.

— Soli je tudi malo! se je slišalo nekako odušena.

— Vsega, je zaploskal Guld, vsega je malo. Premalo, da bi verjeli samo v človeško telo. Samo s klicem Boga v sebi je telo posoda neumrjoče duše. In tak človek je srečen tudi v trenutku smrti. Veliki francoski učejnjak je rekel: Tu mourra seul!

— Sam boš umrl! je prevedla upraviteljica.

Kaplan ji je pokimal.

— Še drugi Francoz, ki so ga imeli za kralja nevere, Anatole France, pa je v svojih zadnjih trenutkih klical svoji materi: »Srmt je tu, ampak noče me in noče . . . Neskončne ure . . . neskončni dnevi . . . to je smrt . . . mati!

— Ni srečen, kdor niti v smrt ne veruje!

— Katastrofa, ki spremlja takega človeka, je v samem njegovem bitju: iztrgano je viru življenja — Bogu! Poglejte cvet, ki ga sklesti dež, veter!

— Poglejte vejo, ki jo je načel črv — kaj bo od nje?

— Poglejte ptico, ki je zdrknila iz gnezda!

— Zarek sonca, ki se je iztrgal soncu!

— Poglejte zvezdo, ki je zašla s svoje poti! Kaj bo z njo?

— In kaj bo iz človeka, ki se je odrekel Bogu?

Zapri oči, a prej poglej na uro! Tako, z zaprtimi očmi preleti še enkrat svoje življenje: pomudi se v svojem otroštvu, v šolskih klopeh, potem zrasti v moža in hodi še enkrat vsa svoja pota; hodi počasi, da kaj ne zgrešiš! Ko si prišel do trenutka, kjer si zdaj, ko si zaprl oči, jih odpri in poglej na uro. Cudil se boš, da. V nekaj minutah je bilo konec življenjske poti. In tako se ti bo zazdelo življenje tudi pred smrtjo. Čas, človek, niso leta, niso ure, čas je trenutek, ki ga ugleda človek šele — slišali ste kdaj. V smrti teh trenutkov ni več. Tam ni časa. Smrt je večnost. In večnost je Bog.

— Koliko danes poznajo še ljudje Boga, to je vprašanje. Toda o tem le na kratko.

Kaplanu je postajalo čudno toplo. Nekako toplo slabo. Otrl si je z robčkom usta.

— Bral sem, je nadaljeval v zbrano tihoto, da je neki duhovnik — bilo je na Angleškem — odšel pred neki rudnik v času, ko se zamenjujejo na delu. Zbiti in umazani so prihajali rudarji iz jam. Pa vpraša enega od njih, če pozna Jezusa Kristusa. Rudar ga trudno gleda in odkima. Pobera duhovnik naslednjega; rudar pomolči in pravi, da je Kristus verjetno novinec in da bo verjetno kje pri zadnjih, če ga ni zasulo. In tako povprašuje duhovnik od enega do drugega po Jezusu Kristusu. Nihče ga ne pozna, nihče ne ve zanj! Ogovori še zadnjega, ki je prišel iz jame. Rudar kima, kima in odločno odgovori: »Poznam ga, o, vse jih poznam, to so tisti pri sindikatu, ki nič ne delajo in se samo o članarini pogovarjajo. Če tega iščete, gospod, potem iščete falota. In če kdo falota išče, je tudi sam falot. . .

— Kar stisnite jo, je rekel za odhajajočim duhovnikom, ki je odhajal brez besed, strt na duhu in na telesu.

Kaplan je mola pomalčal, da so ljudje zatrli v sebi valove smeha, potem pa je nadaljeval nekoliko zahripló: No, in če bi vas povprašal; če bi šel zdaj od enega do drugega kot angleški duhovnik, kaj, kaj bi mi odgovorili?

Hotel je sam odgovoriti, a ga je prehitela upraviteljica.

— Jaz bi rekla, je vlekla iz doneče nosne votline, da je Jezusova navzočnost skoraj vidljiva v naših cerkvah.

Opazovala je kaplanov profil, ki je bil trden kot reliefna upodobitev italijanskega kralja na starih lirah. Rumenkasto čelo mu je bil orosil pot. Dihal je tiho in sramežljivo.

— Rekla bi, da ga poznam, je lovila njegov profil.

— In kje ste ga spoznali? je vprašal kaplan.

— V hramu božjem, saj sem že povedala.

— Premalo ste ga potem videli, da bi ga lahko spoznali, je rekel skoraj brezbrizno.

Upraviteljico so njegove besede tako boleče udarile, da je začutila telesno slabost. Spet je imela poln modrc razgrajajočega srca. Noge pod mizo pa so se ji kar spodvile.

Guld se je našobil: — Tako je s tem spoznanjem. Šumel je z nosom kakor puran s perutni. Star pregovor pravi, da je kovačeva kobila večidel bosa kot obuta. V tem je veliko resnice ne samo za kovače, ampak za vse, ki jim je kaj do resnice. Meni se je ta bosa kobila že nekajkrat pokazala. In tako sem prišel do celega hleva bosih kobil. Seveda mi jih je prignalo življenje, izkušnje, zato pa so resnične od prve do zadnje. Danes mislim takole: Ne išči pravice na sodiščih, zdravja v bolnišnicah in modrosti po šolah; tam bi vse to moralo biti, ampak ni, žal; prav tako ni čistega vina v gostilnah in človeške ljubezni v zakonih: med brati in sestrami ni sestrške in bratovske ljubezni. Ni, ni, ni . . . A da bi vse to bilo: da bi bila pravica tam, kjer bi morala biti, pa modrost in zdravje in ljubezen, je premalo, samo obesiti tablo, izuriti roke ali pamet. Vse obdržati pokonci, v dejavnem dihu, v pravičnem odnosu do človeka, je tako težko, kot spoznavati Boga. Ker v vsem tem tudi je Bog.

— Da pravica živi, je treba nadčloveške volje ter ljubezni do daljnega in bližnjega. Za vsako stvar, ki je količkaj vredana, je treba potočiti nekaj krvi. Kri oplaja vrednote, kri jih dela. Koliko dragocene plazme je potrebno šele, da živi pravica. In pravica je glas boga, in ta glas je v vseh nas, to je glas vesti. In kadar ta vest hoče naše krvi, da bi živela, človek največkrat zataji to željo. Ukane jo! kar priznajmo, človek najraje pretaka tuje življenje, od svojega pa mu je težko že znoj. In ko tako zatajimo prvi klic žeje, pa drugega in tretjega, zatajimo tako rekoč klic božji. Zatajimo resnico, pravico, ljubezen; izdamo Boga kakor Juda za nekaj svetlih, kramarskih trenutkov. In kdo torej ni od nas Juda? Kdo še ni izdal Gospoda v sebi? Vsi smo ga izdajali in prodajali: ta za ugodnejšo lego v fotelju, ta za službo, oni za duševni mir.

— Po vsem tem, dragi moji, pa smo se pokazali še v cerkvi. O, pa ne išoč Boga, ampak nadaljnjih koristi. Kako bi, recimo, svoj revmatizem pretopili v kaj bolj znosnega; ali kako bi nam Bog uredil denarne zadeve, pozdravil krave, konje, vrnil izgubljeni ugled, čast, prestiž.

— V kaj torej spreminjamo cerkev iz dneva v dan?

— Smo torej Judeži?

— Mislim, da smo jim zato, Judom, tako sovražni, ker se sploh ne da več potegniti razlike med nami in njimi. Postali smo si eno: kramarji. Naše svetlo sovražstvo pa je samo zavist oziroma konkurenca.

— In če so angleški rudarji rekli, da ne poznajo Jezusa Kristusa, oziroma da so Jezusi Kristusi tisti pri sindikatih, ki pobirajo visoke članarine, niso ustrelili mimo. Takega boga mi namreč že dolgo, dolgo poznamo. Saj ne dela drugega, ko da za nas sega v mošnjo in daje, daje na levo in na desno. Prejema pa za to izdajstva in tujo kri.

— Jezusa Kristusa, tistega, ki bi preli svojo kri za resnico, da bi resnico ohranil resnično in pravico pravično in ljubezen ljubezen, tistega Jezusa Kristusa ni več.

No, morda je še kje. Samo dosti sveta bi morali obresti, da bi naleteli nanj. Samo, kaj bi s tem samotnim klicem v vrvežu našega pridobitništva. Vse bi zdvomilo o tej plemeniti žrtvi in o tistem, ki bi začel spet

verjeti vanjo. Spet nov reklamni trik, bi gonili. Kaj kmalu pa bi se izkazalo, da je res tako.

— Vse kar je božjega, resnično velikega, takoj zmelje naša povprečnost. Že čez noč nam postane ves podobno, naj bo tisto veliko ali pritlikavo.

— Glejte, vsi mi vemo, kdo je Prešeren, na pamet znamo letnico rojstva in smrti. Toda velika večina Slovencev ga občuduje in doživlja le kot izložbo. Nihče mu ne sledi v tisto trdo bolečino moškosti, ki naredi človeka Bogu podobnega. Ne, samo tja ne . . .

(O, dragi, dragi kaplan!)

Avtorjeva pripomba!

Iz naše slovenske povprečnosti je varno samo z vlakom ali peš v Kranj, na Jesenice ali na Brezje. V ta prelepi Oberkrain! Kjer vse poje, kjer vse vriska: cingel, congel, hojlali! Kjer je vsaka noga v zdravih gabrovih coklah in udarja po pečinah Triglava, da odmeva kot v Tirolah. In kjer so dekleta na svetek in petek v dindelnih, trgajo murke in edelweisse, čolnarijo po Veldesasee in švatajo vodo.

Kaj pa fantje?

O, fantje pa robantijo od ponosa. Sam škrob jih je! Zbirajo se v bohinjskem kotu in tulijo na kravje roge, zvonijo z zvonci in nič ne kolnejo, samo »frdaman« reko kdaj pa kdaj, potlej pa ga spet vžigajo. No ja, včasih pride tudi kaj žavastnega zraven. Ali pada dež ali pa hokejski klub Jesenice izgubi s KAC-em iz Klagenfurta.

To so vse težave te vesele, srečne državice, tega kristala, smuknjene iz božje roke.

Zato le sem, Slovenci, če še nihate v povprečnosti, zapadli boste v popolno normalnost, duhovno in telesno! Prešerna si boste zataknili med lovske značke in veselo, veselo zaukali s svojo tirolsko štimo:

Holijooo, holijooo
holijó, holijó,
fridihó,
fridihooo, fridihooo,
fridihó,
fridihó,
pujsasá!

Kaj? Ali ni lepa ta pesem. Polna čarnih samoglasnikov. Polna alta in soprana. Seveda katoliškega, ne: rimskokatoliškega; v basih pa se trese pravoslavje, to tako veste.

Zdaj, po tem altu in sopranu, pa poskusite s tisto: domača . . . kača . . . barka . . . milijonarka . . . devico . . . pšenico . . .

A? Kaj? Ja, kot bi imeli zobotrebce med zobmi. Ne gre in ne gre!

Bravci, jaz sam sem Gorenjec! Razliko med obema pesmima nosim na obrazu, zato sem tako zdrav in rdeč! Od ponosa pa mi vse škriplje, kakor da imam led pod nogami.

Kaj hočemo, ponosni smo!

In bomo!

Pa če tudi CK ne bo zmerom CK. Saj od Trubarja dalje vemo, da je škofija še zmerom tam, kjer je bila; in če bo še, ko Cekaja ne bo več, bom šel pa prav pred škofijo, ampak ponosno, da bo vse škripalo, jebenti sunce!

Kaplan je za hip odnehal. Mehurjast pot na zgornji ustnici mu je žarel kot opeklina. Popijal ga je z robcem. Za hip se je počutil tudi tako praznega in izgubljenega v mislih kot v tundri. A se je brž spet oprijel svoje besedne plute in se obdržal.

— Torej, kaj, kaj iščemo predvsem v Prešernu, je močno vzdihnil, kaj? Podobnost z nami. In to tisto prijemljivo, vsakdanjo, cestno. Da je rad pil, da se je nekajkrat mislil obesiti in da je imel nezakonske otroke. In ker smo mu samo v tem kos, ga razumemo samo kot takega; ves njegov božji duh nam diši po vinu, po zanki in po otroških plenica. To je naš slovenski Prešeren!

— In nič bolje se ne godi slovenskemu Jezusu Kristusu. Res da ni velik pesnik ali pisatelj, ki rad je samo solato, je pa zato Bog. In Slovenci kaj dobro vedo, da Bogu ne morejo biti podobni, kot so lahko Prešernu, ali tistemu pisatelju, ki je tako rad jedel solato. In zato, ker mu ne morejo biti podobni, ponižajo Boga, da je on njim. Kako? V očenašu molimo: naj se zgodi Tvoja volja . . . Da, ampak njegova volja po naših željah. Svojega življenja niti za hip ne prepuščamo Njegovi volji. Ničesar: niti enega samega gumba ne. Vse te stvari naj obrača Bog s svojo božjostjo po naših kar se da natančnih napotkih. Ljudje mislijo, da so že uslišani, če že samo molijo in med molitvijo iztovorijo Bogu svoje želje.

— Star župnik mi je pripovedoval o čudni spovedi, ki jo je prišla opravljat že priletna kmetica. Ni je poznal, zato jo je med spovedovanjem ali ko je že bilo spovedi konec, povprašal tudi, od kod je. Povedala mu je, da se je zaobljubila priti na to goro in da je vdova. Požalostil se je nad njenim vdovstvom z vsem svojim dobrim srcem. Ženska pa mu je odgovorila, da je kar rada vdova. In ta odgovor je župnika vznemiril, tako vznemiril, da se je spoved začela znova.

»In zakaj ste zadovoljni z vdovskim stanom?« vpraša kmetico.

»Primolila sem ta stan, uslišana sem bila«, odgovori ženska.

»In kdo vas je uslišal?« vpraša. Sum se mu je že začel sprevrčati v grozo.

»Bog!« mu je zaupala kmetica.

»Kako to?« se začudi župnik. »Bog pokliče človeka k sebi po svoji želji.«

»Molila sem, zaobljubila sem se . . .« se brani ženska.

»Kako ste mogli moliti za kaj takega?« jo vpraša ves zgrožen. »Kaj pa vam je takega storil mož?«

»Oh, tako čuden je bil!« reče ženska in skriva usta v konce rute.

»Čuden?« se začudi župnik. »Bolán ali kaj?«

»Ja, in za nobeno rabo nič več.«

»Mislíte na delo? Da ni mogel opravljati svojih dolžnosti na poljih?«

»Vse skupaj«.

»Torej je ostarel, oslabel?«

»Samo dremal je in jokal.«

»Pa ste mu stregli, starcu slabotnemu?«

»Molila sem.«

»Jaz sem vas vprašal, če ste mu stregli?« jo je ustavil trdo. »Je imel vsakdanji kruh, toplo in čisto posteljo in vas zraven, ženo?«

»Ne zmeraj«, skriva ženska glas in oči.

»Torej ste ga stradali, zanemarjali in puščali samega, kaj?«

Ženska molči in cuclja prst.

»Recite ja ali ne!«

»Jaz sem molila!« zine vsa splašena.

»Molila za smrt, ki je bila že tako na pragu in jo vlekla še čez, s tem da ste moža do smrti izstradali! Kako morete v to svojo grdobijo zapletati zdaj še boga? Kaj vam pride na misel?«

— Spoved se je vlekla, vlekla in le stežka je župnik uklonil žensko, da se je spovedala za greh, za katerega je molila.

— Bože mili! se je utrgalo upraviteljici. Pogledala je po ljudeh in tudi oni po nji, vsi nekam prebujeni, na nekaj pripravljeni.

— Kaj takega! ji je ušlo, ampak ne z jezika, z obraza iz začude-nih oči.

— Jo, to se rado godi med ljudmi, je zapel Kuk zri vratih. In na vseh teh grdobijah, sleparijah, če jim dobro pogledaš v obraz, kakor jim je pogledal ta župnik, res največkrat najdeš tisto božjo voljo, ki si jo človek sam izmišlja. Razpaslo se je to ... Človek že čevlja ne zna več nataktniti brez božje pomoči.

— In če prislepariš njivo, je vzdignil svoj tresočič se, svetli glas Vi-rant, spei verjameš, da ti je šlo na roko z božjo pomočjo.

— Hudik hudikov, je zabegal okoli sebe Kuk, sam pa tudi nisem kriv vsega greha! Pobožnosti so nas ja tudi učili nekje, ja. In če so nam rekli, da Bog usliši vsako molitev, ja zakaj pa ne bi še take, s katero si želim odrešiti stare.

Sipe so zabrnele od prasketajočega smeha.

— Boš ti! je hlipnila Kukovka in zažugala.

— Kvuk, Kvuk! se je zaganjal Strgar z glasom in z roko izza mize, to, kar si rjeku, se uslišuje samo žjenskam.

Mehčal je besede, da so se mu kar cedile po bradi.

— Anjé vedo narnatančnjeje, kaj ti fali dnes in kaj ti bo pojutr-njem; zakaj te bali roka in ne noga. Kaj si pozabu, kaj je blu, ko je gaspud Buh pustil pasti an sen na Adama?

— Nejssem! je potegnil še Kuk.

Spet so zazveneli zobje in bronaste polti.

Kaplan jih je miril, ugašajoč z roko na vsakem posebej smeh.

— Veste, veste, to, se je zaganjal, kar je pravkar rekel Kukov stric, da ni vseh teh zagreh sam kriv, veste, to bo držalo.

— I seveda bo, kakopak! se je zaslišalo od peči.

— Kaj ti mašo bereš ali on? se je nekdo raztegnil grdo nazaj.

— Jaz še nisem zagovarjala kačjega pika, ti si ga pa, je vstala Peterlinka in grdo gledala v Sornika.

— Je, je tako! je pošepetal Virant Kuku.

— Bog se usmili! je zategnila Strgarka, Bog, rečem še enkrat! Prismuk si ti, Andrej, ne dosti boljši pa tudi ti! je zijala v Peterlinko.

— Kdo, se je zažirala vanjo, kdo je prepeval po Ajdovcu: »Bog varuj naše ravno polje in vinske gore, pa pojdi na tisto goró, kjer škode nič ne bo!« Kdo? Sem jaz metala žegnanko v oblake?

Peterlinka in Strgarka sta se gledali kot bleščeči luži.

— Kdo no? je rekla Peterlinka.

— Jaz sem vprašala kdo? se je nasmihala Strgarka.

— Ti ne! je pokazala Peterlinka malinovo črna usta.

— Boš, ti! se je hladila Strgarka.

— Kaj boš to! se je pocedil Strgar. Vse pomaga kmetu! Cerkev naredi dobre procesije, država vse dobro popiše, in če še zraven malo popopraš, gre gorje, gre mimo!

Upraviteljci je spet smeh premetal prsi.

— Kaj je? se je shudil Strgar. Kdor je dobro zavarovan, mu ni treba verjeti v zagovor. Kdor pa ni, mora!

— Danes, danes, je prhal med smehom kaplan, so drugi časi za kače, stric! Injekcija, serum!

— Potlej, gospod, ga je lovil za rokav Strgar, so pa tudi za vas drugačni. Zgoniti in prepevati za dež je ista figa. V Dolenjskem listi piše, da Francoz z raketo raztrešči točo na nebi.

— Kaj držite vi Boga v rokah, ko izganjate strup iz udov? ga je ogovorila upraviteljica prek rámena.

— Kaj jaz, Andrej! jo je pogledal začudeno.

— No, pa gospod Sornik! je bila nepopustljiva.

— Nima Boga, ima pa listek, in tam piše vse od a do b.

Upraviteljci se je od smeha zasolzil pogled.

— In komu vse pomaga tisto na listku? je vprašal kaplan. Kravam?

— Samo ovcam?

— Ne, za vse je, je šepnila Debevčeva Ani.

Jaz sem bil zraven, ko je ovci pomagalo. Ne da, Andrej? je rekel Kuk in iskal Sornika z vprašujočim pogledom.

— Kaj pa Ploduhov vol, ste pozabili?

— Ploduh je sam zagovarjal! je zinil Strgar.

— Z mojim je zagovarjal! se je oglasil Sornik.

— S tvojim?

— Mojim!

Kaplana je zaneslo to enolično, matasto pregovarjanje vase. Na ven se je smehljal in poslušal, v mislih pa se je spet tiho približal slovenskemu Jezusu Kristusu.

— »Hvaljen Jezus!« ga je pozdravil tiho.

»Na veke in zdravo!« je odgovoril Jezus in si popravil rdečo kravato.

Hodila sta molče. Kazalo je, da gresta proti KLOju.

»Kam pa?« se je ovedel nenadoma kaplan, ker sta že obšla cerkev. Jezus je postal, potežkal aktovko in se začudil: »Sin moj, ti mi moraš povedati, kam! Eni me hočejo v cerkvi, drugi na KLOju. Kjer jih bo več, tja bom šel.«

»Gospod moj, Bog moj! Kaj naj to pomeni?«

Kaplan je sklonil glavo za blagoslov.

»Za koga si?« ga je vprašal Bog.

»Zate! je dahnil v božje obličje kaplan.

— To mi vsi zatrjujejo: tisti, ki so že v partiji, in tisti, ki v partijo nočejo.

»Jaz sem duhovnik«, je rekel kaplan.

»A?« se je utišal Jezus. »Eden mojih. Vem, zdaj puščajo farovške strehe. Prihodnji teden pridem in vam vsem to uredim.«

»Ne Gospod, ne strehe!« se je priklanjal kaplan.

»Kaj pa imaš na duši? Kolaboracija?« je zašepetal Bog. »Teh grehov ste čuda nacimprali! To se pa pred udbo ne da prekriti, fant moj!«

Kaplan je odkimaval. »Bil sem izseljen!« je šepetal.

»Ja, tudi to se je dogajalo, vem. Poj si pa eden pravih.«

»Kako pravih?«

»Ja tistih, ki ste me prosili, naj vodim OF.«

Kaplan je odkimaval.

»Govori, sin moj, kaj bi rad! je prelagal Bog nestrpno aktovko. »Ti se ves čas nekam čudno vedeš. Meni se mudi. Sejo imam. Tajniška služba ni kot predsedniška: prideš, kadar prideš!«

»Molil bi rad!« je rekel kaplan tiho, skrušeno.

»To ves čas čutim,« odgovori Bog. »Ampak zakaj, zakaj, sin moj? Jaz moram vedeti, kaj hočete za svoj drobiž! Saj si Slovenec? No! Za protireformacije ste molili, da bi Trubarja garje požrle. Uslišal sem vas. Ni šlo drugače, ko je pa tisti Hren vladal. Vse vas je naščuval. Potlej ... Cankarjeva Erotika! Kaj ste takrat gnali! Slovenci sploh radi pokopujete pesnike, pisatelje. Če ni teh, pa kaj drugega: klerikalce, liberalce, otroke; samo da je pogreb. Pogrebi so vaša folklor. Bolj v grobarstvu izučenega naroda na svetu ni, kot je slovenski! Včasih me to žalosti, ko vidim res kaj pametnega tudi pri vas, kak čudovit cvet, a že toliko premolite, da ga moram utrgati.

»Dobro, vsako rokodelstvo je častno. Tudi v grobarstvu izurjen narod mora biti pri roki. Za take reči so res najbolj pripravi majhni narodci; so bistrega duha in okretnega telesa. Ampak ko bi bil prej vedel, da boste Slovenci čutili toliko veselja do poklica ...

»Kaj samó je bilo med zadnjo vojno priprošenj, naj tega pa onega spravim spod — no, saj pokali ste se vi — zdaj pa slišim, da vas žre. Gledal sem vas tisti čas in se vas nisem utegnil nagledati. Poslušal, in se vas nisem mogel naposlušati. Dobro, da sem bil Bog, ker bi moral po tistih priprošnjah, za katere ste žebrali, iztrebiti zadnjega Slovenca. Vsak kamen, vsako stezo ste sumničili izdajstva. Matere, ko da so vas v zadnjih sto letih rodile le kot okorele nemčurje. Hodil sem z vami po

»terenu«, kakor ste takrat imenovali kraje, kjer ste se rodili. Namartral sem se v tistih vaših brigadah, ko sem jurišal, se naprezebal v planinah. Ja, prosili ste me, naj bom z vami v tistih hudih preizkušnjah, pa sem bil. Prosili pa so me tudi z one strani. Jasno, da nisem mogel reči, ne, ko je šlo za vero, dom in Kristusa, zato smo se včasih znašli v krvoprelitju. Kaj sem hotel drugega kot se ravnati po starem izročilu: človek obrača, Bog obrne; in sem si rekel, vsakemu po nekaj ran in — basta! Ko bi bil vzel dobesedno tiste očenaše, kaj bi pa bilo, kaj. Morda bi ostal od celega naroda živ kak B. B., ki bi si igral na frulo Žikino kolo, da si prežene strah.

»V tem svojem dobesedju ste nevarnejši od epidemije. Kadar se za-
prežete v kak videz, ki vas je prevzel v kaki knjigi ali v kakem svetov-
nem mestu, se izdivjate v čisti neronizem.

»Če koga od vas šarmira Hitler, hoče iz Slovencev dobiti nacional-
socialiste, in to takoj; kogar očara Marx, hoče iz vsakega zaselka pariško
komuno, in to spet v nekaj dneh; Stalini hočejo Sovjetsko Rusijo in po-
biti vse agente C. I. A. in inteligence servicea; rimokatoliki hočejo Rim
do Radovljice in Brežic (Stajercev ne, ker spadajo v Ostmarko); Habs-
burgovi se ozirajo proti Mangartu, kjer dr. Jozef Klaus v čisti ziljščini
pripoveduje svoje mladostne sanje; ljudskošolski učitelji hočejo tišino
od Kranjske gore do Čabra; policija pa že stotisočič pogleduje pod vsak
kamen, če je Tomaž Salamun res Tomaž Salamun; in tako naprej.

»Vidite, dragi mož, kako je s to vašo ožjo domovino! Pravi pražival-
ski svet še. Da, kakor evglena; zmeraj v novih oblikah. Ampak nevar-
nosti od tistih Hitlerjev, Stalinov in Stajercev (ne, rimokatolikov!), ni
več takšna, da bi človek zatiskal oči. Stalini minevajo — kap, Hitlerji do-
bivajo kako Evo Braun za vrat in nemško ljudstvo, rimokatoliki pa mo-
rajo dvajset let previdno prenašati ateistični režim, da si prislužijo spet
nuncijsa.

»Večno živ izvir, ki vas drži še pri dihu, ki vam zagotavlja tisto živo
evglenično obliko, pa so vaši številni odstavljene uredniki literarnih revij
in organisti; oboji so namreč ljubili slovensko pesem, ne pa slovenskih
pesnikov. In ti torej: organisti, uredniki, pesniki in pisatelji, to je tista
žvot, ki bo skrhalo britev vsakemu notranjemu ministru. Vsaki idejni
okupaciji. Zato ne bo nikoli tišine od Kranjske gore do Čabra, učitelji
učiteljski! Tisočkrat lahko zatulite: Kaj smo rekli!«

»Zdaj pa, dragi kaplan, le hitro, jaz moram na KLO. Ljudje so bili
enkrat že oddali krompir, v drugo ga pa nočejo. Prosili so me, naj tudi
farovž obremenim z oddajo.

»Farovž?« je zastokal kaplan. »Jaz, Jezus dragi, te ne razumem!
Imaš rdečo kravato. Aktovko. Hočeš mimo cerkve.«

»Fant moj,« je napel pogled Bog in ga ogovoril od nog navzgor, »jaz
pa tebe ne! Boš že moral biti jasnejši! Danes so oglati časi. Kruhu se
reče kruh in bobu bob. To ni Kana Galilejska! Vi iz ene ribe komaj
spravite skup eno ribo. Ne bom hud, sin moj, če poveš, kaj te muči;
bom pa, če me boš še zadrževal, jamral in me ... poskušal ... aha ... to
se mi pa še ni ... zgodilo.

Bog se je zamajal ko presojen steber dima.

»O Bog! O Bog!« je strme jecljal v prazno kaplan. »V kaj smo te izdali! Oče naš, kateri si v nebesih, posvečeno bodi Tvoje ime, pridi k nam Tvoje kraljestvo in zgodi se Tvoja volja kakor v nebesih, tako na zemlji ...

Pregibal je ustnice in se prepuščal njegovi volji, ki je bila neskončna, vedra, polna deževne svetlobe; kakor bezgov cvet se je razšustel kaplan v tihoto milosti božje, v sinji mir nekega popoldneva. Od plotov in streh je drhtela zagrevica, v zraku pa je visel težak duh po kravah in po sladkastem razpadanju sena. Kakor v cerkvi je bilo. Godila se je njegova volja, nevsiljivo in tiho. Bog je prihajal in odhajal kakor veter, zablestel in zadišal kakor medeni duh slame in poniknil spet kakor svetla plesen v temno noč.

Prvikrat, je čutil kaplan, se godi Njegova volja mimo njegove.

»O Gospod! je šepetal kaplan. V tebi sem in te ne vidim, poslušam te in te ne slišim, jem te, a te nisem sit. Kaj je to z mano, Gospod?«

»Življenje!« je slišal iz svojih rok.

Kaplan ga je prelomil kakor pred oltarjem kruh in zašepetal: »Kdo si, življenje?«

»Tvoja smrt!« je odgovoril prelomljeni kruh.

»Pridi!« je rekel kaplan. In prišla je — brez bolečine, brez žalosti. Kakor voda ga je zagrnila. In vse trdne meje obupa in gorja v njegovi zavesti so popustile. Še enkrat je segel po svojem čudnem, bedastem telesu; telesu z glavo, z rokami, s spolom, in mu prisluhnil. Vse je bilo premajhno zanj, vse je sililo spet v neko maturiranje, diplomiranje, doktoriranje. Hotel se je oteti teh čudnih in praznih dolžnosti, toda vrnil se je pregloboko nazaj. Od povesod so mu očitali, iz Novega mesta, iz Kranja in iz Maribora, zakaj ne misli opraviti mature v Kočevju.

Mora maturirati! sliši.

In opravi v Kočevju s še kar lepim uspehom.

Ja, ampak zdaj se šele življenje Slovenca začne. In to ga boli.

Ve namreč, da bodo zdaj sedemdeset ali osemdeset let vse zapisovali, kar bo zinil ali na tihem mislil. Ker to, to bo zgodovina slovenskega naroda.

»O BOG!« je skušal še enkrat v tisto tihoto, kjer ne občutiš več ne Radovljice ne Kopra, ne bele panorame Stola in ne Škofjeloških hribov.

Toda smrt se je obrihtala. Pustila mu je spet glavo, natlačeno s Tržičem in Naklem pri Kranju, polne roke Ljubljane in polne noge političnih dolžnosti. Samo njegov spol — ta gorenjsko čvrsti, nepokvarjeni fant — je v kontrabasu izlival svoje veselje do življenja v vseh slovenskih mestih, vštevši tudi Maribor.

Da, vsakega Slovenca mori do smrti nekaj mest! Toda to ne spada v zgodovino slovenskega naroda. To so samo fiziološke posebnosti, ki jih prekriva obleka.

Zgodovina slovenskega naroda se začenja s pesmimi.

Po opravljeni maturi, ali še prej, piše ta narod stihe, pomembne in nepomembne za bodočnost, na vsak način pa lepe, kakor na primer tale:

lipa nočna, nočni časi,
luna hodi po terasi,
kot bršljan vijo se glasi,
ki jih zvon budi na vasi.

Inako pa se mora Slovencu zgoditi, če mu kdo očita, da je prehlajeni predmet zgodovine.

Za razliko od Američanov, Kitajcev in Rusov, ki ji je neugotovljiva količina, smo Slovenci res historično predmetni do zadnjega pamža, nismo pa prehlajeni.

Preprosto ne zato, ker smo se redno, ko smo napisali prvo uspelo ali neuspelo pesem, takoj potegnili iz javnega prepriha v gost bombaž pakistanske sorte. Drugič: noge smo zmeraj okopali v kropčku, da so se razpustile tudi kurja očesa. In tretjič: zmeraj smo se navduševali nad tujimi navadami (berite vendar biografije slovenskih mož!), ki so budile narodno zdravje. Kaj so se zaman v letih pred prvo svetovno vojno naši narodniki vključevali v ruski »gulj« na današnjem Rdečem trgu?

Zal, so »gulj« kasnejši rodovi zamenjali s srbohrvatskim šetanjem, kar ni isto; »gulj«, »guljanje« je duhovno strmenje telesa in duha naravnost predse, torej nekakšno odpočivanje v odpočivanju.

Kakšna škoda, kaj, da smo ostali brez »gulja«! ć

No, imamo pa druge navade, ki so ustaljeno slovenske:

a) sodelovanje;

sodelujemo sami s sabo, sodelujemo z ženo, sodelujemo z režimom in sodelujemo s policijo.

b) preverjanje;

vsakega Slovenca do smrti nekajkrat preverimo, in sicer: kaj je bil, kaj je in kaj bo, ker je vsak, redno doma rojeni Slovenec, narodnostno še kaj drugega.

c) zatiranje;

o tem ve vsak Slovenec, več kot je potrebno, približno toliko vedo samo še Angleži o vremenu. In bili bi najčistejši narod, ko bi zatirali samo mrčes. Ampak ne. Zatiramo celo zatiranje ...

Kaplanove misli so premolknile. Se nekaj trenutkov se je zibal ujet v trenutke življenja in smrti.

»Takole se umira!« ga je boleče ošinilo. »Ljudje se pogovarjajo, smejejo, v životu pa odpovedujejo jetra. Počasi, počasi jih zamrenjuje sivkasto zeleni mrak smrti. Gledaš, poslušaj, in vidiš in slišiš, pa rečeš ja — oni se pa samo zasmejejo; pa spet zineš ne — oni te gledajo in ti želijo svetel konec. Delajo se korajžni tisti na oni strani, kakor da bi ti to kaj pomagalo. Vpijejo, šepetajo, do zadnjega vsi z zdravimi jetri; na

tisoče, na milijone jih je z zdravimi jetri, samo tvoja gnijejo, in to ljudje na oni strani vedo in jim je na tihem všeč, da imajo svoja, in ne tvoja jetra; da umiraš ti, in ne oni.

»In čeprav si še živ, se te ogledujejo kot grob; te že vidijo, kakšen boš kot mrlič. Kako ti bodo stala mrtva usta, nos, oči, brada, in kako se ti bo svetilo mrtvo čelo.

»Potem te sprašujejo, kako jih občutiš (jetra), če jih res kot mavčni odlitek Švice. In kje in kako te tišče? In potem poskušajo občutiti še svoja, če niso ta čas postala Švica, in utripajo s trebuhom, kot drsteča se postrv. O — nobenega švicarskega obronka nikjer v vsem širnem podkožju!«

»Sreča, sreča!« jih slišiš dihati. »Sreča!«

In ti prinašajo darila: ta pomaranče, ta piškote, ta nekaj rahel, snežni kruh. Zakaj, vprašuješ. Vprašuješ tiho, vprašuješ z občutki.

»Vse te pomaranče, kruhi, piškoti so nekakšno čudno odkupovanje od tvoje smrti. In če se jih boš samo dotaknil, si že priznal vsem tem ljudem pravico do zdravih jeter; pravico da te prežive; pravico, da se obnašajo do tebe kot do zemlje. Da, s piškotom so ti zabranili, da bi vdrl v njihovo prsno votlino in si vzel zdrava jetra, njihovo srce, njihovo kri. S pomarančo, s kruhom, z rožami gredo nadte in ti skrhajo nož življenja.

»In človek, ješč do zadnjega, je in pretaka jezo, namesto da bi zavrgel ves ta kruh, vse te rože in izdril iz človeka, ki se tako na cenen način odkupuje od tvoje smrti, srce, jetra. O, o! Življenja se ne napiješ, ne nahodiš, ne nadihaš, ne utrušiš se ga, če je še tako dolgo!«

»Živeti, živeti do zadnjega diha, do zadnje kaplje krvi; živeti zmagati. Živeti iztrgati življenje drugemu! Živeti trpeti kakor potresni svet! Živeti umreti, zato da živiš! Da živiš!«

»Živeti, živeti, živeti!«

Kaplan se je s temi mislimi izdril iz življenja večnosti kot iz objema tesne, presojne vode. In iz vseh strani so pljusnili vanj spet človeški glasovi. Za hip je bil zbehan, ker je hotel prepoznati vse hkrati. Zasipali so mu obraz kakor snežni šelest. Vse drugo: telo, roke je bilo še sredi oceanske večnosti. V prihajanju in odhajanju voda. In šele ko se je ves vzel iz tega tihega premetavanja in nihanja, je razumel spet bučanje človeških glasov in tudi sam spet postal glas — glas med glasovi.

Ustnice mu je spreletela rezina smeha.

Upraviteljica se mu je kot prej vzbela s svojim čvekanjem na rame. Užaljeni nos ji je hropel, kimal.

— Kaj hočemo? se je je vljudno branil. Tudi duhovščina nosi pri tem poganstvu svoj greh.

Nos se ji je še bolj užalil. Zakopala ga je v špehnati obraz in otožno molčala. Vroča sapa ji je tekla po bradi na viharni život. Obročki nosnic pa so ji utripali kakor spolna kokošja zadnjica.

— Braniti moramo svoj stan! se je spet pristavila k njegovi rami.

Kaplan se je ozrl na njena usta. Bila so tako blizu, ko da jih gleda skozi povečevalno lupo. Sredi kraterskega obraza niso bila prav nič

ženska, ampak naravnost dedčevska velika in odločna. Bila so hrabra čeljust, strenirana v šolske »svrhe«.

Ljudje, ki so vodili še naprej svoj pogovor o verovanju v župnike in kaplane namesto v Boga, so popolnoma prezrli njuno šepetanje. Upraviteljica in kaplan sta se sklanjala v njihovo glasno govorjenje in tekoč smeh kot zarotniški senci.

— Braniti stan! je narastel kaplan in se nekolikanj odmaknil od »dedca« ob svoji rami. O ja, če je stan napadla drhal, če v stan vdira krivica. Ali, gospodična, kaj pa če nemarnost naša, nevednost naša uničuje hišo duha božjega? Ali bomo še dalje trdili, da hiša stoji, ker nas ni ubilo, ko se je podirala, trdili samo zato, ker smo ostali živi, in trdili, da smo mi hiša, čeprav zadevamo ob vsakem koraku na ruševine.

Še bolj se je odmaknil od upraviteljice. Celo komolce je odnesel proč.

Cudno! Zdaj se mu je spet zazdela ženska, ko jo je gledal od daleč.

Usta, oči, ti najbolj skrivnostni ženski potezi, sta spet izražali svoje bistvo.

— Saj se človek trudi! je rekla obupano med dlani.

— Danes je čas za razum, je odvrnil kaplan, ne za znoj in trmasto in slepo naprežanje!

Upraviteljica je kimala.

Luč in ljudje so se spet monotono zastrmeli v kaplana. Spet mu je vse prisluhnilo. In kaplan je s tihimi, vsakdanjimi besedami končaval hipen nesporazum med njim in upraviteljico. Dodajal je besede, ki so pomenile vse in nič, kot dodaja slikar k dokončanemu delu še zadnje sence v rdeči, zeleni, lahko bi jih pa tudi v modri ali oranžni — vseeno.

Upraviteljica je odtavala s svojimi mislimi domov v svojo kletno kuhinjico in žalostno ogledovala nepomito posodo in namočeno perilo.

Kaplan pa se je spet pripravljaval na svoj prasketajoč smeh, da z njim prebije molk, s katerim so ga že na debelo obdajali ljudje.

Kuk pri vratih je tiho zastokal: — Ja, tako je in tako bo!

— Kako? je vprašal kaplan in sence so mu zcvetele v drobnih gubah.

— Da bomo Slovenci še naprej imeli takega Jezusa Kristusa, kot smo ga naredili. Kramarja z dežjem pa s soncem. Advokata s hišo v Novem mestu! Predsednika okraja! Ja, kakršni mi, tak pa še Bog! Mi majceni, on majcen, mi goljufi, on goljuf. Prec nam je vsaka reč podobna, se je raztegoval z rokami in usti Kuk.

— Vzemi komunizem! se je obrnil k Virantu. Prav, nič nimam proti! Naj bo enkrat tudi komunizem na sveti. Saj, kakšno zaslugo pa imava jaz in ti, da nama rastejo smreke v hosti! In jih posekava in rečeva, da so najine. In so res, nihče nama jih ne vzame. Ampak te smreke so prav tako Sabejnikove, če natančno premisliš, kot moje ali tvoje. Drevje samó raste, da ima le sonce pa prostor. Druga pesem je s pšenico: prostor zanjo je treba narediti, treba jo je posejati in jo reševati mačkovja. Kaj potu pri tem nastreže zemlja, nikoli ne izmeriš! To, to je res potem tvoje! Dobro, sonce pa dež, ki sta glavna, sta res od vseh! Ampak, če

prav zastopim tisto, kar pišejo v Dolenjskem listi, in tisto, kar govore tisti lenuhi iz okrajnega komiteja, sta sonce pa dež last delavskega razreda, in delavski razred je, če jih spet prav slišim, nihče drug kot oni iz komiteja. To je isto kot v stari Jugoslaviji z Bogom. Povsod je, so nam rekali fajmoštri. Na sodu na vehi čepi in prešteva litre, ki jih zlivamo vase. Pa še pri vsakem grižljaju je zraven in zahteva molitve. Potlej jih pa prebira, katera je lepša, kakor kravate. Ni veljalo, če smo sami molili za dež, za sonce, za zdravje! Moral si stopiti v farovž. Tam so bili gospodje, ki so imeli to reč čez. In samo iz farovža se je dalo nacoprati jasno nebo, dež ali zmrzal.

— Bog moj, če ni zdaj prav tako kot popred, naj me, naj me ... je lovil z usti »vruga«.

— Potrpeti je treba! se je resnil kaplan in zviral roke.

— Potrpljenje je božja mast! je zajokal Strgar v robec.

Kuk je mižikal in se martral, ali bi rekel, ali ne, da je revež tisti, ki se s to mastjo maže. A se je zadržal. Zamencal je z nogami, ko da pohoja čik. Toda pravega miru z usti še ni našel.

Nekaj odločnega je premleval z njimi, da so videli vsi.

— Ja, je nazadnje le izbruhnil. Hotel sem povedati še, da bo tudi komunizem nekaj kramarskega na Slovenskem kot vse drugo. Mi znamo samo štante postavljati in prodajati lect. Vse, vse nam postane podobno, celo krave in psi. Nobeno trpljenje, noben obup nas ne izmodri. Iz vsega takoj naredimo lectov srček s špegelčkom v sredi! Iz vsega takoj spominček!

— Kaj hočeš, mu je navrgel spet Strgar, vsak se bori za tisto, česar nima. Je vprašal Črnogorec Dalmatinca, za kaj se bori v Dalmaciji, pa mu odgovori Ante, da za »ist«, to je za jest, za hrano; Črnogorec pa se pogladi po lepem čelu in zamišljeno reče: jaz pa za čast. Odvrne Ante: vsak za tisto česar nima.

Ljudje so se tako bliskovito zarežali, da so se zasvetile čeljusti kot boki rib, noge pa so vlačili med smehom po podu kot polena.

— Dobra je, dobra! je jokajoče vpil Kuk. Mejdū! Tole pa marsikaj pove! Med vojsko smo se borili za vsega vruga! Usta so se mu spet raztezala. Za vero, za dom in za Kristusa, pa prav vere ni bilo nikjer, ne Kristusa in ne doma. Iz hoste pa so nam šepetalī, da se bore proti izkoriščanju, proti davkom, proti bogatašem, za svobodo, za mir in tako naprej. Kaj je zdaj kaj miru? Vsak večer kakšna vojska. Davkov kot v Alahovih časih, pet vrst. Daj žita, daj vozove, daj pijačo, daj sinove in še denar! Svoboda je pa le za muhe. Ganiti ne moreš, že zvedo. Besede in misli zapisujejo. Kaj boš jutri mislil, vedo! Bogatašev res ni kot prej, v vsaki vasi po par. So pa. In kar naprej smo v novih borbah. Pravijo; osvoboditi človeka pred strahom, in koj ko se ta nova akcija začne, se že treseš od strahu kot pes na kuzli.

— Kaj se ne bi, dragi moj! se je obregnil ob Viranta. Spomni se, kako je bilo lani, ko so nas na sestanku pripravili, da smo »svobodno« govoreli! A? Kje si se čez en teden kuhlal?

Virant je molče in temno pritrtil.

— Slabo, je trgal okoli sebe Jarčev Miha.

— Se nikdar tako! je ustavila pletenje Peterlinka, spodvila ustnice in mukajoče zazehala.

— Pa pustimo te stvari na miru! je odjamrala Debevka, loveč zobe.

— Jaz sem tudi za to, je rekla upraviteljica in s koncem mezinca vtiskovala v mizo krog. Usta ji je širil zagoneten smehljaj.

— Bolje, bolje bo tako! je pobobnal tudi Strgar po mizi. Nič se ne ve, kje se bo to slišalo.

Kaplan se je užalil. Ustnice so mu užaljeno zafrfotale: — Saj govorimo same človeške stvari, je užaljeno gledal po ljudeh. Jaz, no, mi vsi, je gledal nase in gledal v Sornika, ki je premeteno mižal, mi vsi imamo radi tovariša Tita in novo Jugoslavijo.

Veke so mu tiho zalizale oči.

— O, če bi tovariš Tito vedel za vse to! je rekla Kukovka od peči in se spogledala s sosedo.

Kuharica Micka, ki je sedela zraven Kukove, je vdano pogledala v kaplana. Bledo bele zobe ji je razkril smeh, ko da bo zalajala.

— To je tisto, ne ve, je rekel Jarčev Lojz in obvisel s kalnim pogledom na sebi.

— Tako je, če je človek dober, je odvrnil Virant.

— Tako je, je odrezal Kuk z glavo. Vse te goljufa. Vsaka uš ušival! Govore, se je začel topiti Kuk, da je žgance pa zelje in da se z vsakim pogovarja tam v Belem gradi.

— Saj je napol Slovenec! je nadodala upraviteljica.

— Jo, je pritrdila Anica, brala sem, se je gnala z napetim obrazom za mislimi, v glasu Kmečkem je pisalo, kako pridno je žrmlje vrtil.

— Na, vidiš, se je začudil Strgar, pa govorijo, da je to drugi Tito. Jaz bi jim skoraj verjel, ko je tako lep. Ali mu stoji vojaški gvant, salabolt!

— In bel je ko sneg! je rekel Jarčev Miha.

— Čisto tak!

— Arduš, ali bi zakomandiral, če bi imel tako obleko! je pogledal okoli sebe Kuk. Ena, dve, tri — stara!

— Ja, ja, se je trgala postrani Kukovka, še kaj! Hh!

— I če bi bil še Tito, zakaj ne, jo je začela pregovarjati Peterlinka. Naj komandira! Jaz bi ga pa poslušala.

— Ti? Res? se je sklonila naprej Kukovka. Ne daj Bog res kaj takega v hišo! Grem, pa če bi zlato usekoval v robec! Saj se že v nedeljah obnaša, da ga ni prenašati, pa samo bolj čisto srajco potegne gor in brado ostrga. E, da je, no, da je naš s pručke na konja poskočil, je namigovala z glavo proti vratom, zgubim službo tisti mah! Krave, če bi jih še imel, bi mu angeljni molzli, prašiče pa futral sveti Jur. Oženil bi se pa s kako avšo, kot vem; jaz, draga moja, se ne bi smela niti kot dim sukljati iz njegove bajte.

Ljudje so se zasmejali, Kukovka pa je kimala na vse strani kot globica.

— V nič devati zna vsak! je rekel nekdo.

— Kaj, kaj? je spraševala Kukovka v smer, od koder je prišel glas. Kaplan je napol zresnjen dejal: — Prav bi bilo, da zapremo vrata. Pokazal je na kamro.

Ljudje so se takoj otresli smeha.

— In pozno je, je rekel kaplan.

— Polnoč proč! je dahnil grleno Virant.

Ura je mirno, preudarno tiktakala. Drug za drugim so izzvenevali v nič lahki, kovinski trenutki. Vsem je postajalo tesno.

— Kot je v navadi, je rekel spet kaplan, bomo obudili spomin na moža, ki ga ni več med nami.

Jarčevka je jeknila. Zaslonila je z roko oči.

— In potem bomo zamolili za srečno snidenje z njim, je še dodal kaplan.

Začelo se je previdno in vznemirjeno dihanje.

Jarčevka in vse tri hčere so zaslonile oči z robci, iz katerih so vreli pridušeni vzdih.

— Lahko rečem, je nagovoril predvsem svoje roke kaplan, da je bil mož, čigar telo danes kropimo, dober soprog, častitljiv oče in lep primer vdanega cerkvenega ključarja.

Tenak, cvileč glas Jarčevke je za hip kaplana prekinil.

Ljudje so odpirali oči in usta. Obrazi pa so imeli izraz globokega sna.

— Kot človek je bil plemenitega značaja, je premetaval besede z vznemirjenim dihom, zanesljivega srca in tople človeške radosti. Nad trideset let je skrbel...

Zdaj so vse tri hčere zagnale z glasom, kot da vžigajo motor.

Kaplan je ljubo nagnil glavo, podrgnil dlan ob dlan in podrhtel s presojnimi ustnicami kot s plameni sveče.

— Skrbel je, je poskušal prehiteti jokajoče hčere, skrbel je za lepoto Jezusovega bivališča, oznanjal je s svojimi zvonovi ure veselja ter žalosti, kakor mu je pač ukazoval Bog.

Jarčevki je padel iz ust težak jok. Vsa se je stresala. Vrtala je s komolci v mizo in se zarivala v rjav robec.

— Sedem otrok, med njimi dveh ni več... Kaplan je malo počakal, da so še hčere izcurile svoje joke. Sedem otrok priča o krščanski plodovitosti tega moža, ki spi danes spanje večnosti.

Ženskam so se zasvetile poslušajoče oči. (In še dva plodovita nezakonska, so hitele gledati!)

— Kaj hočemo, je umaknil pogled in glas kaplan, preložil roke in skoraj zadirčno nadaljeval: — Dokler živimo, se nam zdi življenje vekovito, nič noče miniti na našo željo. Trpljenje in obup sta naš vsakdanji kruh. Samo v to brezvetrje se stekamo, kadar razsaja ocean življenja. Vse, vse se nam zdi obsedeno s trajanjem. Noben čas ne mine, kot je zapisano. Toda ko zapademo smrti, šele občutimo, da je bilo naše trpljenje, naš obup samo trenutek; da so bili otroci, žene ali mož, starši naši samo hip. Da, šele na smrtni postelji se razveže življenju pravi jezik: vse se nam zazdi prevara, vse postaja ničevno, še tako plemenito delo

razpade v svoj pralik. Da, živeli smo mimo življenja, pa čeprav smo bili kralji ali sabejniki. Zakaj? Smrt je sestanek z večnostjo. Pred njo smo ničevni kot stvar. Živeli smo ja življenje stvari. Bili smo človek. Od tod dalje pa se začinja življenje duha. In ko naš duh prihaja v stik z večnostjo, se začinja tragedija nas, nas stvari — človeka, o, in tudi tragedija duše, če le ta veruje v trenutke zemeljskih plodov.

— V smrt, v večnost odhaja samo tvorec stvari, duh naš. Odhaja tja, od koder prihaja. Stvari pa ostajajo, kjer so, in v tem so jasni dokazi, da se je duh samo zamotil ob njih. Ker zdaj, ob stikanju z večnostjo, občuti duh ves nesmisel svojega početja. Nič ga ni uspelo zadržati, duha, ne ljubljena žena ne otrok, ne sovražnik ne zmagovavec ali knjiga, ki ga proslavlja? Ne, ne, ker to so samo trenutki duha ob stiku z materijo.

— Ali je potem še kak smisel živeti življenje stvari, ko pa nam jih večnost razblini. In ali nam jih res; prav vse?

— Da, vse do zadnje! Kolikokrat v življenju naleti človek na trenutke večnosti v sebi. Okopavate, recimo, vinograd. Zapehate se in se odpočivate. Srce odmeva po telesu kot jek po kovini. Znoj vas obliva z neznanostjo žerjavke. Čemu vse to, gledate po premetani zemlji, čemu? Mišice na nogah in rokah drhte. Posmehljivo odgovorite; da bo lepše obrodilo. Komu? Meni? In potem? Odžejal se bom. In? Ne bom več žjen. In bom spet lahko kopal. Pil, kopal, kopal, pil zaradi žeje. Jedel, jedel zaradi lakote. Počival zaradi utrujenosti. Toda eno in drugo in tretje preide. Da! Zakaj potem sploh udrihaš po zemlji? Tega pa ne veš. Pri-sluhni, morda pa le... In tipaš, tipaš in pritipaš do smrti. Vse ti zapleše pred očmi. Toliko truda za to? Zato, da bom umrl? Da, samo za to toliko potu, truda in bolečine. In popade te, da bi si zadrgnil vrat, si spustil kri...

— Da, česar koli se lotimo razumevati z večnostjo, vse se nam razdrobi v svoj pralik — v smrt. Kaj je konec naše žeje, lakote, utrujenosti? Smrt! Kaj čakamo še nanjo? Umrimo! Obesimo se! No? Na vrv!

Kaplan se je zastrmel v ženske pri peči. Oči so se mu odebelile.

— Ne, je odkimaval, nobeden, niti eden, ki je doživljal trenutek večnosti tako, kot smo ga mi v vinogradu, ne bo z vrvjo načenjal tistega, kar je bil ustvaril duh. In stvarstvo duha je življenje in je smrt. Živimo za smrt. Zakaj torej si je sami ne vzamemo? Zakaj si ne skrajšamo bolečin, trpljenja, obupa? Zakaj?

— Zato ker je lepo dozorevati za ta nesmisel. Ker je vse živo okoli nas osmišljeno brez prigovora za ta dokončni cilj. Vse trpi, drhti, obupa samo za to.

— Koliko trpljenja, da se vzdigne s povrha zemlje drevo! Iz materinih in očetovih nedrji človek. In iz naših misli misel!

— In vse te stvari vedo, ko upajo in strahujejo, da zraven rasti, moči in lepote, nosijo v sebi tudi poslednjo obliko tega živega snovanja — večnost, smrt. In da s tem, ko dosega najpopolnejše oblike življenja, stopajo pravzaprav v stik z večnostjo. Oziroma v bližino nje.

— Ali res dozorevamo samo za ta cilj?

— Res!

— Samo da se drevo ne vprašuje, ko pada, kam pada. Da spodkosenjena trava, ko dozori, ne išče s sivimi mislimi smisla oziroma nesmisla.

— Kaj torej je večnost? Smrt? Je to tišina, neobčutljivost, neprebudljiv sen, neodgovornost? Trenutki, ki smo jih doživeli z večnostjo v Kako iz večnosti občutimo večnost, ne vemo, ker se ne nadaljujemo v sebi, potrjuje, da smo živeli mimo življenja. V stiku z večnostjo nam je vse izzvenelo v prevaro, v fata morgano, kič.

— Večnosti v nadaljevanju človeškega občutenja ni, zato je večnost smrt, občutena iz življenja kot tihota, neodgovornost, neprebudljiv sen. njej, kot se nadaljujemo iz misli v misel. Toda tu je vprašanje nadaljevanja in ne občutkov. Nadaljujemo pa se, kot se vse, in naj zapade kakršni koli obliki že. Kako in kje se nadaljujemo, občutimo samo v Bogu.

— Zdaj pa se vrnimo še enkrat, to pot zadnjič, k razvrstitotenuju vseh stvari: k smrti. Tisti hip, ko se prebujamo v globlje in kvalitetnejše življenje, tisti hip nam hodi odveč vse, kar nas bo čez trenutek, dva, preživelo. Vsa tista šara, s katero smo se obdajali za življenja, ni nič drugega kot bridka neresnica, prevara, ki smo ji služili, kot mora služiti drevo vetrovom, soncu in dežju, da dozori v svoj cilj. Kar nam prihaja tisti hip v pogled, v sluh in okus, v tip in vonj, je Bog odpuščanja, Bog milosti, Bog dobrote. Bog nas je vznemiril. In kaj hočemo tisti trenutek še od življenja? Nič drugega, ko da bi odšli iz njega čisti. Da se nam odpusti, in se nas s tem, ko se nam odpušča, umiva vseh umazanij, zablod zoper vest, ki hoče biti čista, lahka in s tem umirjena in pripravljena. Na kaj? Na soočenje z večnostjo. In kaj je večnost potem, kaj je smrt? Smrt je Bog. Bog je večnost! Je?

Je!

— Tisti, ki odhajamo čisti, lahki, vemo, da se rušimo v milost, v dobroto. Ti občutki so nam vsi še dosegljivi. Torej je onstran žeje, lakote, utrujenosti, bolečin in gorja, strahu, groze, upanja, spominov le še življenje?

— Da, življenje v Bogu!

— Od kod potem, če ne iz Boga, vznemirjenost po čistosti, od kod potem milost, ki sledi odpuščanju, milost vznemirjenosti in pripravljenosti? Milost čistosti? In zakaj čistosti?

— Kaj storite, kadar vstopate v tujo hišo? Očistite si čevlje, kaj.

— Ko vstopamo v hišo večnosti, začutimo isto nujo, zato si ocedimo noge našega življenja — dušo!

— Bral sem pisma ljudi, ki jim je bila smrt vsiljena. Tik preden so jih poslali na morišče, so dali tem ljudem priložnost, da izrazijo v pisnih še zadnji trenutek. Preproste besede poslavljanja od staršev, žena, otrok, znancev in prijateljev govore tudi o veliki stiski po odpuščanju, ki naj prinese njihovem duhu in telesu mir. Vsak od teh bednikov se izpoveduje posredno tistim, ki ga bodo preživeli. S pismom prosi milosti odpuščanja za drobne in ničevne krivice, ki mu ne dajo miru v trenutku stikanja z večnostjo. In mi, živi, odpuščamo svojim dolžnikom, ker bodo tudi drugi odpuščali nam.

— Sebičnost življenja terja krivico od nas; krivica, dokler živimo, je način našega prehranjevanja. Samo z veliko krivico dosegamo veliko življenje!

— Človeku je pri srcu, da bi bridko zajokal, ko prebira ta pismo! Vsi ti bedniki, vznemirjeni po Bogu, občutijo kot krivico tako drobne sebičnosti, da jih že po teh spoznaš, kako majhno in čisto je bilo življenje, ki se jim je izteklo. A vendar, tudi teh drobnih madežev so se želeli otresti, preden so odšli od nas.

— Čemu, če je pa smrt neodgovornost, sen, posrečen beg kriminalcev in zločincev? Trdna vrata, izza katerih ne dobiš več odgovora?

— Milost božja, verjemite, ni tista, ki jo prejmeš, če ... Milost božjo nam ne razvozlavajo nobene črke. Ni doma v farovžih in škofovskih palačah. Navzočnost Boga je nenehna v vsem, kar gradi življenje. Da v vsem tistem je Bog. Toda tisto ni Bog. Boga gledati in občutiti se da samo v molitvi. In ta spogled z Bogom je milost odpuščanja, miru in večnosti.

— In kdor je ta kruh, živi večno.

— Odkar živimo in umiramo, se bijemo za podobo smrti. Eni jo hočejo kot konec odgovornosti, drugi kot njen začetek. Boj je neusmiljen, trd in neploden. Zakaj? Ker je tudi to nič drugega kot socialni boj. Junaki življenja, ki jih je sebičnost dvignila nad nas, nimajo nobene volje odgovarjati za grozo in strah, ki so nam ju prizadejali. Raje se rešujejo z zunanjo podobo smrti, ki daje vtis posrečenega bega pred odgovornostjo. Smrt je za te nekakšen kot, iz katerega se jih ne bo dalo več zbežati. V tem kotu se bodo sesuli v skelet, pomežiknili tistim tisočim ali milijonom, ki čakajo vsaj na simbolično zadoščenje.

— Videz smrti res, žal, obeta samo neprebudljiv sen, konec naprov, mir materije. Toda to je le videz. Videz, ki ustreza slabiču, sebičnosti. Miru materije ni! Ga ne more biti, ker je v vsakem, najbolj mrtvem kamnu snujoči duh.

— Drugi, tisti, ki žele, da se s smrtjo začne odgovornost, hočejo največkrat samo zamenjavo vlog: v smrti doseči, česar niso v življenju. In samo vloga zatiravca jih spelje v vero, k Bogu. Žal, jih religije k tem revolucionarnim nagibom celo spodbujajo in s tem rušijo podobo smrti, ki je resnična, večna, samo kot Bog odpuščanja, Bog miru.

— In ta Bog bo prišel soditi žive in mrtve!

— To je Jezus Kristus!

— In ta Jezus Kristus nima nobenih kartotek z grehi, ki so jih izvohunili zanj kaj vem kdo. Iz nobenih svetih knjig ne bo bral levit! Nič ne bo zasliševal! Nič ne bo prijemal otrok za ušesa kakor ljudskošolski učitelji: iz mladeničev ne bo iztresal sramu zaradi onanij kakor tudi ne iz senilnih starcev zlobe. To je neumnost, omejenost, ozkost; to je političnost!

— Videli smo, kako sodi Bog. Sodi nam živim še. Ko se stikamo z njim, je kazen in obenem milost, kakor hočete, razrušenje vsega, kar se imenuje življenje. Tisti hip hočemo biti samo še čisti. In ko še enkrat preletimo stvari, ki jih zapuščamo, občutimo vse to samo še kot tre-

nutke. Da, iz stika z večnostjo spoznavamo, da so bile stvari okoli nas, misli in besede naše, prevara, fata morgana, nič drugega. V njih smo samo dozorevali v sad večnosti.

— To je sodba!

— No, ali ima kaj skupnega s človeškimi pravdoreki. Mismi, da nič.

— Ne le da bo prišel, On že prihaja sodit živim in mrtvim.

Kaplan je segel v notranji žep suknjiča. Od dolgega govorjenja je bil ves gluha še. Spodnja čeljust mu je trepetala in se mu povešala od neke čudne obtežitve.

— Molil bomo! je poprijel z usti topo bolečino, ki mu jih je širila. Med prsti so se mu zalesketale jagode rožnega venca.

Ljudi je posilil nemir. Oglasili so se kašlji, nosovi in presušene obleke. Ljudje ob peči so pokleknili in se naslanjali s komolci na klop. Tudi izza mize so se izrinile k peči vse tri hčere in oba brata.

Upraviteljica je s trdimi gibi glave nakazovala, da tudi ona išče s koleni tal.

Sornik, ki je spet odprl vrata kamre, je pokleknil ob stolu. Pošknil je na Peterlinko zraven sebe in se začel povešati med svoja ramena. Zadnji je šel s koleni na tla kaplan.

Potem so ugasnili luč.

Topla, gosta tema je zavalovala okoli glav. Prostor se je zožil. Strop in stene so se pomaknile bliže. Iz kamre je zadišalo po vosku in sladkobnemu razpadanju možgan. Medeninasta svetloba sveč pa je štrlela iz kamre kot kamniti blok.

Kaplan je pretresljivo zapel:

— Pridite na pomoč svetniki božji!

Pridite naproti, angeli Gospodovi!

Sprejmite njegovo dušo! Nesite jo

pod obličje Najvišjega!

Ljudje so tiho in toplo dihali. Sem pa tja je zdrknil kakemu moškemu v hlače grčav glas.

Kaplan se je zadril: — Gospod, usmili se!

Ljudje so jeknili nazaj.

— Kristus, usmili se! je spet trdo ogovoril ljudi.

. . . usmili se! so grebli moški basi.

— Mo-limo! je zaplaval z lepim glasom kaplan. Tebi, Gospod, priporočamo, se je dvigal že v sopranu, dušo Tvojega služabnika.

— Da bo živela v tebi, so povzeli nizki, ljudski glasovi, ko je odmrlo v svetu.

Kaplan je za pol tona vodil: — In kar je slabosti v človekovem življenju zagrešila, izbriši ti z odpuščanjem svoje milosrčne dobrotljivosti.

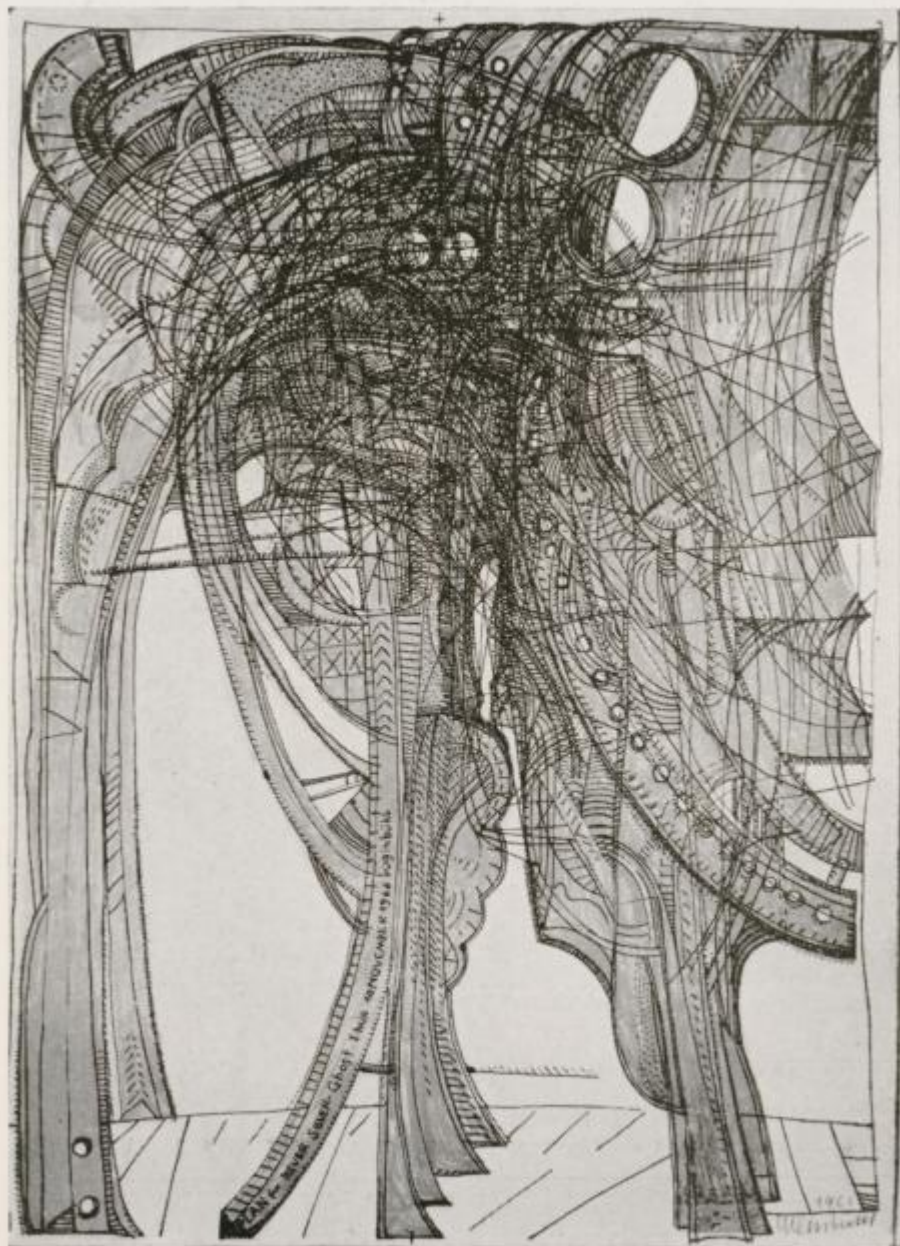
— Po Kristusu, Gospodu našem! je zapel.

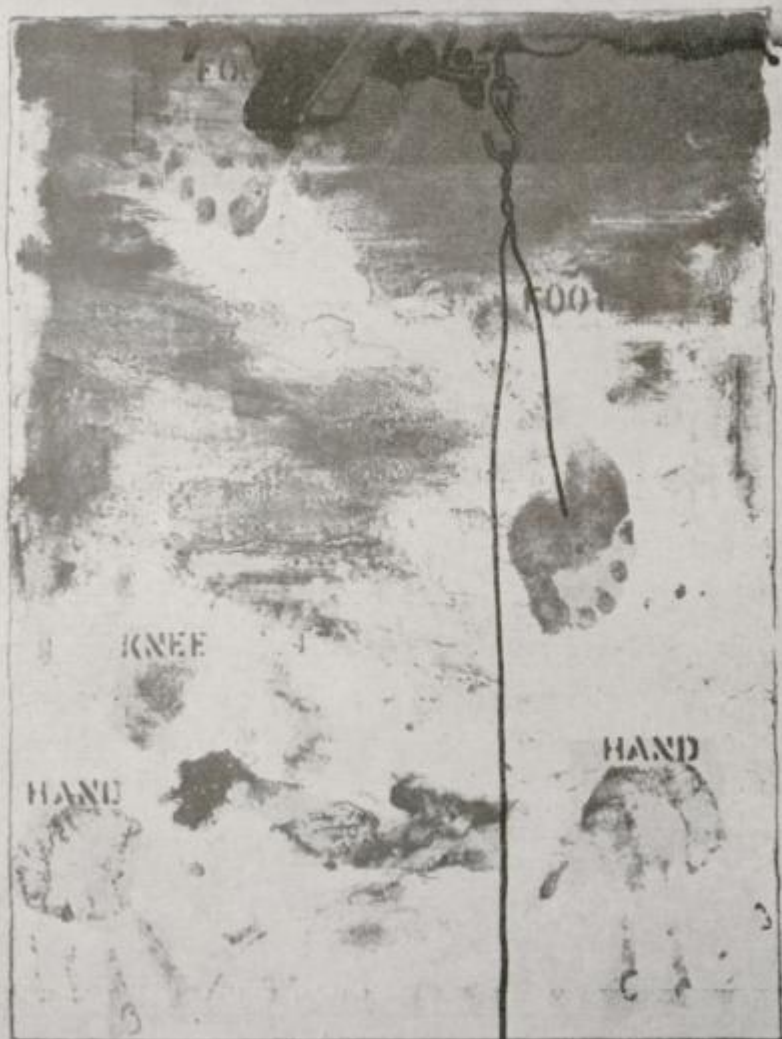
— Amen!

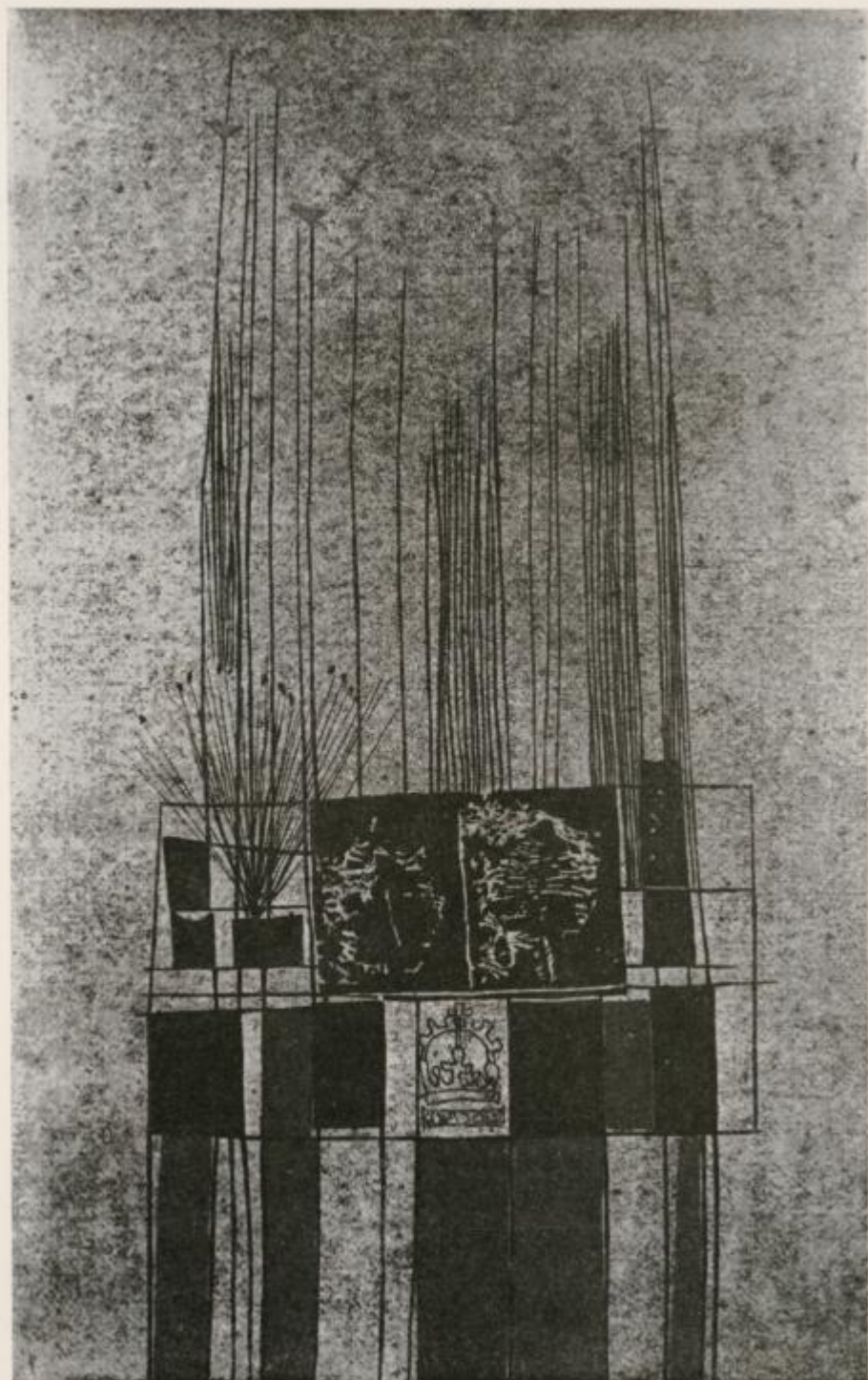
Noge na podu so se razživele. Ljudje so spet zakašljali predse. Dve ženski sta se usekovali. Ena za drugo sta porivali frleč glas iz nosnic kot iz špranje.

- POGACNIK MARJAN (Jugoslavija) — *V zatišju*, 1967 (barvna jedkanica)
LUGINBUHL BERNARD (Švica) — *Poskusni odtis — načrt za novi »Silver-Ghost«*, 1966 (barvna litograf.)
JOHNS JASPER (ZDA) — *Krilo*, 1966 (barv. litografija)
OPRESNIK ANKICA (Jugoslavija) — *Bilke se igrajo kraljestva*, 1967 (barv. lino- in lesorez)

Kaplan je začel valiti besede zdrave Marije navkreber, na polovici, pri »tvojem Jezus« pa se je za trenutek oddahnil. Potem pa, ko da mu je odleglo, v eni besedi in v enem dihu zakričal: — Kisigadevicaodsvetegaduhaspočela.

V ostanek zdrave Marije so se prve zapregle ženske, moške je bilo slišati samo na koncu, pri »svetegaduhaspočela«.

Kaplan je natakal svoj čisti, srebrni glas v ušesa ljudi in jih počasi uspaval. Viseč predse, ljudje niso več pazili, kdaj bo kaplan odmolil, z vdihom in izdihom zraka so imeli odmerjen svoj vpad v molitev. Po treh izdihih so se usta kar sama sprožila in pojoč odmolila v enem izdihu in vdihu — kisigadevicaobiskovanjuelizabetenosila.

Sornik je kinknil. Ves je bil že trd od monotonega »obiskovanjelaizabete«.

— Kdaj šele, je pomislil in napol poslušal kaplanovo lahkotno zaganjanje, kdaj šele ga bo rodila, pa v templju darovala, pa v templju našla.

Postrmel je od strani na Peterlinovo. Sopla je kakor vstajajoča kamela. Spodnja ustnica ji je zijala daleč naprej. Vrat se ji je grbančil v gube, ki so se tanjšale in debelile kot prebavljajoče črevesje.

Ko je zapela »kisigadevica v templju darovala«, ji je jezik zamigal kot plamenček pri vžigalniku. Ves rdeč, moker, in trd ji je drhtel sredi ust.

Sornik je odpel samo »la«.

Kot sunek ga je začela vznemirjati neka misel. Molitve se je udeleževal samo še z nerazločnim mrmranjem. In ker je dvakrat sam vpadel v kaplanovo srebrno enoličje, je zagorel od tako silnega sramu, da je ra- je samo tiho pregibal ustnice.

Začel se je bil spominjati prepira z upraviteljico, njenega shlipanega glasu in obraza.

»Ne, ne! je odganjal misel, ki ga je razdirala. »ne, ni mogoče!«

»Zakaj ne?« se je slišal samega sebe.

»Ne, vsi vedo, da nisem to!« je odrinil sumničavost.

Tema mu je skalila pogled.

»Kaj pa: nič se ne ve, kje se bo še to slišalo?«

Sornik je odprl oči in stekleno zastrmel.

»In, mu je spet pošepnila misel, »mi vsi imamo radi tovariša . . . Koga je gledal pri tem kaplanu?«

»Mene!« si je skrušeno priznal.

»Zakaj?«

»Ne vem.«

»Saj, če bi vedel zakaj, potem bi tisto res bil.«

»Res je, res!« je hitel Sornik. Prekleknil se je nekajkrat ob stolu in se z glasnim mrmranjem zagledal v upraviteljico. Zenska je takoj začutila njegov grozeč pogled. Poblisnila je z očali na Sornika in izmolila glasno »kijejanastežkikriž nesel«.

Sornik je zaril usta v sklenjene roke in še sam odjamral pojoče »nesel«.

Previdno je zdrsel s pogledom po prstih rok na zaslon stola in od tam spet na upraviteljico. Ta je nakajkrat z očali oddrobila po njem, potem pa izšobila usta in se vsesala v palec.

Sornik je na ves glas odmalil: — Ki je za nas od mrtvih vrstal!

Slišal je, kako je upraviteljica rekla samo »vstal«.

Dihala je v palec, kakor da se skriva za njim.

Sornik se je narahlo dotaknil s pogledom tudi nepremičnega kaplana. Ves je bil v kvadru svetlobe, ki je molel iz kamre. Oči so se mu budno svetile. Neutrudni glas pa se mu je sukljal kakor živ dim.

»Čakaj, čakaj,« se ga je tiho loteval Sornik, »ti lisjak farški, ti!«

Kaplan je neprisiljeno zapel: — Ki je v nebesa šel!

Ljudje so odpeli »nebesa« in »eu«.

Kaplanu se je bleščalo čelo kot marmor. Glas pa mu je blodil, blodil kot skozi večnost; lepo, natančno, vsak e in vsak o je bilo slišati.

»Tak zato, ker sem bil . . . bil . . . bil. Sornik se je zgubil z glasom in mislijo v zdravi Mariji, milosti polni.

— Ki je tebe, devica, v nebesa »zev«, so zapeli spet vsi, polni nekega tujega glasu.

»A, a,« se je opotekal Sornik za kaplanovimi besedami. »Zato imaš ti rad tovariša . . .«

Moral je na ves glas odpeti »svetega duhaposlal«.

Kaplan je spet ostal sam s svojim glasom. Pregibal ga je kakor polo papirja, dolgo in nadvse natančno. Sornik je nekaj trenutkov poslušal ta šum — da, ko da bi skozi led bodla svetloba zvezd.

»Ne, farček moj!« je vroče zadihal. »Biti v partizanih še ne pomeni tistih . . .«

Ljudje so spet nerazločno odmolili in se porazgubili v nekih daljavah. Nikogar več ni bilo slišati zbliza. Praskali so s svojim pospanim glasom kot suho vejevje.

Po prostoru se je usula luč. In po podu so zakobacale noge. Vsi so se prijemali za križ in zehali. Nekaj žensk je opletalo z rokami, ko da jih zebe. Sivi obrazi — ko da so prescani — so bili še dalje v skrivnostih monotonih molitvenih besed. Počasi se jim je spet vračal ta svet v glaso-ve in v oči.

Sornika je bilo kar nekam sram, ko je vstajal. Peterlinka zraven njega se je glasno pretegnila in v treh, štirih lučajih zazehala. V Sornika je buhnil strašen smrad.

— Si se namolil? je odzehala svoj usmrajeni glas.

Sornik se ji je odmaknil in začel otepati prašna kolena.

— Oh, oh! se je ograjevala Anica s kratkimi sunki od Peterlinke in brlzigajoče kihnila.

— Bog te živi! je rekla Peterlinka.

— Jo, teta! je komaj slišno odvrnila Anica z mokrim glasom in se zarinila vsa tresoča v robec, ko da si ruje nos.

— Zdaj pa tako! je zavpil Jarčev Miha. Noge so na mah potihnile. Pol sem, pol tja, je kazal proti kuhinji, če se jé, se jé za mizo.

Ljudje so spet zatapali sem in tja. Oglasili so se kašlji. Nekaj nosov je presunljivo zatulilo. In začelo se je govoriti drug čez drugega. Zaječala so tudi vrata. Nekaj žensk je pohitelo ven.

Po nogah je bušnil mrzel zrak.

Rezka in Katica sta začeli pregrinjati mizo. Kaplan se je glasno nečesa branil, a se je nazadnje le vdal. Oba z upraviteljico sta odšla za Jarčevko.

Moški so se postavili ob peči in govorili o sémenu, o oranju in snegu. Modrikaste niti dima so nihale mimo glav. Včasih jih je kdo natrgal z roko, da bi bolje videl soseda.

Zadišalo je tudi že po brinjevcu. Mesu. Kruhu.

Zenske so prinašale na mizo krožnike, nalivale v kozarce vino, razpostavljale vilice.

— Nujte, nu! je vabil Miha in sam trgal kos suhe svinetine.

Moški so pogoltnili sline, nastavili na usta čike ter obrusili dim. Nihče ni hotel biti prvi. Drug drugega so odvrčali od mize z ravnodušnostjo na obrazu in v besedah ter nadaljevali pogovor o oranju, semenu, pozni pomladi. Vsi so hoteli poslušati. Vsi so se hoteli smehljati. K obloženi mizi pa so se primikali v gruči.

Miha, ki je obiral dolgo kost, je pozorno poslušal pogovor in cuzal bele niti mesa.

Bilo je veselje opazovati, kako se primikajo k mizi. Tisti iz srede gručice so se iz časa v čas izbili na prosto, kakor da odhajajo nastran. Gledali so okoli sebe in podse, ko da si vtiskajo v spomin mesto, kjer so stali. Ko pa so se vrnili z dvorišča, ni nihče več silil nazaj v sredino gneče. Skomizali so z rameni, češ pa smo ob mesto, in se nevede, nehote ritensko bližali mizi.

In tako je Miha najbližjega pocuknil za komolec in mu z vabeče pretečim pogledom odkazal kozarček brinovca, kos mesa, kruha. Le-ta se je komaj vdal. Ko ne bi še njegov sosed privolil, da spijeta skupaj kozarček, bi se najbrž že kako odmuznil stran.

In ta dva sta potem sedla k Mihi in pomagala zvabljeni za mizo še druge. Slo je zdaj mnogo lažje. Vsak je rad prisedel že po prvih besedah. Samo da ni bil prvi.

Ura je bila že štiri zjutraj. V hiši so ostali samo moški. Zenske so bile odšle v kuhinjo h kaplanu in vdovi.

Glasno premetavanje grížljajev in cmokanje pijače je šlo od ust do ust. Mastni obrazi so se svetlikali kakor novi čevlji. Besede pa so se prebujale počasi. Padale so druga čez drugo kakor karte (aduti). Zdaj je izletel iz koga kak »oha«, zdaj kak »prmej« no«, čezenj pa »potana« ali kak »glej, glej«, če je iz kuhinje pridonel ženski smeh. In bridki brinovec, pomešan s sončno čisto šmarnico je nazadnje zmeščal tudi moško togost. Najprej so se rezpustili pogledi, kakor da so se odlulali. Pôj je pa beseda dala besedo o vsem. In stekli so spomini in prepiri. Za okni se je že pripogibal dan, ko sta beseda in pijača še zmerom tekli. Tekli že po obleki in po mizi.

Moški so se že začeli ogovarjati iz nekih daljav. In ker drug drugega niso več razumeli, so začeli vpiti. Nekaj pa se jih je bilo že popolnoma zgubilo. Bili so že tako daleč s sabo, da bi jih težko še kdo slišal ali da bi slišali oni koga. Šepetali so sami zase. In vse na njihovem obrazu je bilo podobno njihovi obleki, ohlapno štrleči na vse strani. Pogled jim je bingljjal izpod čela kakor trak pri gatah, usta pa so se pozibavala na koncu njihovih zmedenih besed in so jih morali naprej in naprej pritrjevati nazaj s prsti.

Potem so začeli tiho in vsak zase odhajati v jutro. Zgubljeni, sivi in zabuhli v obraz. Z zmeraj isto besedo pod nosom so opletali na desno, na levo, nazaj in naprej. Napihovali so tisto besedo zdaj z debelim, zdaj s tenkim glasom, ko da ščiplatejo v zadnjico dan.

Ura je bila že davno sedem, ko se je Sornik spravljal čez prag. Jutranja svetloba mu je tako privila pogled, da ga je zaneslo nazaj v vežo, prav do stene. Naslonil se je in se kot plamen drgnil na vse strani. Ni in ni mogel več shoditi. Kimal je proti dnevu zunaj in lezel v počep. Glava, težka in motna, je molela daleč naprej kakor s križa. Z zadnjimi močmi se je odrinil od stene in obvisel na vežnih durih, ki so opletala kot platnica velike knjige.

— Ven! je zahropel.

Vrata v tečajih so predirljivo cvilila.

— Veeen! je pel in se kobacal čez prag. Ko je bil zunaj, je spustil vrata in zaplesal kakor v vetru cunjca. S težavo je obstal na nogah. Ves je bil mehak in tudi pod njim vse mehko. Vleklo ga je naprej in nazaj. Ko je bil nekajkrat vdihnil glasno mrzlo sivino, dišečo po snegu in prsti, mu je odleglo v pogledu, kjer se je motala temno topla slabost in ga nagibala v pošev. Opletajoč je shodil na stezo in se začel ogovarjati s tremi, štirimi besedami. Shodil je drobno in naglo, kakor da prestavlja kaj težkega. Često se je ustavljal in se na dolgo odpočival ter pošiljal svoj majavi pogled nazaj pred vrata. Po eni izmed tako drobnih in naglih hoj, ko je zataval s pogledom nazaj, ja zagledal upraviteljico. Pravzaprav jo je prej slišal, kot videl. Citrala je z dobrim sopranom proti njemu, šepajoč na desno. Usta so ji prekipevala od aleluje. Živahna lica so ji drhtela. Visoke »leji« in »luji« so se ji kamenčkali po ustih kot steklem bonboni.

Sornik se ji je začel režati. Tudi njemu samemu je šlo na petje.

Upraviteljica je poblisnila po njem. Videl je, kako jo je spreletela neka trda beseda in ji ožela ustnice ter brado. S temnim in jeznim dihanjem se mu je bližala.

Glej, glej, jo je meril Sornik.

— Dobro jutro! jo je ogovoril. Upraviteljica je ušla s poti na rob njive.

— Dobra! je rekla in se ustavila, izšepetala »jutro« in se zastrmela prek zasneženih njiv.

— Kako kaj, draga in prečastita moja gospa? Je težko s toliko pijače v telesu, kaj? je privzdignil Sornik glas in oči. Dihanje se mu je razlezalo v kašljajoč smeh.

— Nesramnost! je bruhnila upraviteljica in začela podrhtevati z rameni.

— To srečanje pa ni naročeno, a? je negotovo zakoračil proti nji. Njen profil je izžareval testnato bledico in mehko. Vrat ji je visel čez tesno zapet ovratnik kot izstradan otroški trebušček.

— Kaj pravite? Sornik jo je poskušal gledati v oči.

— Pojdite in pustite me! se je odvrnila od njega. Pijani ste! je rekla studljivo.

— Ohó! je zinil. Prisluhnil je toplemu povrevanju v svojem telesu, ki se mu je začelo seliti v glavo in ga začelo oblivati z nekakšnim pivovskim šumom.

— Vi, vi ste pa majavi samo v srcu, ji je oponesel. Tik, tik, tik na njivo! je tleskal s prsti.

— Nesramnost! se je spet glasno užalila in se še bolj obrnila stran od njega.

Poznam to, se je namrdnil Sornik. Če mladega smrkavca odžene ženska s to besedo, posebno s takim glasom, ga res potre.

Upraviteljica se je ogradila od Sornika z glasom in gibom, češ poglejte, kako me ta polja, ta sneg, razumejo. Oh, oh, je dihala, ko da bi hotela reči, jaz shajam lahko brez moških. Vse to je z mojimi prsci . . . ta polja, ta sneg.

Sornik se je nekaj trenutkov počutil neskončno samega. Gledal je te upraviteljčine zaveznike »ta polja«, to nebo. In ker so zmeraj bolj lezla v to žensko, je ostajal še bolj sam.

— Veste kaj, gospodična! je spakljivo spregovoril. Upraviteljica je spet začutila, kako se mu obraz lomi v smeh.

— Šel bom in vas pustil na miru, če mi poveste, zakaj vi in gospod fajmošter ljubita novo Jugoslavijo?

Upraviteljica je pobledela in se brez besede odnesla mimo njega kakor kup posušenega perila.

— Kam bežite? je zavpil za njo.

Ustavila se je in ga čakala s stisnjeno črto ust.

— Kaj hočete od nas, poštenih ljudi? se ji je tresel od ogorčenja glas. Zakaj ste mi sinoči naprtli tisti okrajni komite? Jaz, gospod, Sornik, sem poštena katoličanka, da, bila sem tudi prečastita sestra, učim vam otroke in zaradi mene se še ni nihče hodil zagovarjat v Trebnje. In prosim, je prešla z glasom v drhtljivo lego in vagala z nogo, kakor da poganja harmonij, prosim, da se me pusti na miru! Kaj pijem in jem, je moja stvar. Mižikala je vanj kakor kača iz precepa.

— Torej se hodijo zaradi mene zagovarjat? jo je ogovoril od pasu navzgor.

— Vsak zase ve! je strupeno zamigala. Pogleda ni zmaknila.

— Kaže, kaže, jo je lovil s pogledom, da veste še za nekoga, in vse tako diši, da merite name.

— Bodite pametni, no! se mu je odmikala in mu trgala svojo roko, po kateri je Sornik bliskovito segel in jo trdno držal.

— Spustite! je hitela v jok in smeh.

— Kdo v vasi ovaja? Hitro! Ste slišali?

Potresel ji je roko, da se je zapačila v jok.

Sornik se je nagnil k nji. Zajel jo je z rokami in jo povlekel nase.

— Čakajte no! je težko dihala in odnašala stran obraz. Boli me! Joj, noga, noga, noga!

Sornik se je dotikal s trdim in vročim. Sopel je v njeno lice, polno luknjičavih, črnkastih por.

Upraviteljica je poskušala odmakniti trebuh od trdega, tiščočega vijaka, a jo je Sornik ujel za mehko in ugrezljivo zadnjico in se še bolj obtežil z njo.

— Poslušajte, no, je bolj pljuvala, kot govorila, ženo imate, otroke. Pet! Kaj bodo rekli?

— Saj jim ne povem takih reči! ji je podihaval v uho.

— Marija sveta, mene boli!

— Kje?

— Povsod! Prsa je imela speštane kot jagode grozdja.

— Bi šli z mano spat? jo je vprašal tiho, prezebajoče.

— Ne! je zahropla.

— Zakaj ne? se je nagnil k očalom.

— Za — to! je odjeknila.

Sornik je nekaj trenutkov počival nad njenim luknjičavim obrazom. Potem pa se je zazdel sam sebi smešen. Ves se je spet zlomil v smeh. Tiho in resno ji je zašepetal: — Oh, zakaj, zakaj?

— Zdaj pa dovolj! je hitro zapirala usta za vsako besedo. Začela se mu je puliti. Posrečilo se ji je izvleči roko v višino njegovih ramen.

— Boste spustili ali ne?

— Če vas imam pa rad? je rekel zlagano sladko in spustil njeno zadnjico.

Upraviteljica je zamigala z njo, kot zamiga z repom odteščena kokoš.

— Dajte no! je zavpila in se mu iztrgala tudi z života. Sram naj vas bo!

Pogledala ga je pod noge in odšla. Toda s kancem pogleda je budno pogledovala v stran, od katere bi se ji spet lahko približal. Z rokami pa je še kar naprej otresala s sebe njegov prijem.

Šla sta molče drug za drugim.

Sornik se je ni upal dohiteti, ker ga je resnično postajalo sram, zdaj ko jo je gledal v otresajoča se ramena, zapestja in komolce. Pijanost navzven ga je minevala, ni ga pa navznoter: kakor svinčena tema se mu je razobešala po mislih in ga gnala kakor ovco.

— Gospodična! jo je poklical in postal. Upraviteljica je mlela z nogami sneg in se ni dala premotiti. Sornik je skomiznil z usti, rameni ter hitreje stopil za njo. Nekaj trenutkov je poslušal njeno hojo, potem pa jo je spet poklical.

— Rekla sem vam, gospod Sornik, se je nenadoma obrnila in gledala mimo njega kot spomenik, rekla in prosila sem vas, da me pustite na miru. Pet otrok imete, ženo, dom, pa se zapikujete v ljudi, ki vas ne samo ne marajo, ampak vas tudi težko vidijo!

— Kaj sem vam pa storil? se je pobesil v žalost. Veke so mu drhtele kakor mušja krila.

— Le kaj, mati božja! Še sprašujete? je govorila jasno in precizno kot v razredu in z vsako besedo stopnjevala ogorčenje. Ali to, da me pretipavate sredi poti, da me stiskate, lomite in vlečete nase, ali to ni nič? Pojdite domov in se odevajte s svojo ženo! Zato jo ja imate! Jaz, če bi si želela kaj takega, si zagotovo ne bi z vami. Imam svoja leta, hočem reči, da takega obnašanja ne trpim! In zdaj, prosim, pojdite vi naprej, ali pa grem jaz nazaj!

— Ampak jaz vas imam rad?

— Rad, rad! se je prazno, poskakujoče odsmejala. Pa boste o tem kaj vprašali tudi mene?

— Saj vas sprašujem! je poletel Sornik.

— Ne! so se ji potegnili usta do ušes. Ne, in še enkrat ne!

— Ampak jaz vam ne bom dal prej miru, dokler ne boste imeli te leta z mano!

— Kaj? je vščipnila z glasom.

— Ja.

— Ali ne vidite, da sva že v vasi, je pokazala z roko na hiše. Samo dotaknite se me! Takoj bodo ljudje tu. Ali ste pozabili, od kod prihajate?

— Od mrliča! se mu je pocedila bela vlaga iz ust.

— In vi bi šli od mrliča . . . v posteljo? je zabegala upraviteljica s pogledom.

— Ja, naravnost v posteljo k ženski! jo je gledal v čelo. Ali sem jaz umrl?

— Sramota! se ji je rušil v nosu glas. Ali se vas nobena beseda ni prijela sinoči?

— Razen vina, kot vidite . . . Pristopil je k nji. In vas? je zašepetal.

Upraviteljico je nagnilo vznak. Prestopila je visok rob steze in stopila na njivo.

— Brezobzirnež! se je trgala s pogledom od njega in se mu umikala. Zdaj verjamem, kar slišim o vas!

Obrnila mu je hrbet.

— Kaj slišite? je zavpil.

— Kaj, oh! Ali naj si zamašim ušesa, kadar govore o vas? Saj tudi sami poveste, kdo ste!

— In kdo sem? Šel je s sovražnim pogledom za njo. Kdo? je zavpil.

Upraviteljica je skušala uteči, toda Sornik je bil z nekaj hitrimi koraki spet ob njej. Hodila sta hitro. Molče. Samo sovražno dihanje se je trgalo mimo ušes.

Hodila sta po Ajdičevem sadovnjaku.

— Kdo sem? jo je ostro spraševal od strani. Upraviteljicini nos se je povešal v dražec nasmeh.

— Kdo? je mesaril s pogledom njen profil.

Upraviteljica je nekomu kliknila in pomahala z roko.

Sornik je v trenutku zastal. Noge so se mu obtežile z gosto ustruje-

nostjo. Zapadal je valovom hladu in vročici. Hodil oziroma neslo ga je kakor po leni reki.

Upraviteljica pa je malo niže že pojasnjevala Ajdički, da sta zašla s poti zaradi blata, luž in pokazovala s prsti na svoje čevlje.

Ajdička je z enim očesom gledala tudi na započasnega Sornika.

— Je minilo za nocoj? je vprašala in ju gledala, kakor da ne more verjeti svojim očem.

— Je! je rekel zaspano Sornik.

Ajdička je budno prisluhnila.

— Gospod Andrej! se je poskušala zaplesti v smeh upraviteljica, je malo preveč v kozarec pogledal.

Ajdička je veselo oddrobila z vekami.

— Vidim! je rekla ugibajoče, a je že vse uganila.

Sornik se je delal še bolj zaspanega. Odkrhnil je suho jablanovo vejico in izbuljil oči.

— Jo, je razlamljal vejico, za uro, dve bo treba leči.

Upraviteljica se je spet hitro ogradila od njega s posmihanjem in kimanjem.

— Na svidenje! je rekel tiho in medtem, ko se je sklanjal pred vejami, odhajal.

Ženski sta se spogledali in odmajali z glavami, češ saj jih poznamo. Samo tisto jim gre po glavi in nič drugega. In taki so vsi. Ni ga moškega, ki bi z žensko ravnal kot s sabo! Ni ga, moškega, ki bi se hotel ob ženski pametno obnašati! Vsak hoče tudi tisto. In če mu daš, ga zgubiš, in če mu ne daš, ga zgubiš. Čudni so ti nežni, krhki moški, kadar narastejo! Kar zbojiš se zase, tako mogočno te ogroze. Toda kaj kmalu so cunjice. Vse jih boli.

Upraviteljica je v nekaj besedah zaupala Ajdički, kaj vse je doživela na poti sem. Seveda je zamolčala, da jo je stiskal in dvigal zadnjico. Ajdička jo je gledala naravnost v trebuh in ji pritrjevala.

Ko se je upraviteljica nagovorila, ko je opisala in dokazala vse svoje korake do sem kot neoporečne in čiste, ko je tudi od Ajdičke dobila zagotovilo, da ne dvomi o njeni časti in da verjame vse, kar ji je napovedala tako gostobesedno, je tudi sama odšla — a za spoznanje hitreje od Sornika. Ni se pripogibala pred vejami, ki so ji sem pa tja zaštrlele nasproti, ampak si jih je previdno dvignila, kakor da jih razdružuje.

Bila je močno zaspana. Svinec v rokah in nogah jo je na smrt utrujal. Vse misli so se ji spreminjale v posteljo, v blazino in v rjuho. Že je plavala po mehki žimnice. Toda z drsajočimi koraki je še zmeraj zadelala ob krtine in sneg. Potresala se je kakor voz in šklepetala z zobmi.

Izpod čela ji je spet zasijal pogled. Gledala je skozi solze v tla, ki so se grbila, ko da so živa.

Spet se jo je lotevala pijača. Phalo se ji je iz želodca in usta so ji bila polna brinjevega vonja. Odprla jih je in jih zračila.

— Oh, je srdito in tiho lomila usta, kako bridek je ta svet!

— Bri — dek! je prestopila lužo.

— Oh, oh! je klicala solze.

Kakor v pest so se ji stisnile veke in iz njih je vroče zakapljalalo.

Hitela je po cesti kakor v šolo. Majhna, šepava, od vseh zapuščena. Od vsega danes in verjetno vse to leto se bo spominjala samo Sornika. To je bil tretji moški v njenem življenju, ki jo je stiskal. Zares stiskal.

— Oh, kako bridek, bridek je ta svet! je ponavljala z vročimi usti.

Sivina neba se je redčila. Od vsepovsod je vstajala ščemeča belina. Še malo, je gledala, pa se bodo od drevja ločile prve pomladanske sence. Bila je vsa v solzah, v tistih, ki si jih je priklicala, in v tistih, ki ji je prebudila pomladanska svetloba.

Nikoli, nikoli še ni bila tako srečna v življenju!

Pizza

Mate Dolenc

Vedno sem oboževal italijanske pizze, odkar pa sem v tem kraju, sem postal popolnoma obseden od njih. Madonna di Campiglio, tisoč petsto petdeset metrov nad morjem, svetovljansko letovišče v gorovju Dolomiti di Brenta. Motel Italo, soba triintrideset; avto N JR 536, umazan, dolgočasen volkswagen, neverjetno spretno parkiran na meter in pol široki polici pod restavracijo — moje delo. Moja zdolgočasena oseba v restavraciji ob pivu in konjaku, sam, drugi gostje gledajo v prizidku televizijo. Pogled na uro mi pove, da je enajst, noč, in skozi veliko okno gledam zvezde. Pred dobro uro sem pojedel zadnjo pizzo, pizzo marguerito, ki jo največkrat jem. Zdaj sem spet lačen, ampak ključke ima ONA, torej bi moral v mesto peš, in to bi mi vzelo deset minut. Hoditi deset minut ali ne? Da se bom laže odločil, moram popiti še eno pivo in še en konjak. Ko mi prinesejo, se odprejo vrata v stekleni steni in ONA vstopi. Koraka proti mizi z vprašanji na obrazu, da z vprašanji, kadar ne molčiva, ona sprašuje. Sprašuje, me ogleduje, sprašuje, poizveduje, zapleta, filozofira in spet sprašuje, jaz pa jem pizze; mnogo, oj, mnogo pizz. Tudi pipo kadim, mnogo, oj mnogo pip pokadim, medtem ko ona sprašuje. Pijem konjak, mnogo, oj mnogo konjaka popijem, medtem ko ona sprašuje.

Potem pa molčiva. Molčiva in molčiva in molčiva. Sediva, hodiva, jeva, pijeja, spiva, molčiva. Takrat pojem malo manj pizz. Toda brž ko ona spet začne, se ponovi doba pizz. V vseh restavracijah v tem mestu me že poznajo. V Taverni vedno jem marguerito, ko me zagledajo, jo kar prinesejo, ne da bi spraševali. Tam ne pijem konjaka, ampak rdeče italijansko vino, bratje špagetarji, za vino vam čestitam. Všeč mi je tudi nočni lokal Champagne à go — go, tam pa jem napolitano. Riviero jem v restavraciji hotela Italia. V hotelu Bona Pace imajo dobro pizzo san remo. Povsod pa imajo dobro rdeče vino in pa veccio romagno. Postal sem pravi gurman v zadnjih dveh tednih. Kadar je ONA zraven, imam najraje polna usta in najbrž se redim. Hlače težko zapnem in vrat se mi je tudi odebil, da niti ne skušam več zapenjati ovratnikov srajc. Toda dokler je tu pizza marguerita in njene tovarišice in ONA, toliko časa mi je malo mar za telesni videz.

Zdaj koraka proti meni in obstane pred mizo.

»Ali greš z mano v mesto?« vpraša v bavarski angleščini.

Odkimam.

Obrne se in odide.

Prav, le naj gre. Jaz sem miren in potrpežljiv človek, ampak svoja načela in življenjski nazor pa imam. Zgoraj v sobi se je zlomila vžigalica, s katero imam spete naočnike. Ravno sva se pripravljala oditi dol v restavracijo, v najinem standardnem molčečem duhu. Vzel sem škatlico vžigalic v eno roko in naočnike v drugo in sem rekel: »Greva?« ona je naredila izmučen obraz in rekla z vijugastim glasom;

»Ali ne bi tega naredil TUKAJ?«

Gledal sem jo in gledal in rekel;

»Zaradi ljudi, kaj?«

»Da, zaradi ljudi«, je rekla.

»Potem ostani tukaj, jaz pa grem dol na konjak in bom tam pred vsemi ljudmi popravil svoje naočnike«. Odšel sem. Ne skrivam sam pred sabo upanja, ki sem ga nesel s seboj, da ne bo prišla za meno. Res je dolgo ni bilo, ker je najbrž čakala, da popravim naočnike. Potem je spremenila načrt in me hotela spraviti v mesto, najbrž je hotela plesati. Neštetokrat sem ji že rekel, da gre lahko sama, ampak sama ne gre, ker jo je strah Italijanov. To pot pa je zares šla, ker sem slišal, da je volkswagen odpeljal s police pod restavracijo. Nasmehnil sem se ob misli, da mi hoče najbrž pokazati, da je tudi ona samostojna. Gotovo bi imela rada pustolovščino s kom drugim, da bi mi pokazala, kako malo ji je še mar zame. Jaz sem ji že neštetokrat rekel, naj si poišče družbo. Toda brž ko sem z njo dobrohoten in ji pokažem popolno pomanjkanje ljubosumnosti, pobesni. Takrat je potegnem v najbližjo restavracijo in naročim pizzo. To je zlata, sijajna, pomirjajoča jed. Popolnoma zaposli čeljusti in požiralnik, tako da res ne pušča časa za govorjenje.

Popijem, kar imam na mizi in preišlujem, ali naj naročim še, ali naj grem spat, ali naj grem vendarle v mesto. Ker sem popolnoma buden, se odločim za mesto in grem v samem suknjiču, čeprav je zunaj mraz in so luže na cesti zaledenele. Grem mimo raznih hotelov in restavracij in za vse vem, kakšne pizze prodajajo. Odločim se za strogi center in se smehljam ob misli, da bi jo srečal. Ne rečem, da se mi ne smili, toda tudi do sebe moram pač imeti nekaj obzirnosti. Spotoma si ogledujem avtomobile, ker imajo Italijani dobre avtomobile. Njenedga avtomobila ni nikjer, ampak res ne morem reči, da ga pogrešam. Grem v Taverno, ker sem je najbolj navajen in prinesejo mi marguerito, debelo, rumeno-belo, napeto, gladko, mehko, slastno. Zraven pijem vino in sem omamljen kot morski prašiček v laboratoriju. Potem grem spet ven in se sprehajam vzdolž nočnih lokalov. Izberem si Scotch Night Club in vstopim. Vesel in aristokratski nočni klub je to, sicer nimajo pizz, imajo pa barske stolčke, da lahko sedem na enega in ob dobrem viskiju ogledujem plesavce. Moderni plesi so sijajni in iz vsakega ženskega giba pri shakeu lahko narediš občevalno kretnjo. Graciozne so te ženske. Včasih sva tudi z Elke takole plesala. Ampak vsake zgodbe je nekoč konec, samo

da ženske požrejo človeka, kadar pride konec. Takole zdaj Elke mene žre, jaz pa žrem pizze. Ženske so oblečene v srebrne in zlate obleke, ki so letos moderne, moški pa se mi zdijo degenerirani. V Madonni di Campiglio preživljajo zimske počitnice advokati, zdravniki in trgovci iz Milana in bližnjih večjih mest italijanskega severa. Njihovi sinovi in hčere sestavljajo nočne družbe, ki plešejo v Scotchu in drugih lokalih. Saj prav dosti jih ni, ker je kraj majhen.

Ko odhajam, gledam vesele družbe, ki se odvažajo s krasnimi ferrariji in alfa romei, vesele, lepe deklice v dražljivih oblekah in mladeniči, ki jim nič ne manjka. Dobim kompleks, da sem revnejši od njih in da sem plačanec nemške turistke. To zadnje pa ni res, kajti za nama je letoletna zgodba, ki je imela vrh v resnični, najlepši ljubezni in najinega Pariza ne bom nikoli pozabil. To je kleč, ki me oklepa; zaradi tega ženske mislijo, da so moški njihova lastnina, kot ima pes gospodarja v resnici za svojo lastnino, zato ga čuva in brani.

Prihajam v sobo in me je strah. V sobi ni nobenih pizz; tu se moram znajti sam, kakor vem in znam. Mislim, da še ni prišla domov, ker sem pozabil pogledati na avto. Ampak ona je že doma, leži na postelji z navitimi lasmi. Zaradi navitih las že točno šestkrat nisem spal z njo, in to še v tistih časih, ko sem imel vzrok, da sem z njo spal. Hoče pokazati, da ji je malo mar moje mnenje. Saj tudi meni ni nič mar. Pozdravim jo in ona me vpraša, kje sem bil. Rečem, da sem bil v mestu in da sem jedel pizzo. Ona reče, da se bom spremenil v pizzo. Kadar je duhovita, sem takoj dober z njo. Potem ležem v drugo polovico zakonske postelje in odprem knjigo. Pripovedujem ji, kar berem; kako je Zola spal z neko žensko na pokopališču in kako je dobil Maupassant sifilis. Ona pravi, da v moji deželi pišejo in tiskajo neumne knjige. Razgovori se o tem, kako je to knjigo gotovo napisal kak moj rojak, ki so ga zanimale samo nepotrebne stvari iz Maupassantovega življenja. Vprašam jo, če ve, kaj je biografski roman. Nekaj zamrmra. Potem ji povem, da je knjigo napisal Anglež in da je bila prevedena v dvajset jezikov. Ona nikoli nič ne reče, kadar se v čem nepremišljeno zmoti. Še nikoli nisem slišal, da bi rekla; »Res je,« če se je zmotila. Zato tudi to pot samo ugasne luč in se naredi neprizadeto. Ampak malo pozneje, ko tudi jaz ugasnem luč, začutim, da prihaja bliže. Stisnem se na skrajni rob moje polovice, toliko, da ne padem s postelje. Njena roka in noga sta že na moji polovici. Planem pokonci in stečem v kopalnico; »Vročje je, moram popiti kozarec vode,« rečem. O, da bi imel pri sebi kako pizzo. Vrnem se in ona je še vedno napol na moji strani. »Ali bova jutri obiskala tvojo prijateljico?« vprašam.

»Zakaj te to zanima?«

»Pa, kar tako, kaj vem zakaj. Da vem, kaj bova delala.«

»Poslušaj...« reče in začne govoriti. Zakaj si prišel? Zakaj nočeš govoriti z mano o naju? Zakaj bežiš od resnice? Zakaj ne pustiš, da bi vse stvari razčistila?

»Vse sem povedal,« pravim, »utrujen sem. Enostavno je. Rad sem te imel in sem hotel ostati s teboj prijatelj. Hotel sem, da bi preživela te

tedne kot prijatelja, ne kot par. Doma sem imel tri ženske, preden sem prišel sem in ena od njih mi je zelo pri srcu in me čaka. Preprosto je in upal sem, da si odrasla ženska. Od tebe sem pričakoval, da si odrasla. Ne bodi odrasla samo v postelji, kadar leži moški na tebi.«

»Spet se izmikaš,« reče Elke. Prav vedno to reče.

»Ne izmikam se; ampak to je vse, kar ti imam povedati. Ali se izmikam, če rečem, da sem imel tri ženske in da me ena čaka?«

»Nagnusen egoist si,« reče. Vedno to reče.

»Prišel sem zato, ker si me pričakovala in te nisem hotel razočarati. Prišel sem, da ne bi mislila, da nečastno bežim od tebe. Prišel sem zaradi tebe. Ali sem egoist?«

»Ti ne boš imel nikoli nobene ženske več kot eno leto,« reče. To je rekla prvič, zato je zanimivo.

»Najbrž res ne,« odgovorim, »zelo bom premislil, preden se bom spet spustil s kako žensko v zgodbo.«

Ah, koliko sem govoril! Kadar ni bilo pizze, sem moral govoriti. Vedno sva zaspala utrujena od govorjenja, od večnega ponavljanja iste stvari. Počasi sem že vedel, kateri očitek pride na vrsto in bi skoraj odgovoril, še preden ga je izrekla. Najino bivanje in najino govorjenje je šlo po določenem redu, dan na dan. Zelel sem si oditi in nekajkrat sem že popravil potno torbo in se hotel postaviti ob cesto z dvignjenim palcem, kajti iz tega kraja ni šel noben avtobus in noben vlak. Toda ona bi morala sama v najhujšem razpoloženju voziti nazaj v svojo deželo, čez številne gorske prelaze in doline. Še vedno sem upal, da bova uredila slovo v takem duhu, da bova odšla pomirjena vsak na svojo stran. Kleč, ki me je oklepala, me je oklepala tudi z moje strani.

»Odpovedal sem se spanju s teboj,« rečem, »nočem, da bi spala brez ljubezni. Nočem, da bi te karkoli poniževalo.« Ah, moral sem govoriti, vsako noč iste stvari. Vsako noč so jo te stvari žalile in prizadele, in vsako noč me je izzvala, da sem jih ponovil. Spet ponovim tisto o spanju, in ona se umakne z moje strani. Razočaranje visi v zraku, ne da bi jo pogledal, vem, da ima besen obraz, ker ji ne uspe osvojiti niti koščka mojega ozemlja. Ker ve, da je izgubila mene, hoče imeti vsaj moje telo, zato leze vsako noč na mojo stran postelje in čaka, čaka. Jaz pa živim v svetu brez njenega telesa, odganjam ga in bežim pred njim, ker sem iz osebnosti, ki je njegova lastnica, izčrpal vse, kar je bilo v njej, in me zato tudi telo ne zanima več.

Jutro se začne, ko začnejo po hodnikih ropotati ljudje v smučarskih čevljih. Odhajajo na smučišča ali na promenado. Značilni so tisti ljudje, ki so od nog do glave v smučarskih opremah, a jih ob vsaki uri dneva vidiš v kavarnah ali na cesti. Ti ljudje hodijo okoli v težkih gojzarjih in pisanih oblačilih, z velikimi smučarskimi kapami, usnjenimi rokavicami, z namazanimi obrazi, vedno zbujaajo vtis, da so vrhunski smučarji, smučajo pa nikoli. Zjutraj štorkljajo mimo vrat najine sobe in kričijo, ker so Italijani. Ko odidejo, pridejo sobarice, odpirajo in zapirajo vrata, šumijo s sesalci za prah, se kličejo, organizirajo delo, potem pa trkajo na vrata tistih, ki še niso odšli in med tistimi sva midva, ki greva iz

hotela vedno zadnja. Nekoč se razjezim, stopim na hodnik in naderem sobarico v italijanščini, to pa je nepojmljivo za Elke, ki noče nikoli niti za milimeter izstopiti iz tisočglave množice, ker je vzgojena v okolju, ki ne dopušča nobene izjeme, nobene ekstravagance, nobene individualne svobode in nobenega upora. Zato jo moj napad na sobarico razjezi in me vleče v sobo, pri čemer mi zbije naočnike z obraza, tako da se nesrečna vžigalica, ki jih drži skupaj, spet prelomi. V takih trenutkih spoznavam, da sem osebnost, ki jo je težko spraviti s tira, in zdi se mi, da jo to bolj uničuje kot vse drugo, vključno to, da jo zapuščam. Mirno pobrem naočnike, jo milo pogledam, sedem za mizo in jih začnem popravljati, ne da bi kaj rekel. Ona pa hodi okoli mize in govori, da nimam odnosa do ljudi, da hočem vedno izstopati in da naj to počnem, kadar nisem z njo, kadar pa sem z njo, naj bom tak, kot so lepo vzgojeni nemški mladeniči.

»Jaz nisem Nемеc, ampak Slovan, in sem zaradi tega zelo srečen. Jaz ne potrebujem Sexualtonicum für die Männer, da lahko spim z žensko, in tudi voditeljice svojih dejanj ne potrebujem. Jaz sem individuuum, ki vodi sam sebe kot sam misli, da je prav, in sama veš, da imam veliko prijateljev in prav nobenega sovražnika. Poleg tega znam biti šarmanten do žensk, sem kavalir in marsikatero lahko dobim in marsikatera bi bila vesela, če bi me lahko imela.«

»Sometimes you are really disgusting,« reče nato. Mori jo ton mojega glasu, ki se še nikoli, tudi v najhujših trenutkih, ni dvignil nad normalno pogovorno višino, medtem ko je ona že mnogokrat name zakričala, česar jo je bilo potem vedno na skrivaj sram.

»Pojdiva ven, jaz hočem jesti pizzo. Danes bom spet jedel san remo,« odgovorim na njeno pravkar izrečeno sodbo o mojem značaju. Pravkar izrečeno, tisočkrat izrečeno, odkar se zaveda, da je zgubila ljubimca, ki ne potrebuje Sexualtonicum für die Männer, da lahko z njo spi.

»Tvoje pizze! Nikamor ne grem s teboj, če boš spet jedel pizzo!« zakriči.

»Dobro. Potem se dobiva po kosilu v hotelski restavraciji,« odgovorim in si prižgem cigaro. Naočniki so popravljeni in jaz sem oblečen. Ona pa ni oblečena in to pomeni, da še dolgo ne bo.

»Ne bova se dobila v restavraciji. Prosim, počakaj me.«

To je že drugače. Kadar reče prosim, se kar stopim od naklonjenosti. Vendar pa se ta naklonjenost hitro hladi, kadar jo moram čakati.

»Nikamor ne grem, lasje mi ne stojijo prav.« »Ne morem se odločiti, kaj naj oblečem. Zametno krilo je zmečkano, tega sem hotela obleči, zdaj pa ne morem ven.« To so načini, s katerimi je hladila mojo naklonjenost. Pričakujem, da bo spet povedala kaj takega, ker je dolgo ni iz kopalnice. Na koncu pride in me sprašuje, če se je črnilo za trepalnice razmazalo, ko se je popraskala po očesu. Rečem, da nič ne vidim. Ona stopi čisto blizu, se vzpne na prste ob mojem telesu in mi pomoli obraz. »Ali je kaj?« vpraša. »Nič ni,« odgovorim in vtaknem cigaro v usta. Spusti se s prstov, neznansko majhna stoji ob mojem trebuhu, majhna, a okrogloritna, in kadar mi je prav blizu, se spomnim bogatih zalogajev,

ki sem si jih jemal z njenega telesa; toda vem, da sem svojo porcijo dobil, in zame ni niti drobtinice več, ki bi mi bila zanimiva. Kadar je taka, kot zdaj, navadna, slabotna ženska, ki ne skuša preliščiti moškega, mi je zanjo iskreno žal, in kadar me pogleda z očmi, ki so očitno žalostne in nemočne, postanem tudi sam mračen in jo razumem od globine do površja, ampak navadno ona to stanje podre v naslednjem trenutku z opombo, da ne gre nikamor z menoj, če bom dal na glavo smučarsko kapo (ki je čisto navadna smučarska kapa, kakršne nosijo tukaj vsi moški, ampak ona ima proti njej predsodek še iz svoje dežele, in nič ne pomaga, če ji na cesti kažem moške s prav enakimi kapami, ona trdi, da take kape nima nobeden in da s Pinocciom ne bo hodila okrog).

Ker je sama tudi lačna, se sprijazni s tem, da bom jaz jedel pizzo. Vržem se na pizzo, kot da je ne bi bil še nikoli jedel. Elke izgine iz moje zavesti, čeprav nekaj govori in tudi jaz ji odgovarjam. Pozneje, ko pizzo pojem, sem spet sam in na suhem, spet nimam nikogar, h komur bi zbežal. Zato bolj pogosto dvignem kozarec z vinom k ustom in moram naročiti še in še, dokler ne čutim prijetne utrujenosti, ki se mi razleze v noge in me naredi neobčutljivega za moje lastne bolečine. Takrat sem navadno JAZ pripravljen z njo govoriti, pa ona noče. Vedno je isto; obsoja me.

»Samo, kadar si pijan, govoriš,« reče.

»Nisem pijan, Elke. Vino je odlično, takega pri nas nimamo. Če pa mi razveže jezik, še ne pomeni, da sem pijan. Vino odpre pokrov, pod katerim sem zaprt vse te zadnje dni.«

»Zakaj si zaprt? Zakaj drugače ne govoriš, kot kadar piješ?«

»Ne govorim, ker nočem govoriti vedno istih stvari. Ti si ostala na stopnji pogovora, ki je bila nujna, a sva jo že davno prekoračila. Če bi govoril, bi hotel govoriti o novem. V novem stanju v katerem sva, bi se moralo pred nama odpreti novo, razširjeno obzorje. Ti pa si ostala v svojem ozkem hodniku, prav tako kot tudi v življenju nočeš niti za las pogledati čez svoje lastne meje. Na drugi strani je tudi svet, Elke.«

Oj, kadar govorim o drugem svetu, takrat me zaničuje!

»Kakšen pa misliš, da je tvoj svet? Ali misliš, da je širši od mojega?«

»Tudi če ni, jaz si ga skušam razširiti. Jaz se spustim v vsako situacijo, ki se mi ponudi, ker hočem spoznati vse. Zato ti tudi nikoli nisem obljubil zvestobe, ker sem vedel, da se bom spustil v vsako žensko, ki me bo zanimala in mi bo dostopna. In to velja za vse ženske, ki jih bom mogoče kdaj imel.«

»Uboga, ki te bo dobila,« reče in se že zasmili sama sebi, ker je prav ona tista, ki se ji je to zgodilo. Hočem jo tolažiti s tem, da obsojam sam sebe;

»Da, Elke, z menoj bo še težko. Ne vem, kako bom lahko shajal v življenju, če bom tak. Vem, da me bo toplo, a sem na to pripravljen. Mogoče bom umrl kot bedno ničè, ki ga bodo vsi zapustili, mogoče me bodo ženske spregledale, in ne bom nobene več dobil. Ali boš kdaj pomislila name, takole čez deset let?«

Zal, je Elke inteligentna in me spregleda. In spet zaslišim tisti stavek; »Sometimes you are really disgusting.« V bližini je juke-box, in skušam si zamišljati, kako bi se slišala popevka, ki bi jo peli Beatles in bi imela naslov »Sometimes you are really disgusting«. Najbrž bi dali v ozadje violine ali čelo, pel pa bi jo eden naprej, drugi pa refren. Vmes bi vskočil ženski glas, ki bi povedal naslovni stavek, potem pa bi spet zapeli mladeniči in besedilo bi bilo približno tako; »Oh, kako sem žalosten, najbrž sem res disgusting, dajte mi pizzo, da zbežim od te nesrečne ljubezni.«

Potem pa naročim drugo pizzo.

»Jaz bi šla rada k prijateljici,« reče Elke.

»Tudi tebe je treba včasih čakati,« odgovorim.

»Lahko bi šla sama,« reče.

»Ne, prosim, ne.« Srečanje z njeno prijateljico je nekaj, na kar težko čakam in kar mi daje upanje, da se bo kaj novega zgodilo. Če pa že to ne, pa vsaj še tretje človeško bitje z nama, da bo katalizator. Njeno prijateljico sem videl na neki majhni sliki, in tam je bila videti prav posrečena. Stanovala je le nekaj hiš od najinega hotela in Elke mi je pokazala njeno okno, ki sva ga lahko videla z okna najine sobe. Kljub bližnjemu bivališču, pa je še nisem srečal, le Elke jo je že nekajkrat obiskala, medtem ko sem jaz jedel pizzo. Bila je sezonska varuhinja otrok nekega zdravnika, ki je bil tu na počitnicah. Takoj sem sklenil, da jo povabim na pizzo.

Pojem drugo pizzo in predlagam odhod. Toda Elke je pravkar prižgala cigareto. Vedno je tako; ko sem jaz pripravljen, ona prižge cigareto.

»Ali gremo zvečer skupaj ven?« vprašam.

»Če bo imela prosto,« odgovori.

»Jaz bi jo povabil na pizzo,« rečem.

»Daj že mir s temi pizzami,« odgovori.

»Nor sem nanje in zakaj ne bi povabil Elvire na pizzo? Mogoče jih ima rada.«

»Elvira je Italijanka in so ji prav malo mar pizze.«

»Ampak gotovo jih ne je vsak dan, tako kot jaz.«

»Vprašaj jo.«

»Ali je lepa?«

»Moja prijateljica je, in to pomeni, da ima gotovo neke kvalitete,« reče Elke.

»Tako se govori! Človek mora dati nekaj nase,« rečem. Vtem ona pokadi cigareto, pomagam ji obleči plašč in odideva. Skozi Madonno di Campiglia vodi v glavnem samo ena široka glavna cesta in ob njej so vsi lokali in trgovine v izložbami. Elke se ustavi prav pred vsako izložbo, v kateri je vsaj en čevljev. Jaz jo čakam dva metra proč. Potem pa mene nekaj zanima in ko odvrnem pogled od tiste stvari, Elke že ni nikjer več. Pospešiti moram korak, da jo dohitim in potem capljam nekaj metrov za njo, dokler se ona sama ne spomni name in pogleda, kje sem. Tako hodiva zdaj skupaj, zdaj narazen in se raztezava kot žogica jojo, dokler

ne prideva do Elvirine hiše. Vstopiva in hodiva skozi dolg hodnik, poln otroških igrač. Na koncu so vrata z zvoncem, Elke pozvoni in pride nama odpret neki gospod, suhljat in nekako perverzno prijazen. On je gospodar in pokliče Elviro. Ob srečanju se ženski objameta in poljubita, potem v hipu pozabita name — Elke me popolnoma mimogrede predstavi — in začneta čvekati v francoščini, ki je njun občevalni jezik. Mene medtem gospodar povabi na kozarček in moram z njim bloditi po labirintu svoje italijanščine, ker on ne zna drugega jezika. Jaz se prvi opogumim (Elke se ne) in prosim gospodarja, da dovoli Elviri zvečer ven. Potem rečem Elviri, da jo povabim na pizzo in vino v Champagne à go-go. Elvira je srečna. Lepo dekle je, temnolasa in temnooka in tudi polt ima temno. Govori na poseben način, ki me neznansko pritegne; kot da je ves čas zaskrbljena in osebno prizadeta. Njene oči so zelo žive in prijazne in pod obleko slutim bogastvo, ki bi ga kar takoj začel izčrpavati. Toda Elvira ima zdaj še delo in Elke me odvleče proč. Zadovoljen sem, da smo zmenjeni za zvečer, Elke pa dobi obdobje molka, česar se razveselim. Zahtevam popoldanski počitek in skupaj greva v sobo, ona se sleče in leže pod odejo v kombineži, jaz pa ležem oblečen in odprem knjigo o Maupassantu. Berem pol ure, kar nenadoma začutim divje poželenje po pizzii, ki toliko, da me ne požene do Taverne. Potem pa zaspim in v sanjah sedim pri mizi, polni pizz in jem eno za drugo, medtem pa Elke sedi zraven in govori, govori in govori, vmes pa padajo z nje kosi obleke, potem se ji začne usipati puder z obraza, potem padejo proč umetne trepalnice, rdečilo na ustnicah se pcedi, na tla padejo lasulja in lakirani nohti.

»Kaj ti je?« slišim iz stratosfere nad obrazom. Odprem oči in vidim Elke, tako kot je, nad seboj. Zavem se, da sem spal in sanjal.

»Nič.«

»Vroč si,« reče Elke.

»Nič ni. Mora me je tlačila.«

»Hočeš tableto?«

»Nočem.« Obrnem se proč in umazano pomislim, da bi me mogoče rada dobila nazaj z uslužnostjo. To pa se pozneje res izkaže kot moja umazana misel, kajti ko vstaneva, že v mraku, je tiho kot prej, in vem, da se tihi dan nadaljuje.

V Champagne à go-go nas prijazen natakark pelje v poseben separé in potem pride drug natakark z jedilnim listom, in pijačo prinese tretji natakark in pizze četrti. V stene so vdelani zvočniki, ki prenašajo melodije iz juke-boxa — te melodije so same zelo moderne popevke, ki jih prvih pet minut komentiramo, ker ne vemo, kaj bi drugega rekli. Pozneje komentiramo pizze in jaz imam celo predavanje o pizzah za Elviro, ki sploh še ni jedla pizze. Elke zelo grdo gleda pizze in je tudi noče jesti, potem pa se posmehuje mojemu predavanju in pravi, da se bom res spremenil v pizzo. »Da, bi se vsaj,« rečem, »potem bi sam sebe pojedel.« Ah, vidim, da se Elvira zabava in jo začnem spraševati, kako je kaj v njeni hiši, če bi se dalo ponoči priti noter in v njeno sobo. Na videz se

šalim, ampak Elke ve, da bi mi resnično ugajalo. Sam ne vem, kam naj vtaknem tole Elviro.

Odslej me razveseljujeta v Madonni di Campiglio dve stvari; pizze in Elvira. Ure molka med Elke in menoj so neskončne in redke nujne besede, ki so pač potrebne, da uskladiva najini gibanji, dajejo temu hud poudarek; tako kot en sam pešec na ulici poudarja, da je ulica prazna. Smešno je to, da Elvira ves čas misli, da sva z Elke ljubimca, ker ji je vedno pisarila o meni kot o svojem fantu. Opazujem, ali se ji kaj sanja, da ni tako, toda ona ima tak prijazen nastop, da je ne morem razkrinkati niti v drugih stvareh. Kako je z njo in moškimi? Nikakor ne izvlečem iz nje česa konkretnega. Skušam jo očarati, a vedno naletim le na izredno prijaznost, čez to pa mi je pot zaprta.

Ponoči prideva z Elke v sobo malo okajena in spet jo zalotim na svoji strani postelje. Oglasi se;

»Ali bi rad spal z Elviro?«

»Jasno,« rečem kleno.

»Ali kdaj misliš name, ponoči, ko še ne spiš in veš, da sem v postelji zraven tebe?«

Spet je mehka kot med, jaz pa sem okajen in ne preveč trden. Zares se vprašam, ali kdaj mislim nanjo, kadar še ne spim in jo čutim zraven sebe. Jasno in glasno si odgovorim, da ne in da si je prav nič ne želim. Ampak nocoj se počutim čudno in se bojim, da bi me bila sposobna zapeljati.

»Že dva tedna spiva v tej sobi skupaj,« reče in nenadoma imam nje no go med svojimi stopali.

»Vem. Včasih sva spala šestkrat na dan, zdaj pa so se časi spremenili. Rekel sem, da brez ljubezni ne bom spal s teboj. Z Elviro, ja, ker je nova in nisem nikoli nič čutil do nje. Tebe pa sem ljubil, in te zdaj nočem oskruniti.«

»Pa veš, da bi rada še enkrat spala s teboj?«

Kličem pizze na pomoč. O, da bi sedel v tem trenutku v Taverni in žrl pizze, dokler mi ne bi počil trebuh. Elke se mi približuje in vem, da me bo zdaj dobila. Zapeljala me je, si rečem. Zdaj je čas, da se spremenim v pizzo. V sobi je tema, njeno telo pa postaja plastično pod mojimi rokami, ki brez moje volje splezajo nanjo.

»Zapeljala si me,« rečem ogorčeno, še preden se prav začne.

»Ti res ni niti malo všeč?«

»Pravim samo, da bi rad jedel pizo,« rečem in mi gre že na smeh.

»Najprej pojej malo mene,« odgovori.

»Kaj pa hočem, saj si me posilila,« rečem, »pazi, spreminjam se v pizzo!«

»Samo še enkrat z moškim, ki ne potrebuje sexualtonicum,« šepeta, potem ji ljubezen, ki se dogaja spodaj, zgoraj zapre sapo, slišim dobro znano pritajeno sopenje, pa se mi zdi, da prihaja od daleč in iz drugega telesa, ki mene sploh ne zanima in nima nobene zveze z menoj, niti z mojo zgodovino. Pred mojimi očmi, ki napeto zrejo v temo, kadar se ne obrnejo v blazino, zija polje s trdo obrobljenimi robovi in na njem

se razprostira nekak Disneyland, zmešnjava mest, ki jih poznam, ki so moja zgodovina, ki so njena zgodovina, ki so najina skupna zgodovina; sredi vsega štrli Eiffelov stolp in v splošni zmešnjavi, tik ob njem, zakotni hotel v Rue de L'Arbre sec, z bistrojem, v katerem ob sobotah sklepajo konjske stave. Zraven je Münchenska pivnica z dvoriščem, ki je bilo včasih namenjeno konjem, to dvorišče pa oklepa berlinski zid, ki ga stražita dva sovjetska vojaka. Takoj za zidom je jezero v moji lastni deželi in hišica ob hudourniku, z veliko bukvijo spredaj in gorami okrog in okrog. Neko dekle leži na travi in poje napev The Green, green Gras of Home, medtem ko jaz tekam okoli nje in jo fotografiram.

V določenem trenutku se Disneyland sesuje in jaz sem priča, ki opazuje rušenje, cel kos sveta se sesuje pred mojimi očmi in se vrne v temo, v katero strmim, medtem ko to telo zraven mene utripa; ne morem si kaj, da je ne bi poljubil. Toda vtem se že začemjam spremenjati v testo, noge se mi zlepijo in ne morem odtrgati druge od druge. V usta mi vdre okus po stopljenem siru, po hrbtu se mi cedi paradižnik; testo se napihuje, dokler ga neka sila ne splošči v obliko palačinke, nato nevidna roka usuje po meni cel kup začimb in polivk, pa sesekljano ribo in v trakove narezano šunko, čez vse pa še veliko dozo peteršilja in po kratkem odmoru, kot da so se tega malo prepozno spomnili, še curek popra.

Tako ležim na krožniku, pripravljen, da me natakark prenese gostu, ki me je naročil; kot nalašč je to Elvira, ki jo je njen gospodar povabil na pizzo, potem ko jo je prav tisto noč zapeljal. V istem času pa umazan, dolgočasen volkswagen N JR 536 leze čez Brennerski prelaz.

Marko Ristić: NOX MICROCOSMICA

Uspavanka kakor primerjati

*Danes še govóri kakor morje, o moje zaspano jagnje
Govóri kakor govóri, govori kakor danes, o moje danes
Bela mesečina te spremlja pohlevno na tej obali
Kakor jagnje obala, kakor jagnje mesečina, kakor jagnje spiš
Spi*

*V noči spiš kakor mesečina, spiš kakor obala
Kakor morje mesečina, kakor laneno platno, kakor jagnje obale
Spiš kakor govoriš, na belem platnu kakor danes
Delaj se, ko pride noč, da spiš, da spiš kakor noč
Spi kakor se primerjaš s spanjem*

*Kakor platno na obali ležiš v spanju kakor mesečina
Kakor spanje ležiš na beli obali platna
Kakor morje na obali noči leži mesečina na zaspanem jagnjetu
Še nocoj mirno spi, še nocoj kakor danes*

*Danes je kakor belo morje in leži na noči, na platnu
Laneni sen in spi, mirno, prav tako kakor spiš ti
Kakor govoriš, kakor ležiš
Spi kakor te spremlja mesečina
Spi kakor primerjaš*

Druga smotrnost

*Ne zaglej se, sem rekel ali ne, v ta zid goreč po robu
Če hočeš da bo travnik zate tudi jutri travnik
Kajti nekje v tej opeki je skrit kuščar plamena
S katerim bo poslej vsak tvoj dan obrobljen*

*Da boš samota imenoval to suho krvavo meglo
S katero bi bil okrašen skaženi obraz budnosti
Poglej če moreš v to nedoživeto
O nič ti ne pomore beseda virtualno*

*Srh počasi zleze z vlaka te virtualne prihodnosti
V sivem plašču in s torbico v roki stopa na peron mojega dne
Eno oko ima povito a klobuk ves pomečkan
In obstane. Postaja mojega časa se ji zdi povsem nevredna
O povsem nevredna njenega kraljevskega obraza
S katerega ne izgine, bil je deževni dan, vlažna bledica*

*Povsod okrog nje v mojem prostoru gori krona zidov in dreves
Povsod okrog nje je postavljeno kar jo je zvalo
Kar sem si rekel ali ne da bo vzpostavljeno*

*Ce bom pozabil da ne smem pozabiti na svoj pogled
Na opeko ki jo navidezna smrt ločuje od brezuspešnosti
Na opeko ki me z videzom ločuje od brezuspešnosti, dokončne*

Oprema

*Ce pa te gnus nad samim seboj
Obarvan in poln usmiljenja
Se kar zadržuje še kar zadrži
In se
Tako rekoč
Prepustiš svoji mehкости
Svoji pravici do življenja
Svojemu življenju za odpuščanje
In z brezskrbno skrbnostjo spreminjaš sol in jod v jagnje in lahkotnost
Ce te zadrži
Bi bil moral si morála*

*Ne bo te vpraševal kakor telefon niti te klical
Niti čakal niti v zvezde koval
Podkujem od svojih ust odtrgujem
Trgam sam s seboj
Postal bom prvi ki bo postal prvi
Ki bo obstal stal ali šel ali po dnevi*

*Ko je svet na katerem si in na katerem nisi
In da ne bi bil moraš bolj kakor kjer koli biti na njem
Ko je ta svet tisto kar se na nekem otoku pozablja
Tisto kar neki jažnjaški otok pozablja
Otok ki je ljubezeni če te
Tisto kar komaj vidiš ko te umazana jadra dnevnikov
Razvijejo pred nemarnim pogledom odletijo pod zanikrnim vetrom
Ne noseč nikakršne ladje sveta ali izničenja tega sveta*

*Si se vdal ti govorim kakor da to nisem jaz kateremu govorim
Si se vdal spremembam in obstoju
Nihče te ne bo vpraševal ko te pohodi danes
Ko te jutri stre*

*Ko te iztrebi potreba neke žrmlje
Katere žrtev si katere žrtev nisi kajti jo obračaš končno tudi
sam ali ne*

*Če pa te ta VENDAR ta MOGOČE ta NA KONCU KONCEV
Ne odstavijo od tvojega življenja ki si ga razširil kot puščavo
kakor prah
Ne boš potreboval velikih raztrganin krvavih in zadimljenih avantur
Ne opravila zastran popravila trabakula z imenom VOLJA PO MOCI
Ne boš potreboval prta za živega za mrtvega ne hladnih obkladkov
Če te meče s palube na palubo kakor petelina sna in budnosti
Okrog čela okrog česa okrog bistrega uma neke svečane dekadence*

*Vsekakor konec v znamenju idiotskega nesmisla
A prva beseda odtelej je poslednja shema sončne negibnosti
Kjer si pozabil nori ponos zimskih plaščev in požrtvovalnost
Peščeno obalo peščeno uro in peščeno popoldne
Ne vem katera grenkoba neslišno para to neskončno svetlo celoto
Na to kar smeš in na to kar ne smeš
Da to kar smeš v resnici ni to kar smeš
Ali ljubiš
In da to kar ne smeš v resnici ni to kar ne smeš
Ali ljubiš*

*V tej lupini bitja in komike še iščeš
Moč ki je neznanje nima in je ovržena
Če si odvedel svojo senco s tistega asfalta kamor se kot
mesečnik vračaš
Da bi ga slišal pod topotom policijske patrolje
Da bi ga sovražil pod težo svoje odgovornosti
Svoje dokončne sramote ali brezumnega ponosa
Katerega si opustil in si bil z roko na očeh izdajavec
Tod vidim edino posledico svoje nebiti
Dokler je samo ta zvezda neskončno pomenila vrnitev noči
Da bi neko dolgo jutro izgubilo pomen katerega moraš
prenesti čezenj
Četudi bi pomenilo desetletja sončne slepote
Sredi katere se počasi obrača in potaplja vizija boljšega
In njena lastna rast pred neogibno vrnitvijo
Četudi bi bilo to nevidno breme ki ga pred sabo skrivaš
Težje od tega trajanja ali lažje*

*Da jo ljubiš
In da to ni dosti če si jaz
In si pokvariš oči s soncem in z ljubkostjo
Tujo
Kadar te na asfaltu čaka gnus
Še nerojenega in brez milosti sodnika*

Močvirski arhiepiskopi

Počena sonca zapisujejo svojo dobro zgodovino
Od A do Z svojo zgodovino majhnih dobričin
Nostalgične britve se zibljejo skoz petrolej
S katerim je namočeno nebo in ga je prepoln pogled in vodnjak
Pogleda

Glej pod K: je na začetku in na koncu tega verza
Hvala vam za čast dragi gospod K
Nisem vreden da bi bili moj fantom
Vsakdo svojo pošast in treba bo še dosti časa
Da se noht navadi biti pomol razuma
Če zna praskati pamet a smrt je za vratom
Toda le peta je tako poslušna

O pravi temi te pesmi ni vredno besedi
Niti kamen na ramenu ni ostal
STRPNOST NESTRPNOST
Zobna bolezen peklenške dobe
Kjer stopajo na prvo mesto žabji glasovi srca
Če te pričakam na vogalu prekletstva
Če te prestrežem za pokopališkim zidom božjasti
Ne boš videl slonokoščene stolpa kamor hitiš
In ne te kosti ki so ti jo vrgli da jo s hvaležnostjo glodaš
Sam si okostje in opoldne se beliš na soncu
Na pravem pravcatem soncu polnem medu in potu
Prek njiv greš čez mostove čez strehe
Čez svoje lastne nekdanje slanine
Žabja krastava usoda skrčena kolena in upognjen vrat
Lopovski vrvež tistih ki kockajo za glave prodajajo denar
Denar za denar oko za denar zob za denar
In vrišče brezzobi in zobati na stopniščih borz
Podlo prozorno daljno zeleno obzorje čarobnega jutra
Tiho petje pmladi sveža koprneča pozaba gozdov
Nebo je polno zgodnje jutranje srečne zasenčenosti
Piščal in zvonci v srebrnem zraku in smrdljive opanke
Zamolcklo petje polja pod ranjenim krvavečim srcem
Skozi obrestno stopnjo in tesna usta blagajniških lin
Neskončni nesporazum med trebuhom in trebuhom
In neumljivo čakanje zaljubljenca
Tako bo minila še kakšna lahkomišelna letna doba
Na to utrujenost na ta oddih se bo privadilo podnebje
Pod katerim ne drhte strasti ne bijejo utripi koprnenja
Le z oskubenimi krili tolčejo krokarji

Sanje brezdomcev sanje atletov potujočega cirkusa sanje psov
Sanje poslednje konfidentske beštije in sanje matematika
Sanje kurbe v spanju po plačanem objemu

Sanje trgovskega potnika in sanje begunca padajoče zvezde
»Za grm« spet še enkrat za grm bednik
Veličasten
Skrij se in reši se večno preganjana zver človeštva
Preganjana od tistih ki so krivi tvoje krivde pred njimi
S svojim strašljivim pogledom kjer govorijo zanos sovraštvo
in modrost
Cloveka na pragu njegovega pravega krvavega bitja
Se nekoliko moči še noč za grmom
Jutro prihaja v katerem te ne bojo več preganjali
Ker te ne bo ne tebe ne tvojega preganjavca
In kri bo krožila čista in ista v skupnih posodah svobode

NO PASARAN

S krvjo govoreče bitje
Veliko bitje množice
Bitje govoreče s propadanjem
Veličastno bitje ljudstva
Govoreče s trdom in z žrtvijo
Govoreče s svojo slabostjo
S svojo neizmerno močjo
Za kruh, svobodo, življenje samo
Za svoj edini danes
Za svoj neizčrpni jutri
Za svoj in vsakogar dan
Ko bo govorilo z zavestjo
Ko bo govorilo s srečo
S pesmijo in z molčanjem
Bitje govoreče z voljo
In z neizprosnostjo
Z voljo ki je njegova a tudi volja neogibnosti
Z neizprosnostjo gravitacije
Bitje-ozvezdje
Bitje s krvavo zvezdo na čelu
Bitje ki samo hoče
Ostati
Svobodno
Obstati
Bitje ki je
In ki bo

Zrak tli pod žerjavico

Sanje so beli otroci na tatinskem polju
Poslednje vretence suma in brezimna bakla
Nad ikono sta bili dva dni in dve noči
In obe noči sta dva dni peli

*In obe noči sta tri dni sanjali
Tretji dan v grmu
Tretji v grmu*

*Kljubovanje se je nagnilo kakor lovec o predpustu
Poštni voz ima vso slavo v mezincu
Vso slavo ptic selivk
Ki jim na krilih svetli mokri rubin solze
Krvave solze preteklosti
Sporočilo iz bodočnosti*

*Razlika med roko z obročem in smrtjo
Je manjša in manjša
Ze toliko da se izgublja v spominu
Medtem ko plamen okrog kolosa
Sanja o pesmi ki bi bila poslednja
Poslednja pesem Lede v škornjih*

Veljavni obroči neskončnosti se vrtijo okrog tvoje osi

Hypons

*Je prispel zamorec s škarjami sna
Ki kroji pisano tkanino življenja
Tekočo kakor rečna mreža
Od enega do drugega črnega vrtinca
Od enega do drugega belega predpasnika?*

*Dolgo je nosil Besedo v svojih zobnicah
Z njo se neizčrpno hrani
Predel razume se jasen, razume se kentavrski
In vse na voljo blagemu opominu
Da bo mimo tudi to
Ta sreča, vsa nesreča
Da bo ostalo tudi to kakor sled strele v živem pesku
Da bo tudi temu vrnitev, večna vrnitev*

*Črni pesek noči golta to topotanje
To topotanje peščenega konja
To klopotanje peščene ure
Ki ga nihče ne sliši
Zaman govori ali pa je »zaman« Beseda ki jo govori
Ki jo nosi v gluhi čas
Ko mesečinaste cunje molčanja davijo vse zvočnike smešnih skrbi
Ko je bolečina brez bolečine in pesem brez grla
In so bliski vijoličasti in brez groma*

*Je prispel čas v svojih bisagah noseč
Črno skrinjo z barvami mavrice?*

Čas ki neslišno jezdi
Lebdeči čas
Svetlikajoči
Krilati konj mraku
Črne bleščeče dlake
Oblak v obliki konja
Peščeni oblak iz vseh klepsider sveta
Čas-begunec iz ječe-časa
Da traja svobodno zunaj meja trajanja
Da leti svobodno skozi človeške sanje
Da seje peščeno seme brezčasje
Da deli nedeljivo spanje
Da kroji kar ne more imeti ne kroja ne oblike
Izlit iz vseh klepsider budnosti

Odrešen obveze merjenja kuhanja jajc
Konj-oblak iz črnega peska
Viharju vrnjen vihar

Prevedel Franci Zagoričnik

Schopenhauer in bistvo umetnosti

Otto Pöggler, Bonn

Schopenhauerjeva filozofija umetnosti vsebuje misel, o kateri se je v stoletju po Schopenhauerjevi smrti ognjevitno razpravljalo. Mislim na njegovo domnevo, »da imata genialnost in blaznost takšno stran, kjer se razmejujeta oziroma celo prehajata druga v drugo (I, 224).¹ Beseda »genij in blaznost« je postala vodilna tema v mnogih razgovorih. Stvar, za katero je šlo pri tem, je bila umetnost; vprašanje o bistvu umetnosti in umetnika je bilo vsaj pobuda, ki je sprožila pogovor, četudi se je potem lahko iz pogovora izcimilo čisto psihiatrično obravnavanje te teme. Le zaradi vprašanja o bistvu umetnosti zasledujem v tej razpravi misel, da *genialnost in blaznost* spadata skupaj. Le ta edina misel nam more izreči odločitev o Schopenhauerjevem razumevanju umetnosti in o razumevanju umetnosti v zadnjih 150 letih.

Formmela »genij in blaznost« pa ne moremo postaviti v naslov te razprave, in to ne že zaradi tega, ker se je nanj obesilo preveč najslabšega znanstvenega diletantizma. Takšen naslov bi zbudil napačna pričakovanja, kajti tema »genij in blaznost«, kot jo tu obravnavam, ni tema *psihiatrije*. Blaznost, o kateri se tu govori, ni blaznost v strogem smislu te besede. Kjer Schopenhauer in njegovi nasledniki povzemajo zvezo med genialnostjo in psihozo ali tudi le med genialnostjo in psihopatijo, tam so

* Razprava »Schopenhauer und das Wesen der Kunst« je bila objavljena ob stoletnici Schopenhauerjeve smrti v Zeitschrift für philosophische Forschung, 1960, XIV, 3, s. 353—389. Razprava sestoji iz treh delov. Zaradi dolžine pa smo bili prisiljeni izpustiti prvi del, ki vsebuje referat o Schopenhauerjevi filozofiji. Navajamo ga zato le v krajšem izvlečku, kolikor je to potrebno za razumevanje nadaljnjega izvajanja. — Op. prev.

¹ Schopenhauerjevo delo »Svet kot volja in predstava« (Die Welt als Wille und Vorstellung) navajam po novi izdaji »Sämtliche Werke«, ki jo je oskrbel Arthur Hübscher pri založbi Brockhaus. Številka I kaže na prvi zvezek dela, številka II pa na drugi zvezek kasneje napisane dopolnitve k prvemu zvezku. V izdaji »Sämtliche Werke« (Wiesbaden 1949) je to 2. in 3. zvezek. Neposredno k rimskim številkam postavljam arabske številke za oznako številke strani.

večinoma v zmoti.² Vendar ne zadošča, da se zmota dokaže. Dokaz je bil zdavnaj izveden, ne da bi s tem govorjenje o »geniju in blaznosti« ponehalo. V bistvu merijo te besede na nekaj popolnoma drugega, kot je to, kar se je z njimi preveč pogosto trdilo, namreč na nekaj popolnoma drugega kot na faktično zvezo med genialnostjo in psihozo. Tisto, kar tiči za temi besedami, poskušam najti tako, da iščem kako je sploh nastal formel »genij in blaznost«. Ne dajem sistematično-znanstvene raziskave o genialnosti in blaznosti; ne iščem definicije naukov o zvezi med genialnostjo in blaznostjo, ki so jih postavili Schopenhauer in drugi. Vprašujem pa: kako dobi beseda »genij« tako pomembnost, da lahko rabi kot filozofsko-znanstveni osnovni pojem in je kot tak definiran? Kako pride do formela »genij in blaznost« in kaj vedno znova žene človeka k njej, čeprav ne obstajajo zatrjevane zveze med genialnostjo in psihozo? Kaj pove dejstvo, da je bil formel »genij in blaznost« v zadnjih 150 letih vodilna beseda pogovora o umetnosti in umetnikih, o razumevanju umetnosti tega časa?³

Genialnost in blaznost so spravljali tako pogosto med seboj v zvezi, da je bil formel »genij in blaznost« nazadnje vsem na ustih, da je bil le še formel in floskula, geslo, ki je vedno pri roki. Schopenhauerjeva beseda za to stvar pa izvira še iz izvirnejšega izkustva; je še trdi, jasni krik divje ptice na osamljeni višini. Schopenhauer je moral vprašanje o zvezi med genialnostjo in blaznostjo šele odkriti, ali vendarle na novo odkriti. Bil je pozoren na temo, ki je morala v naslednjih desetletjih dobiti največji pomen. Tako je mogla njegova beseda za to stvar postati vodilna beseda za pogovor, ki se je nadaljeval celo stoletje. Tega pogovora seveda ni vedno določalo Schopenhauerjevo mišljenje, pač pa stvar, ki jo je on prvi privedel do vidnosti (Blick). Mogoče se izvorni mislec vedno odlikuje po tem, da ne misli le o mnenjih časa in znanstvenega dela, temveč jih obravnava oziroma misli naprej od teh mnenj. V takem mišljenju-naprej (Vorausdenken) privede do besede misli, ki v njegovem času šele zvenijo; besedi spremeni njen pomen v takšnega, ki je potem temeljen. Če se razračunavamo s takšnim izvornim mišljenjem, tedaj smo sami izvorno opozorjeni na stvar in na obravnavanje te stvari.

Kako je Schopenhauer premislil temo »genij in blaznost«, poskušamo pokazati v prvem poglavju te razprave. V drugem poglavju vprašujemo po tem, kako je Schopenhauerjeva misel napravila zgodovino in

² Smem se pridružiti k tistemu, kar je k tej temi dejal Hans W. Gruhle (Verstehende Psychologie, Stuttgart 1948, s. 330): »Da pa ima velika nadarjenost karkoli skupnega s pravimi duševnimi motnjami, je treba odločno zanikati. Popoln nesmisel je, kar na primer Schopenhauer pravi o sorodnosti genija in blaznosti, ko blaznost zvaja na obolenje bolezni spomina... O tem, da zlasti umetniki lahko postanejo blazni, so razširjeni vsakovrstni miti...« Ne najmanj teh »mitov« izvira seveda od »znanstvenikov« in zdravnikov.

³ Kot sem dejal na drugem mestu, je moj način dela »topičen« ali »topološki«. Prim. Zeitschrift für philos. Forschung, Bd. XII, 1959, s. 630, predvsem pa mojo razpravo »Dichtungstheorie und Toposforschung« v »Jahrbuch für Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft«, Bd. V, Köln 1960.

kako spada v zgodovino. Tretje poglavje nas mora potem voditi k obravnavanju s Schopenhauerjem.

I.

Ce hočemo razumeti tisto, kar je Schopenhauer izrekel o »geniju in blaznosti«, moramo besedi »genij« in »blaznost« pregledati v odnosu z osnovnimi pojmi njegove filozofije. Bistvo svoje filozofije je Schopenhauer izrekel že z naslovom svojega glavnega dela »Svet kot volja in predstava« (Die Welt als Wille und Vorstellung), 1819. Svoj »sistem« začne tako, da se vpraša, kaj je svet za nas, čeprav njegovo mišljenje meri na celoto sveta. In odgovarja: »Svet je moja predstava« (I, 3). To pomeni, da je svet objekt za subjekt, subjekt pa je — kot subjekt — »nosilec sveta« (I, 5). Če so stvari predmeti, tedaj jih vidimo le od zunaj; s predstavo ne pridemo do stvari po sebi. Na notranjost sveta nam po Schopenhauerju pokaže naše telo. To nam je poznano kot volja. Po analogiji moramo tudi stvar po sebi, notranje bistvo sveta, razumeti kot voljo.

V tej osnovni Schopenhauerjevi refleksiji se jasno kaže, kako antropocentrično misli Schopenhauer. Predstava, spoznanje, je pogoj, da biva-joče »je«. Toda v spoznanju imamo opraviti le s pojavi, do stvari po sebi pa prihaja novoveško mišljenje le skozi praktični um — klasično je to pot izvedel Kant. »Prabit« se tako določa kot sila, hotenje, ali volja do moči (Leibniz, Schelling, Nietzsche).

V svojem glavnem delu obravnava Schopenhauer svet kot predstavo (1. in 3. knjiga) in svet kot voljo (2. in 4. knjiga). Prva knjiga ima naslov: »Prva raziskava sveta kot predstave: predstava podvržena stavku o temelju: predmet izkustva in znanosti«. Svet kot predstava spada v prostor in čas; omogoča pa ga načelo zadostnega razloga. Spoznavanje po tem načelu se imenuje znanstveno spoznavanje. Temu načelu so podrejeni vsi pojavi volje, ne pa volja sama, ki je kot stvar po sebi brez temelja, schlechthin grundlos (I, 134). Za razlog, temelj, moremo vprašati le pojave, ne pa voljo. Ta ostaja ista v vseh objektivacijah; o tem Schopenhauer razpravlja v 2. knjigi svojega glavnega dela z naslovom: »Prva raziskava o svetu kot volji: objektivacija volje«. Objektivacije volje so platonske ideje. Ker volja ostaja v vseh stopnjah objektivacije — kamen, rastlina, žival in človek — ena, zato je tudi vsaka ideja celotna stvar po sebi. Schopenhauer povzame enega osnovnih motivov zahodnoevropskega mišljenja, ko govori o »platonskih idejah« kot o *resničnem* bivajočem. Ideje pa zahtevajo posebno vrsto spoznavanja. Znanstveno spoznavanje temelji na načelu zadostnega razloga. Je spoznavanje relacij in pojavov, za katere se zanima individuum. Spoznavanje, ki je usmerjeno na bistveno sveta, na ideje, je nezainteresirano spoznanje, čista predstava. To spoznavanje po Kantovi Kritiki čistega uma Schopenhauerju ne more več biti metafizika. Metafizično spoznanje o idejah ni možno, ker bi zapadlo načelu zadostnega razloga. Zato Schopenhauer zasmehuje Heglovo obnovo metafizike. Pokazati umnost sveta je — v skladu z njegovim izhodiščem — *contradictio in adiecto*.

Kljub temu protislovju pa še ostaja »metafizična potreba« človeka, ki jo po Schopenhauerju izpolnjuje — *umetnost*. Kaj torej raziskuje bistvo sveta, ideje: »Es ist die Kunst, das Werk des Genius, to je umetnost, delo genija« (I, 217). Ker pa Schopenhauer svet dojema kot človekovo hotenje in predstavljanje, mora postaviti kot najvišjo objektivacijo volje, bistva sveta. Umetnost je »razcvet življenja« (I, 315). Umetnosti pa je — konsekventno — zmožen le genij kot najvišja stopnja človeške biti.

S pojmom genija Schopenhauer znova povzame enega osnovnih motivov zahodnoevropske tradicije. O geniju — v strogem smislu besede — lahko govorimo le v svetu, ki človeka razume iz njega samega, iz možnosti stopnjevanja njegove biti — in to je novi vek. Novoveški človek razumeva duhovno življenje iz pojma genija ali iz nasprotja temu pojmu. Celo teologija — Schleiermacherjeva šola — je prevzela ta pojem: Jezus ji je največji genij med religioznimi ustanovitelji; Kierkegaard postavlja nasproti geniju apostola. Po razpadu mita, razdejanju metafizike in vprašljivosti religije pa je zlasti *umetnik* začel veljati kot genij. Sicer pa pojem genija izvira iz sveta literatov (Spomnimo se na nemški »Sturm und Drang«; to dobo je na Slovenskem doslej prav gotovo najbolj izčrpno in tudi za tu obravnavani problem relevantno, prikazal A. Ocvirk v svojih predavanjih). Uporablja pa se tedaj, ko je najvišja določitev človeka položena v teoretsko-estetsko sfero. Toda Schopenhauer postavlja nasproti genialnosti blaznost, nasproti največjemu stopnjevanju človekove biti pa propad — »genij in blaznost«.

S temo »genij in blaznost« se je Schopenhauer ukvarjal vse življenje. V svoji glosi k Fichtejevim »Predavanjem o študiju filozofije« (jeseni 1811) zavrača Fichtejevo tezo, da je blaznež blizu živali in da je zdravi razum srednja pot med genijem in blaznostjo. Po Schopenhauerju pa je genij bliže blaznosti kot običajni razum, blaznost (ne neumnost) pa bliže geniju kot živali. Bistvo genija je po Schopenhauerju sposobnost za čisto zrenje ali kontemplacijo. Zrenje išče v pojavih in v odnosih med pojavi splošno idejo. Ker je genij usmerjen na bistvo sveta, je tuj življenju (II, 436). Genialnemu človeku zato nujno manjka praktična svetovna modrost, *Weltklugheit* (I, 223). Tudi blaznež ne vidi relacij med pojavi in ravno to je »točka njegovega dotika z genialnim individuom« (I, 228). »Običajni sin zemlje« (I, 219) je pomirjen v vsakdanjem svetu, genij pa ostaja vedno nepomirjen. Genij je tujec v svetu pa tudi v svojem lastnem življenju (II, 431), saj je bistvo genija, inspiracija, nekaj, kar se ne da izsiliti. Zato so inspiracijo gledali kot učinkovanje nadčloveškega bitja, različnega od individua samega (I, 222). Ekskluzivnost, s katero se genij predaja kontemplaciji, poruši ravnovesje med voljo in intelektom. V stopnjujoči se vrsti živih bitij se volja in intelekt po Schopenhauerju vse bolj razhajata, dokler v geniju ni doseženo največje neskladje med njima: tu se popolnoma ločita volja in intelekt (II, 438). Tedaj je predstava sicer popolna in svobodna, vendar pa je to le ob stalni nevarnosti za samouničenje. Toda predstava ni brez volje, saj je sama predstava le pojav volje. Zato se najvišja vrsta spoznavanja lahko stalno sprevrne v

tisto razdejanje spoznavanja, ki ga Schopenhauer imenuje »blaznost« (II, 443).

Delo genija, umetnost in stalna nevarnost njegovega samorazdejanja pa Schopenhauer slavi kot pot k *odrešitvi*, Erlösung. Umetniško zrenje brezčasnih objektivacij volje je »stanje brez bolečin, ki ga je Epikur slavil kot najvišje dobro in kot stanje bogov; kajti v tistem trenutku smo osvobojeni od oholega nagona volje, praznujemo soboto kaznilniškega dela volje, kolo Iksiona miruje« (I, 231).

Zakaj je umetnost lahko hkrati sredstvo za odrešenje in možnost samouničenja? Voljo, bit-po-sebi sveta pojmuje Schopenhauer kot trpljenje. To trpljenje raste z jasnostjo, ki jo življenje dobi o sebi. Tako se v umetnosti kaže protislovje med trpljenjem življenja in blaženim zrenjem umetnosti. To protislovje pa ni le vnanje: v zrenju idej namreč miruje Iksionovo kolo trpljenja. Volja se v umetnosti, v tej svoji najvišji pojavnosti obliki, vrne vase. Umiri se v zrenju idej, tedaj pa se svet *ukine*, saj je njegova bit po sebi — volja. Ta volja pa je trpljenje, in samoukinitiv sveta je odrešitev, umetnost pa je pot do odrešitve.

Toda umetnost ohranja odrešitev od nagona volje le na »soboto«. Ko je človek utrujen od te »igre« umetnosti, poseže po »resnosti« zadnje odločitve (I, 316). Volja je prišla do samozavesti, bi rekli heglovski. Volja ve, da je bit po-sebi življenja, da je trpljenje. Vsakdo mora v drugem videti bit-po-sebi, trpečo voljo in priti do sočutja, Mitleid. V zadnji odločitvi mora volja zavzeti stališče do same sebe kot biti-po-sebi sveta, mora se potrditi ali zanikati. O tem govori Schopenhauer v zadnji, 4. knjigi svojega glavnega dela, ki nosi naslov: »Sveta kot volja druga raziskava: Pri doseženem samospoznanju potrditev ali zanikanje volje do življenja«. Schopenhauer hoče tu voditi človeštvo do samozanikanja, čeprav odločitev tu načelno ni več možna, ker gre za nekaj brezpogojnega.

Pot do zanikanja je čista predstava, v kateri je izginila vsaka volja. Predstava je volja, ki je prišla do samozavesti, vendar pa je ta predstava »popolnoma drugačne narave«, je »drugi, popolnoma drugačni svet« (I, 179). Enkrat torej Schopenhauer poudarja razliko med voljo in predstavo; tedaj lahko govori o tem, da se čista predstava odreši volje. Drugič pa poudarja, da je le en svet kot volja *in* predstava; tedaj je »ločitev« predstave od volje samoukinitiv sveta. Na poti k samoukinitvi sveta pa je umetnost vendar le nekaj *predhodnega*, ker je v njej volja pomirjena le za kratek čas. Umetnik se vedno znova povrne v »življenje«. Mora pa proti volji nositi posledice začasne ukinitve volje: razdejanje svoje genialnosti, »blaznost«.

II.

V formeli »genij in blaznost« je Schopenhauer izgovoril — tako sem trdil na začetku te razprave — preteklemu stoletju vodilno besedo za razmišljanje o bistvu umetnika in umetnosti. Schopenhauer seveda ni hotel le misliti misli nekega določenega časa: o zvezi med genialnostjo in blaznostjo je hotel dati izjave, ki bi bile več kot zgodovinsko veljavne. Slo

mu je za bistvene odnose, in o bistvenih odnosih, tako je menil, zgodovina ne more izreči odločilne besede. S to tezo v splošnem ne bi mogel razračunavati, predvsem ne bi hotel postavljati trditve nasproti trditvi. Ne gre za trditev, temveč za pokaz. Zato vprašujem, ali nam zgodovina k problemu »genija in blaznosti« ne pove še kaj drugega kot je tisto, kar je izrekel Schopenhauer, ali se ta problem ne postavlja različno v raznih časih in ali Schopenhauerjevo mišljenje nima *določenega mesta* v zgodovini. Najprej vprašujem, kako je čas po Schopenhauerju razvijal vodilno besedo »genij in blaznost« in potem poskušam dojeti zgodovinsko mesto, kateremu pripada Schopenhauerjevo mišljenje.

»Genij in blaznost«: to je formula, ki nam je preveč poznana in nam prelahko gre z jezika. Ta formula je *danes eno izmed gesel*, ki so vedno pri roki, če je treba na hitro opraviti s kakim zamotanim vprašanjem. Slišimo o delu in trpljenju genija in skomignemo z rameni: genij in blaznost. Gremo v kino in vidimo film s tem naslovom. Vsakih nekaj mesecev lahko beremo v znanstvenem ali neznanstvenem časopisu kako razpravo o tem problemu. Ali nima tudi delo genija, ali nima tudi današnja umetnost nekaj »prismojenega«*v sebi? To trdijo diagnostiki »izgube sredine« in njihovi argumenti niso preprosto privlečeni za lase. Vsekakor se z moderno umetnostjo lahko najhitreje opravi z besedo »prismojen«, zavračajoč kakršenkoli pravi razgovor. Celo več, to geslo dobiva izkazano politično moč. Tako pesnik Ezra Pound — opozorili bi lahko tudi na Hamsuma — ni bil obsojen zaradi izdaje domovine. To njegovo početje je bilo namreč zamolčano, ker so mu dokazali senilnost in so se tako lahko zadovoljili s tem, da so svetovno znanega pesnika napotili v umobolnico. On pa je ravno bil pesnik — dovolj dolgo so njegovo pesništvo obrekovali kot delo blazneža. V umobolnici ni le nadaljeval svoje kritike »idiotov« zunaj, temveč je napisal tudi stvari, ki jih strokovnjaki štejejo med najboljše, kar jih je ustvaril naš čas. Današnja zavest se ne zgraža nad tem, da blaznež ali senilnež lahko piše pesmi. Skandal pa je vsekakor to, da resni možje označujejo z visoko ceno pesništvo človeka, ki ga je zdravi človeški razum določil za umobolnico, da se sploh postavljajo za pesnika, ki je blazen že skoraj po poklicu.

Blaznost, tako so učili *zdravniki in znanstveniki*, je »poklicna bolezen« genija. Ze Schopenhauer je nabiral gradivo za svoja opazovanja o genijevi bližini blaznosti in o genialnosti mnogih pacientov v umobolnicah. Goethejevega »Tassa« ima Schopenhauer za poučnega, ker nam to delo »predočuje ne le trpljenje, bistveno mučeništvo genija kot takega, temveč tudi genijev nenehni prehod k blaznosti«. »Dejstvo neposrednega stika med genialnostjo in blaznostjo« najde potrjeno »v biografijah zelo genialnih ljudi, npr. Rousseauja, Byrona, Alfierija in v anekdotah iz življenja drugih«. Pri pogostem obiskovanju norišnic je hotel najti »posamezne subjekte z očitnimi velikimi sposobnostmi«, »katerih genialnost se je razločno kazala skozi blaznost, ki pa je bila močnejša« (I, 225). Po

* Besedo »verrückt« bomo zaradi doslednosti stalno prevajali tako kot v tem primeru, čeprav se nam kar ponuja spačenka »zarukan«.

Schopenhauerju so se psihiatri obrnili k problemu »genij in blaznost«. Potem ko sta previdni Moreau in strastni Lombroso v svojih delih pokazala na zvezo med genialnostjo in blaznostjo, so se kopičili diskusijski prispevki. Genialne ljudi so raziskovali glede na njihovo abnormalnost; raziskovali so genialnost duševno bolnih ter mišljenje in umetniško ustvarjanje pacientov. Tako sta se razvili dve novi literarni zvrsti; na eni strani patografija, opis bolezni genija, in na drugi strani upoštevanje ustvarjalnosti duševno bolnih in abnormalnih. Na to temo je bila napisana cela knjižnica knjig in razprav. Wilhelm Lange-Eichbaum je poskušal zajeti rezultate desetletja dolgo vodene diskusije v svoji knjigi »Genij, blaznost in slava«, (Genie, Irrsinn und Ruhm). Bibliografija, ki jo je dodal četrti izdaji te knjige (1956), vsebuje 2860 naslovov...

Diskusija o tem problemu razkriva najbolj skrivne misli in miselne stike iztekaajočega se 19. in začenjajočega se 20. stoletja. Kako močno se je morala formula »genij in blaznost« zarezati v napredujočo znanstveno-naravoslovno usmerjeno zavest evolucije in napredka, to pokaže začetek uvoda, ki ga je Lange-Eichbaum dodal prvi izdaji svoje knjige (1928): »Zgodovina zemlje šteje vsaj tisoč milijonov let. Mogoče 700 milijonov let, potem ko je bila ustanovljena republika glavonožcev (amonitov), se je začela dinastija plazilcev (zavrov) . . . Šele zadnjih nekaj sto tisoč let moremo govoriti o človeku. In najvišji primerki te vrste se imenujejo geniji. So predhodniki prihodnjega rodu? Prvi jutranji žarki nadčloveškega človeštva? Bodo današnji geniji čez pet sto tisoč let povprečno človeštvo? Da, pravi največji del sodobnikov. Tako je. In najbrž se bomo kmalu naučili *vzgajati* take genije. Vendar pa — že pred dva tisoč pet sto leti so pisali globoki grški misleci: ni genija brez neke vrste blaznosti!« Problem »genij in blaznost«, tako ugotavlja Lange-Eichbaum, je problem človeštva. Tisočletja dolgo se je skrivala očesu raziskovalca; sedaj pa je začela sfinga razkrivati *znanosti* (= dativ, 3. sklon) svojo uganko in tako moremo misliti na naloge prihodnosti.

»Znanstvena« rešitev problema, za katero Lange-Eichbaum verjame, da jo je našel, počiva na pojmu »bionegativnega«. Tega je Lange-Eichbaum uvedel v prvi izdaji svoje knjige; odtlej je pojem postal krilatica. Vsa kultura se kaže kot *negativna*, tako pravi Lange-Eichbaum, če jo merimo z merilom *življenja*; torej je kultura *bionegativna*. Je poskus prilagoditve na težko biološko izrojenost, ki nastaja zaradi prevelike diferenciacije centralnega živčnega sistema. Človeka se sedaj meri z merilom živali, in ker je človek človek prek kulture, ki pa je bionegativna, je človek »tragična« žival. Zveza genialnosti in blaznosti — to pomeni tu tako imenovane blaznosti (Irrsinn), blaznosti v nedoločnem smislu besede — je posledica tega tragičnega položaja človeka. Statistično se mora dati pokazati, da odstotek duševnih bolnikov med geniji mnogokrat presega odstotek duševnih bolnikov znotraj celotne populacije. Seveda so tudi zdravi geniji, toda: »Popolnoma zdrav človek preprosto ne more ustvarjati, po tem pa človeštvo hrepeni.« Kar je že Schopenhauer videl, to je Lange-Eichbaum izčrpno razložil; ustvarjalni proces je mogoče (zlasti na afektivnem področju umetnosti) odločno pospešiti s trpljenjem, ki ga

mora genij prestajati v svojem življenju, z nemiro, izpostavljenostjo in preganjanjem, s prebuditvijo nezavestnega in arhaičnih duševnih plasti, z disharmonijo prav tako kot s čezmernim samozaupanjem. Miselnim izvajanjem Schopenhaureja dodaja Lange-Eichbaum še misel, da je psihično abnormalen človek prej *slaven* kot normalen, da prej najde skupnost, ki ga dvigne h »geniju«. Kar so najprej označevali s predikatom »prismojen«, je skupnost častilcev spoznala kot pravo veličino, ki je zrasla iz globokega mučeniškega trpljenja. »Pri enako velikem ustvarjalnem in inteligentnem talentu zmaguje pri pridobivanju slave vedno bionegativno nad zdravim. In prav tisto, kar je patološko, često podeljuje trajno slavo«. ⁴

Bila bi popolna krutost, pravi Lange-Eichbaum na koncu prve izdaje svoje knjige, če bi hoteli genije vzgajati: »Morali bi križati ljudi iz talentiranih družin s tujo, predvsem psihopatsko krvjo, morali bi človeka napraviti namerno bionegativnega, mu dodajati trpljenje, ne priznavati ga, ga zasmehovati, izgnati ali, bolj ali manj v prispodobi, pribiti na križ«. Četrto izdajo te knjige je izdal po smrti Lange-Eichbauma Wolfram Kurth; v njej je strastno obravnavanje tega problema nekoliko omiljeno v korist stvarni dokumentaciji. Toda tudi tu ostaja (s. 263 sq.) »grenak« sklep, da »genij ni nikakršen predhodnik višjega razvoja človeštva (po izkušnjah dveh tisočletij)«. Genij ni nadčlovek, ni znanilec nove vrste, ni jutranja zarja novega dne. Je marveč »žareči sončni zahod«. Celo v propadanju daje svoja dela; toda človeštvo mora tudi vedeti, da v geniju stopa na neko mejo. Mogoče zmore najvišje razviti duh pripraviti človeštvu propad z »uničevalnimi idejami, atomsko silo«. »Človek je tragična žival — razdvojena do temelja svojega bistva, razdvojena kot dejstvo sploh in mogoče najbolj razdvojena tedaj, če nam stopa nasproti v svoji najvišji formi, kot genij«.

Kako pa se genialni ljudje sami postavljajo, kako se *umetniki* postavljajo nasproti usodi, ki naj bi ji zapadli? Ekstremno misleče glave izrecno sprejemajo zvezo med genialnostjo in blaznostjo in se prav s to zvezo vzravnaajo v svojem dostojanstvu: življenje lahko zapade blaznosti, dela pa ostanejo čisti, neskaljeni »razcvet življenja«, svet v svoji višji obliki stopnjevanja. »Je dokazljivo jasno, statistično jasno«, tako pravi Gottfried Benn, zdravnik in pesnik, ko se ozira na svoje življenje — »dvojno življenje« v običajni stvarnosti in stvarnosti umetnosti —, »največji del umetnosti preteklega poltisočletja je dvigajoča se umetnost psihopatov, alkoholikov, abnormalnih, vagabundov, ubožnikov, nevrotikov, degenerirancev, klapouhcev, jetičnikov —: takšno je bilo njihovo življenje, ter v westminsterski opatiji in na Panteonu stojijo njih oprsja in nad obema stojijo njihova dela: brezmadežna, večna, razcvet in lesket sveta.« ⁵

⁴ Wilhelm Lange-Eichbaum: *Genie, Irrsinn und Ruhm. Eine Pathographie des Genies*. 4. Aufl. hrsg. von Wolfram Kurth, München (Basel 1956, s. 219, 254, 258.

⁵ Gottfried Benn: *Doppelleben*, Wiesbaden 1950, s. 52.

Kdor ljubi umetnost, se ne more izogniti dejstvu, da svetlim delom umetnosti ustreza tema v življenju umetnikov. Zato je Schopenhauer v svojih »Parerga in paralipomena« izrazil željo, »da bi kdo poskusil napisati *tragično literarno zgodovino*« in »prikazal mučeništvo skoraj vseh resničnih razsvetljevalcev človeštva, skoraj vseh velikih mojstrov, v vsaki zvrsti in umetnosti«. Walter Muschg je uresničil Schopenhauerjevo misel, ne da bi vedel za Schopenhauerjevo pobudo.⁶ Napisal je »Tragično literarno zgodovino«, zgodovino trpljenja, dolgov in tragike pesnikov. Razumljivo je, da je Muschg posvetil »blaznosti« pesnika posebno poglavje. »Tu se odpira«, tako se začinja ta odlomek »najgloblja tema...«

Pozornost zbuja dejstvo, da Muschg v tem odlomku, kot tudi v izvajanjih o samomarih pesnikov⁷ imenuje izključno imena modernih umetnikov. Ali naj bo »blaznost« genija značilna za novi vek, mogoče značilna za *kasnejši novi vek*? Tako je mogoče to občutil Hermann Hesse. V svojem utopičnem romanu »Igra steklenih biserov« (Das Glasperlenspiel)⁸ se ozira na novi vek in nahaja na njegovem začetku grmade in procese proti krivovercem, na njegovem koncu pa genija, ki končuje v samomoru ali blaznosti. Novi vek se je moral, tako razlaga Hesse, osvoboditi podedovane avtoritete in najti novo avtoriteto. Za rešitev te naloge je moral plačati visoko ceno, in ostaja vprašljivo, če dobitke pretehta brezštevne žrtve... Besed o samomoru in blaznosti genija ne bi smeli brati kot zgolj floskulo. Usoda premnogo ljudi stoji za njo. Seveda pa obilo imen, ki bi jih lahko tu imenovali, manj navaja k resnosti osmišljevanja kot spomin na enega samega, — na primer na Adalberta Stifterja, na njegovo pristno in čisto hotenje, hud življenjski boj in temni konec. Vedno je že ta konec grozeče stal nad njegovim življenjem: »Marsikdaj sem molil k bogu«, tako je pisal Stifter 1864 svojemu založniku, »najbolj goreče molitve, naj me ne pusti, da postanem blazen ali da si v zmedi vzamem življenje (kot se to pogosto dogaja)«.

Preveč pogosto je seveda tako, da umetniki, željni genialnosti, iščejo le *videz* prismojenosti. Kdo ni že izkusil, kar je Jaspers nekoč z majhno ironijo (ki je pri njem tako redka in zato tako resna) takole izrazil: »Na razstavi v Kölnu 1912, kjer je bilo videti okrog čudovitega van Gogha ekspresionistično umetnost iz vse Evrope v značilni enoglasnosti, me je včasih prevzelo občutje, da je van Gogh vzvišeni, edini in proti svoji volji »prismojeni« med tako mnogimi, ki hočejo biti prismojeni, vendar so le preveč zdravi.«⁹ Prismojeno početje »genija« je mogoče značilnost vseh *poznihi časov*. Ze Horac je to početje ironiziral v svoji *Ars poetica*, ko pravi: »Ker veli Demokrit, da v pesništvu boljši je genij / kakor narporno učenje, in meče z vrhov Helikóna / pesnike vse, ki zdravi so v glavi, se velik del pevcev / danes ne brije, se ogiblje kopelim in išče samoto /

⁶ Walter Muschg: *Tragische Literaturgeschichte*, 3. Aufl. Bern 1957, s. 13 sq.

⁷ *Ibid.*, s. 416, 434.

⁸ Bd. I, Berlin 1946, s. 24.

⁹ Karl Jaspers: *Strindberg und van Gogh*, Bremen 1949, s. 182.

nohtov ne striže ne las . . . » (verz 295 sq.). — (Citirano po prevodu A. Sovreta. — Op. prev.).

Vendar se kažejo stvari *danes bolj resne*. Ko Rimbaud zahteva za pesnika (»le grand malade, le grand criminel, le grand maudit«) zmedenost vseh čutil kot predpostavko ustvarjanja, tedaj zveni tu specifično moderni ton. Ali vodi »blaznost« umetnika v globine, ki jih zdravi ne doseže? Leta 1912, je govoril Paul Klee v svojem dnevniku o »prazračetkih« umetnosti, ki so menda v delih otrok in primitivcev, ter nato nadaljeval: »Vzporedni pojavi so dela duševno bolnih, in torej niti otročje vedenje niti prismojenost tu ni psovka, ki bi zmogla zadeti tisto, na kar tukaj merim. Vse to je treba jemati globoko resno, resneje kot vse pinakoteke, če je danes treba kaj reformirati. Ko so dejansko, kot sem pričar, vsi tokovi včerajšnje tradicije izginili v pesku . . .«¹⁰ Stavek o »reformiranju« je treba brati zelo natanko: »resneje kot vse pinakoteke«, to pomeni, resneje kot vse Giotte, Raffaele, Rembrandte v naših muzejih! S čimer so nekdanj opravili kot z otročjim, primitivnim in boleznim, to postaja možnost novega prazračetka. Zato si umetnik prav želi bolezn, hoče »rasti v zadnjo blaznost«, kot je zapisal Max Beckmann.¹¹

Mar tisti, ki prevzame nase bolezen, ne pride dalje kot tisti, ki se drži zdravja, ki pravzaprav ni nikakršno zdravje? Za Trakla pesnik postane pesnik šele tedaj, ko sledi blaznemu, ki je zgodaj umrl in kliče brata. Ali pa je Traklov »Blazni« duševno bolan? Martin Heidegger na to vprašanje odgovarja z ne: blazni ne misli nič nesmiselnega in tudi ni brez mišljenja (ohne Sinnen); blazneš misli bolj kot kdorkoli drug, toda *misli* (sinnt) drugače kot drugi in je na poti nekam drugam. Ta blazneš misli prihodnost, ki mora človeka šele znova prinesiti v njegovo začetno bistvo.¹²

Vendar pa ni vedno lahko razlikovati stvarne blaznosti od »drugega smisla« novega začetka. To kaže primer Hölderlina: kar kdo v kaki Hölderlinovi pesmi razlaga kot tipično stavčno zgradbo, ki je shizofreno zmedena, analizira drugi kot veliki sklad (Fuge) prihodnje usode. Umetniki sami vedno mislijo na stvarno bolezen, kadar govorijo o »blaznosti«. Vendar jim je ta bolezen le »pre-stopanje-bregov duhovne bolezn«. Tako o tem pravi Kafka, ki je v svoji smrtni bolezn vedel: »Sem duhovno bolan«. Ko pa so mu rekli, da je gotovo študiral v norišnici, je odgovoril: »Toda v lastni.«¹³

Izjave o umetništvu in blaznosti, kot jih šteje zadnje stoletja, meri na zelo različne stvari, vendar pa se dajo zajeti z vodilno besedo »gen in blaznost«, ki jo je formuliral Schopenhauer. Seveda Schopenhauer s ni mislil vseh tistih ekstremnih misli, ki so bile izgovorjene v zadnjem

¹⁰ Tagebücher von Paul Klee 1898—1918, hrsg. v. Felix Klee, Köln 195 s. 274 sq.

¹¹ Navaja Arnold Gehlen: Ueber Kultur, Natur und Natürlichkeit (in Konkrete Vernunft, Festschrift für Erich Rothacker, hrsg. v. G. Funk, Bonn 1958), s. 122.

¹² Martin Heidegger: Unterwegs zur Sprache, Pfullingen 1959, s. 73, 53, 80.

¹³ Franz Kafka: Briefe an Milena, 1952, s. 50, 163.

stoletju. Gotovo npr. ni verjel, da bi umetnik mogel prek blaznosti priti do drugega smisla, nazaj do prazračetnega. Tako nastane vprašanje, če naj v razgovoru o »geniju in blaznosti« *Schopenhauer* ne ohrani *zadnje besede*. Ali je pa *Schopenhauer* sploh mogel izčrpati to, kar je bilo na to temo izrečenega pred njim.

Da so zvezo med genialnostjo in blaznostjo često opazili, to pravi *Schopenhauer* sam. Kot priče navaja Demokrita, Platona, Aristotela, Horaca, Popa, Wielanda, Goetheja (I. 224 sq.). Vendar pa *Platon* npr. ni govoril o zvezi med genialnostjo in blaznostjo, in o tem ni govoril zaradi tega, ker zanj umetnik ni bil noben »genij«, blaznost pa ne predmet medicinske znanosti in ne naravni fenomen, ki bi ga človek lahko pojasnil. *Platon* je govoril o *božanski* blaznosti pesnikov. *Schopenhauer* in za njim psihiatri pa govorijo o tej *božanski* blaznosti približno tako kot govorijo mornarji v določenih stanjih o ljubezni. Sokrates je bil prepričan, da mora na taka zasramovanja — da se spokori — odgovoriti s preklicem, palinodijo. Ta palinodija pa pomeni, da je treba »govoriti tako: *Ne, ni resničen ta nauk*, ki pravi, da bi se tudi, če gre za ljubimca, kdo moral nezaljubljenemu kazati bolj dragega (HARIDZESTHAI), ker je oni vendar blazen, ta pa tezen. Kajti gotovo, če bi bilo brezpogojno prav (HAPLUN), da je blaznost zlo, bi bilo to lepo povedano; vendar pa so nam največje od dobrih stvari (MEGISTA TON AGATHON) dostopne skozi blaznost, seveda skozi blaznost, ki je dana kot božje darilo...» (Phaidros 244).

Pesnik je v *najbolj zgodnjih časih* izkusil svoje pesništvo (Dichtertum) kot obvladanost po božanskem ali po muzi. V svojem »entuziazmu« se je zavedal kot govornik bogov in sil, kot »teolog«. Ljudje so imeli pred tem entuziazmom enako grozo kot pred »svetimi« boleznimi, pred blaznostjo in padavico, v katerih je bil človek prav tako videti kot iz sebe iztrgan. Obvladanosti pesnika niso razlikovali od obvladanosti v teh boleznih. Zato je tudi entuziazem veljal za »blaznost«, za »božansko blaznost pesnikov«.

Ko se je »logos« razrešil »mythosa«, ko se je logični način govora, ki sledi razlogom, ločil od mitičnega načina govora pesnika, odtlej so mogli le »ironično«, preudarno in kritično distancirano ravnati s tem, kar je pesnik ustvaril v svojih »blaznosti«. Ko se *Platon* osmišlja (sich besinnen auf) glede na božansko blaznost, tedaj razmišlja o pretenziji »nelogičnega«, mitičnega govora na resnico. Poskuša se dokopati do odločitve o tem, na kateri način govora je moči razkriti resnico.

Pesniki so obrnili besede o svoji blaznosti v pozitivno; ponašali so se s svojo blaznostjo. Besede o pesniški blaznosti so postale obrabljeno reklo. V *krščanstvu* so dobile svojo skrajno ostrino tedaj, ko so ljudje inspiracijo, ki jo pesnik zahteva zase, občutili kot konkurenco razodetju. Za ekstremiste je bilo pesništvo hudičeva blaznost in hudičeva laž. Pesniki — Ovid, Vergil, nazadnje pa tudi iskalec resnice Faust — so postali magi.

Renesansa se je ponašala s tem starim toposom. Če pa vendar Shakespeare povzame besedo o blaznosti pesnikov, tedaj se zdi, da se je za-

lesketalo obličje demonično preganjanega pesnika. *Novoveška zavest o geniju* je bila od začetka napotena k problemu resnice. Hamann je raziskoval »meje spornosti genija in blaznosti (Tollheit)« in našel besedo, ki kaže daleč naprej: »Genij je trnova krona in okus (Geschmack) je škrlatni plašč, ki pokriva razmesarjeni hrbet.« Zreli Goethe je zavračal mistifikacijo o pesniški blaznosti; hotel je umetnost utemeljiti na osnovnih zakonih narave. Hegel je omejil — bolj pripravljen na kompromis kot Platon in vendar v platonski tradiciji — pretenzijo umetnika na resnico: umetnika nosi neposrednost entuziazma, in tako še ni popolnoma svoboden. Spor o entuziazmu, o »blaznosti« umetnika je nazadnje spor o tem, kako more biti resnica odprta.¹⁴

Ko Schopenhauer govori o »blaznosti« umetnikov, tedaj je vsaka misel na pravi entuziazem izključena. Obvladanost po moči, ki tisto voljo, kakršna pride v človeku do same sebe, presega, pri Schopenhauerju ni v diskusiji. Blaznost je blaznost genija; umetnik je razumljen kot genij, to pomeni, razumljen je na osnovi pri sebi bivajočega hotenja in predstavljanja. Sicer Schopenhauer nahaja paralele med intuitivnim spoznavanjem umetnika in zmedenim mišljenjem blaznega, vendar te paralele zanj niso nikakršen ugovor proti umetnosti. Zanj ne obstaja noben način spoznavanja, na osnovi katerega bi mogli oceniti entuziazem umetnika kot nižjo formo odpiranja resnice. V besedi o geniju in blaznosti pride do veljave tisti razvoj, v katerega mora hotenje zaiti, če se razume, v skladu z osnovno tendenco novega veka, kot po-sebi sveta (das Ansich der Welt). *Zgodovinsko mesto Schopenhauerjevega mišljenja* je moderna, svet brez mita, brez vere, brez metafizike, svet, ki ga človek, ki se postavlja sam nase, hoče zapopasti na osnovi lastnega hotenja in predstavljanja. Zadnjemu stoletju je Schopenhauer mogel izgovoriti vnaprej vodilno besedo mišljenja v formuli »genij in blaznost«, ker je bil on sam v času, ki je še iskal kompromise z izumirajočo dediščino, ker je že bil moderni, sam nase postavljajoči se človek. Schopenhauer sam je bil genius, ki išče smisel, vržen na ekscentrično pot, daleč naprej pred druge in brez zveze z njimi. Sam je doživel ogroženosti genialnosti, o katerih je govoril; zato so mogli kasnejši psihiatri prav njegovo življenje jemati kot dokazilo za tezo, da genialnost meji na blaznost. In Schopenhauer je vse življenje iskal samoukinitev sveta in iz nje razumel umetnost. Genij se v svoji »blaznosti« dotakne te samoukinitve; ker je samoukinitev *zadnja* meja, blaznost ne more biti pot k novemu prazračetku.

Cas po Schopenhauerju je pograbil in razvijal njegovo besedo »genij in blaznost«. Seveda je skušal to Schopenhauerjevo tezo tudi ovreči. Wilhelm Dilthey je imel v letu 1886 govor o »Pesniški domišljiji in blaznosti« (Dichterische Einbildungskraft und Wahnsinn).¹⁵ V njem govori proti stari besedi o blaznosti pesnikov; govori proti nauku o pataloški

¹⁴ Zgodovino toposa o blaznosti pesnikov sem natančneje skiciral v svoji razpravi »Dishtungstheorie und Toposforschung«, *ibid.* (prim. op. 3).

¹⁵ Wilhelm Diltheys *Gesammelte Schriften*, VI. Bd., Leipzig und Berlin 1924, s. 90 sq.

strukturi genija, ki ga je postavil Schopenhauer »ob pritrjevanju vseh, ki so menili, da trpijo zaradi svoje lastne genialnosti«, in ki je bila potem »opremljena s sijajem psihiatrične teorije«. Dilthey skuša utemeljiti stavek: »Genij ni patološki pojav, temveč zdrav, popoln človek«. Četudi pesnik posega po povezovanju doživljajskih elementov, ki je podobno sanjskemu, — je *povezanost* duševnega življenja v njem posebno močna, medtem ko se ta povezanost pri sanjajočem in blaznem izgubi. Dilthey ima gotovo prav v enem: psihoza ne spada h genialnosti. Vendar mogoče spada h genialnosti, temu najvišjemu stopnjevanju človeške biti — meja stopnjevanja? Mogoče hotenje dejansko ukine samo sebe, če bi se moralo misliti kot zadnji princip in v svoji absolutni biti-pri-sebi? Tedaj pa te meje hotenja, ki se imenuje blaznost, ne smemo ločiti od najvišjega stopnjevanja hotenja, genialnosti. »Nevarnost in dobitek v kultu genija« stojita v diskusiji, ko novi vek prevzame Platonovo misel, da je blaznost prinesla človeštvu največje dobrine. Nietzsche, ki je nekdanj Schopenhauerja slavil kot »vzgojitelja« h kulturi, in to je pomenilo k »vzgoji genija«, je to stvar tako videl,¹⁶ in tako jo je treba jemati, če naj se je ne vzame le površno ali iz delnega aspekta.

III.

Če ima Schopenhauerjeva zastavitev vprašanja svoje popolnoma določeno zgodovinsko mesto, tedaj vprašanje o »geniju in blaznosti« mogoče ne meri na nadčasni problem, temveč na stvar, ki se v zgodovini spreminja. Bistvo umetnosti, bistvo človeka, bistvena zveza med umetniškim ustvarjanjem in »blaznostjo«, to mogoče sploh ne vztraja v brezčasni identiteti, temveč se oblikuje različno v različnih časih. Če pustimo to možnost odprto, tedaj morejo naši bistveni pojmi zahtevati veljavnost v različnih časih le analogno. Tedaj danes ne moremo hoteti absolutno izčrpati tistega, kar je v svojem času Schopenhauer izrekel o našem vprašanju. S Schopenhauerjem se lahko pogovarjamo le s svojega zgodovinskega mesta. Če skušamo določiti mesto, s katerega Schopenhauer govori v razgovoru z zgodovino, se prestavimo v razmestitev, v kateri zgodovina daje besedo tisti stvari, za katero nam gre. Tudi mi sami imamo le *en* glas v razgovoru in le svoje omejeno razumevanje stvari; tudi za nami bo zgodovina. Če pa je stvar, za katero gre, dejansko zgodovinska stvar, tedaj moremo iskati za umetnost *drugačno bistveno mesto*, kot je bilo tisto, ki so ga imeli Schopenhauer in z njim velik del modernega razumevanja umetnosti. Če naj bo naše iskanje več kot utopično blodenje v nestvarno prihodnost, tedaj moramo obravnavati tisto, kar je bilo in kar je. Moramo obravnavati Schopenhauerja, ki je izgovoril vodilno besedo za razumevanje problema v zadnjih sto letih. Takšno obravnavanje pa se ne more enostavno posloviti od Schopenhauerja; temveč mora iti nazaj k skritim predpostavkam, ki določajo Schopenhauerjevo mišljenje, da bi potem v kritiki, razlikovanju premagalo to mišljenje v temelju in ga lahko pustilo za seboj.

¹⁶ Menschliches, Allzumenschliches, I, 164.

V vprašanju o blaznosti pesnika in umetnika je zahodnoevropsko mišljenje razlagalo od svojih začetkov, kakšna resnica pripada umetnosti v primerjavi s utemeljujoče-logičnim spoznanjem. Schopenhauer prevzame to vprašanje in skuša priti do *pravično pretehtanega razlikovanja* med možnostmi znanosti in možnostmi umetnosti. Znanost, tako razlaga Schopenhauer, spoznava relacije po stavku o temelju, spoznava odnosno (adjektiv, pridevnik — op. prev.) povezanost pojavov. Umetnost spoznava bistveno sveta, ideje. Pri tem umetnost ne more slediti stavku o temelju, kajti ni mogoče dalje utemeljevati tega, da ideja obstaja. Tako se pokažejo paralele med intuitivnim zrenjem umetnosti in zmedenim spoznavanjem blaznega, ki prekoračuje stavek o temelju. Ker utemeljujoče spoznanje idej sploh ni možno, ni mogoče z nobeno metafiziko preseči intuitivnega zrenja idej, kakršnega daje umetnost. Nauk o predhodnosti ali koncu umetnosti, kot je znan v metafiziki od Platona do Hegla, se umakne pred opravičitvijo umetnosti, ki pa jo zdaj izreka prav *filozof*. Schopenhauer imenuje Platonovo »omalovaževanje in zavrnitev umetnosti« kot eno »največjih in pripoznanih napak tega velikega moža« (I, 20). Ko Schopenhauer navaja kot predmet umetnosti »platonске ideje«, tedaj trdi ravno nasprotno od tistega, kar uči Platon, saj v svoji Državi Platon vendar pravi, da predmet lepe umetnosti ni ideja, temveč posamezna stvar.

V Schopenhauerjevi opravičitvi umetnosti seveda ostaja *polno dvomljivosti*. Ali Schopenhauer ne izpušča iz pozornosti mejá, ki so postavljene tudi umetnosti? Ali se od umetnosti ne zahteva preveč, če se ji — in izključno njej — prisoja spoznanje bistvenega sveta? Od kod sploh jemljemo merilo za razlikovanje dobre in slabe, resnične in neresnične umetnosti? Kako moremo vedeti to, ali umetnik dejansko zre idejo ali ne? Kako je sploh treba določiti idejo glede na njeno bistvo? Je dejansko platonска, brezčasna, s sabo identična ideja, ali pa to sploh ni, vsekakor ne vedno? Ali nazadnje Schopenhauerjeva filozofija ni ravno to, kar noče biti, namreč metafizika? Morda torej metafizika ni tako mrtva, kot je trdil Schopenhauer?

V stoletju po Schopenhauerje je postalo vprašanja, kakšna je resnica, ki pripada umetnosti, še težje in še bolj nujno. Razumno uravnani svet je postal svet znanstveno-tehničnega izpopolnjevanja; tradicija je bila uničena. Umetnost in znanstveno-tehnično predstavljanje in dostavljanje (Zustellen) razlogov sta postala *drugo drugemu popolnoma odtujena*. Znanstveno-tehničnemu mišljenju se kaže spoznanje, kakršno išče umetnost kot neupravičeno, kot »zabloda« (Wahn) in često sploh ne več kot zabloda, temveč, manj resno vzeto, kot prazna otroška igra, zgolj dekoracija in kulisa življenja. Umetnik pa se s svoje strani odmika od vsakdanjega sveta, ki je postal pust, uniformiran in normiran. Išče prav abnormalnost: tradicionalni svet prinaša prav tako malo kot vsakdanji svet. Zato se poganjajo za novim, in to novo lahko najdemo le še v ekscisih abnormalnega. V abnormalnem je to novo zgrabljeno in postavljeno nasproti le tradicionalnemu in normalnemu. Staro in normalno velja za votlo in prazno. Ker je v temu postavljeno nasproti abnormalno, se zdi,

da ležijo pozitivne vsebine v abnormalnem. Da bi učinkoval še enkrat, če ne izvorno, tedaj pa vendar originalno, genij zavestno išče nasprotje vsemu, kar sicer velja. Genij išče odtujitev (*Verfremdung*). Takšna zavestno zgrabljena odtujitev — aliénation — je v bližini blodnega smisla (*des Wahn-Sinns*), v bližini tistega, kar mora vsakdanji razum, in ne le ta, označevati kot »prismojeno«.

Danes, ko znanstveno-tehnično mišljenje slavi svoje triumfe, nahaja umetnik neki smisel prej *v snu in zablodi* kot v računanju in preračunavanju razuma. »Sanje« in »blodnje« — izvorni naslov Goyeve serije slik — spadajo v središče moderne umetnosti. Opozorilo na umetnost otrok, primitivcev in duševno bolnih ni tako absurdno v času, ko sama znanost poskuša znova najti smisel v sanjah in v blaznosti. Saj so vendar postavili teorije, da sili v sanjah in blaznosti na svetlo arhaično mišljenje in čutenje iz globokih, danes zasutih plasti nezavestnega. Poskušali so razumeti *mythos* prejšnjih časov iz vsebine sanj in psihoz ter obratno: nevrotične in psihotične predstave iz mitov. Mogoče sploh ne po pravici, — vsekakor pa Klee po pravici postavlja izrek: »Ne smej se, bravec!« na vrh tistega zapisa v dnevniku, v katerem govori o prazračnih umetnosti pri primitivcih, otrocih in duševno bolnih.

Tistim, ki mislijo umetniško, ni manjkalo poguma, da zamahnejo z odločilnim *protiudarcem* proti zaničevanju, ki ga nasproti umetnosti prinaša znanstveno mišljenje. Mladi Nietzsche je v »Rojstvu tragedije« razlagal, kako sta od Sokrata in Platona metafizika in znanost zamenjali tragično-pesniško mišljenje. Evripides, »trezni« (*der Nüchterne*) med pesniki, je skupaj s Sokratom uničil tragedijo. Znanstveno mišljenje je pesništvo ironiziralo kot blodnjo. Nietzsche je spet hotel napraviti mesto tragičnemu svetovnemu nazoru. Raziskoval je znanost »pod optiko umetnika«, umetnost pa »pod optiko življenja«, in tako je *znanost* raziskoval kot blodnjo. V njenem optimizmu leži, tako pravi »globokoumna blodna predstava, ki je najprej prišla na svet v Sokratovi osebi, — tista neomajana vera, da mišljenje ob vodilni niti vzročnosti dosega najgloblja brezna Biti in da je mišljenje sposobno Bit ne le spoznati, temveč tudi *korigirati*. Ta vzvišena metafizična blodnja je znanosti dodana kot instinkt in vodi vedno in vedno znova do njenih mejâ, na katerih pa se mora obrniti v *umetnost: na katero se pravzaprav pri tem mehanizmu ni oziralo*« (Rojstvo tragedije, št. 15). Upanje na preporod velike, tragične umetnosti pa je bilo vendarle plodno. Umetnik je pristal na to, da prevzame nase bolezen časa in jo prenaša, da bi tako mogoče lahko pripravi nov »prazračetek«. Vprašal se je, če »blaznost« ne misli (*sinnt*) dlje kot razsoden razum, ki se šopiri na trgih in javnih mestih. Ali Nietzschejev »blazni človek« (*Die Fröhliche Wissenschaft*, Vesela znanost, št. 125), ki naznanja smrt ostarelega boga, tako pa ravno išče boga, ne misli dlje, kot »umni« postajalci, ki se mu smejejo?

Znanstveno-tehnični svet odriva človeka od tega, da bi spoznaval isto bistveno, kar ni mogoče dalje utemeljevati; razkraja torej resnico izročila. V tem svetu je umetnik, ki išče bistveno, osamljen. Zaveda se sebe kot izpostavljenega pustoti in praznosti, nič, ki vse nagrize in

izluži. Vidi se kot komet, ki prihaja iz teme in se po ekscentrični poti vrača v temo. Umetnost je življenje, kakršno vodijo ljudje, odtujena. Odprl se je prepad; mostovi, ki so bili napravljeni, nočejo nositi. Demokratizirana in industrializirana družba ni zmoгла dati umetniku primerne dela in s tem prihodnosti v skupnem življenju. Sicer naj bi genij pomiril človekove »globlje potrebe« — kolikor te »potrebe« v družbi, ki je postala duhovno prazna, že niso umolknille —; sicer pa se vedno širši krogi umikajo iz politično-gospodarskega življenja v umetnost, ki je postala postranska, skoraj »onstranska«; vendar pa umetnik ostaja vržen nazaj nase, ker ne dojema nobenega odmeva v dejanskem življenju drugih. Ali ni nujno, da v takšni osamljenosti postane »abnormen«, bolan?

Kultura, ki je ogrožena do skrajnosti, ki je bolna, hoče poleg tega v svojih »genijih« ponovno najti svojo lastno ogroženost, nepreboleno bolezen. Tako nastane patografija, opis bolezni genialnih ljudi. V patografiji vlada perverzno zanimanje za stvari, ki so nepomembne in vodijo proč od bistvenega. Patografi se ne zadovoljujejo z vnanjim opisom svojih pacientov, ki ga je mogoče kontrolirati, in gotovo ne le z doprskimi podobami. Tako imajo lahko delo: kdo od »genialnih ljudi« ni bil vsaj za katerega izmed patografov npr. »latentno« ali »nezavestno« homoseksualen? Poteza značaja ali vedenje, ki pri nobenemu drugemu človeku ne bi zbujalo pozornosti, postane, kakor hitro gre za »genija«, enako simptomu, ki kaže na najhujšo abnormalnost. Kakšna »katatimija« in kakšna »pseudologia phantastica« »znanosti« je bila nujna, da je lahko nastala takšna patografska literatura, kakršno imamo danes. Vsakemu in prav vsakemu geniju se mora kaj natvesti, — le zakaj? Če si ogledamo sodbe, ki so jih psihiatri in psevdopsihiatri dali o genialnih ljudeh,¹⁷ tedaj gotovo postane nekaj očitnega: te sodbe ničesar ne izrekajo o stanju pacientov, pač pa zelo veliko o stanju tistega, ki se hoče tu izkazati kot zdravnik. Vsakdo, kogar imamo za genija, mora biti bolan. Isti tok žene na koncu novega veka genija v osamljenost in znanost k patografskemu delu, ki se ga lotevajo s tako pošastnim veseljem.

S tem nočemo nič reči proti patografiji sploh in ničesar proti taki znanosti, ki se je morala šele počasi prebijati do samokritične treznosti. Vendar pa moramo opozoriti ne le na psevdoznanstvenost prejšnje patografije, temveč tudi na scientifično naivnost, s katero se še danes dajejo izjave o Geniju (»das« Genie), o Bližini (»die« Nähe) med genialnostjo in blaznostjo. Vsekakor nima nobenega smisla več napisati 2821. ali 3000. delo o problemu »genij in blaznost«. Saj bodo le — z modifikacijo ali z modifikacijo tu ali tam — ponavljala stara pojmovanja. Moramo se načelno vprašati, pod katerimi predpostavkami se postavlja problem genija in blaznosti. Polagoma se učimo vpraševati po skritem družbeno zgodovinskem ozadju, ki ga imajo nauki, antropologije in metafizike različnih psihiatrično-psihoanalitičnih usmeritev. Pacienti, ki pridejo pred oči zdravnikov, gotovo deloma prispevajo k razumljivosti zdrav-

¹⁷ Prim. navadeno delo Langeja Eichbauma, ki je tovrstne sodbe psihiatrov zbral. (prim. op. 4).

niških nauk, in sicer tako, kot sami pripadajo popolnoma določeni zgodovinsko-družbeni situaciji. Toda mogoče so nauki zdravnikov tudi tu in tam spet odgovorni za stanje pacientov. Nauke zdravnikov kot tudi bolezni in zavest o bolezni pacientov nosi isti skriti tok, ki žene našo dobo, ta je postala brez smeri, v popolnoma določeni smeri. To, da so v novem veku »geniji«, da mora predvsem umetnik biti genij, da je genialnost bistveno trpljenje, da postavljamo problem zveze med genialnostjo in blaznostjo, ima tudi svoje določene predpostavke. Če h genialnosti postavljamo »blaznost«, tedaj ne zadenemo nadčasnega bistva umetnika, vendar pa je na vsak način izgovorjena resnica našega časa. Antični umetnik npr. ni bil — po pripombi Schellinga¹⁸ — komet na ekscentrični poti, temveč planet, ki je vključen v višji (übergreifende) red. Antični umetnik sploh ni bil »genij«, ni bil razumljen na osnovi hotenja in predstavljanja ter njunega stopnjevanja. Njegova »blaznost« npr. ni bila znanstveno ugotovljiva bolezen, temveč božanska blaznost, entuziazem.

Vendar pa tisto, kar umetnika žene v bližino blaznosti, ni le in ne na prvem mestu družba, ki se razumno ureja. Umetnik — tako pravi Schopenhauer — *sam uničuje svoje življenje*, ko v čisti kontemplaciji prestopa navadno življenje, ki je zgolj pojav, k zrenju večnih form. To Schopenhauerjevo pojmovanje se ujema s skrajnimi smermi moderne umetnosti. Gottfried Benn strastno brani esteticista in artista, ki z umetnostjo, to »metafizično dejavnostjo« življenja, ustvarja »Olimp videza«, toda tako uničuje svoje življenje. »Lirični jaz«, ugotavlja Benn, se zapira v svoje monologe, v pesmi, ki niso namenjene nikomur. Zbirajo se »klimnične podobe melanholije in shizofrenije, da bi ta jaz odčarali (wegzueskamotieren); ta jaz obravnavajo kot »gospo brez trebuha na kakšnem oktobrskem prazniku«; vendar pa so prav v tem jazu »zadnji ostanki človeka, ki še veruje v absolut in živi v absolutu«. Moderni pesniki, ti čudaki in enosobni stanovalci, opuščajo eksistenco, da bi eksistirali. »V resnici (eigentlich) so le prikazni, in če so potem te prikazni mrtve in jih snamejo s križa, je treba pošteno priznati, da so se sami pribili na križ — kaj jih je sililo k temu? Nekaj jih je vendar moralo siliti.«¹⁹

Schopenhauerjevo tezo o zvezi med genijem in »blaznostjo« moramo premisliti spričo pošastnega prizora, ki ga ponuja *esteticizem* v moderni umetnosti, spričo umika iz kakršnekoli osebne in družbenozgodovinske stvarnosti, spričo volje do videza, ki razkraja življenje, do videza, ki ne sme biti nič drugega kot videz. Gotovo ostaja razlika med Schopenhauerjevo mislijo in samorazumevanjem današnjih umetnikov. Umetnik bo težko še govoril o idejah kot o bistvenem sveta in o volji kot biti-po-sebi sveta. Vendar pa umetnik *živi* misli, ki jih je Schopenhauer mislil. Naj svojo dejavnost izrecno označuje kot »metafizično dejavnost« ali ne, —

¹⁸ Schelling: *Sämtliche Werke*, 1856 sq., I. Abt. Bd. V, S. 444 sq.

¹⁹ Gottfried Benn: *Probleme der Lyrik*, Wiesbaden 1951, S. 12, 35, 30. — Formula »umetnost kot metafizična dejavnost življenja« je iz Nietzscheja, prim. »Der Wille zur Macht«, af. 853, IV.

zapira se, če sledi esteticističnim tendencam, v podobe, v čiste »pogled« stvari, kot področje, v katerem se volja samostojno (selbstherrlich) igra in je »absolutno« pri sebi, razrešena zgolj pojavov življenja, kot se nerazpoložljivo daje in umika. Ko pa s svoje strani Schopenhauer govori o »platonskih idejah« kot objektu umetnosti, tedaj se ne smemo pustiti zmotiti, da so te »platonске« ideje *novoveško* razumljene ideje. Niso mišljene kot pojavljanje najbolj bivajočega na bivajočem, ki samo iz sebe nastaja, ne kot neskrto resnično, ki šele omogoča pravo dožemanje in vedenje. Mišljene so marveč iz volje, ki se objektivira v trajnih formah in se tako predstavi sama sebi.

Kaj sili umetnika, da svoje življenje tako uničuje, da se zdi, kot da bi lahko zanj uporabili »klinične podobe melanholije in shizofrenije«. Kaj žene umetnost v *esteticizem*. S pojmi, ki jih je premislil Schopenhauer, moremo na ta vprašanja odgovoriti takole: Novi vek razume svet kot voljo, ki v predstavi prihaja do samospoznanja in tako doseže moč razpolaganja s seboj. Med načini predstavljanja sta dva izjemna: način predstavljanja znanosti, ki sledi stavku o temelju (v bližino znanosti sodi tudi tehnika, ki obvladuje bivajoče z dostavljanjem (Zustellen) »temeljev«, kar tu pomeni »povzrokovanosti« (Verursachungen), in način predstavljanja umetnosti, ki spoznava v intuitivnem zrenju breztemeljno bistveno sveta, ideje. Umetnost je razumljena iz stopnjujočega se hotenja in predstavljanja ter na ta način iz »genija«. V umetnosti se volja uči razpolaganja z bistvenim sveta. Z breztemeljnim bistvenim ideje pa umetnost lahko razpolaga le tedaj, če ideja sama sebi ostaja vedno enaka, če je brezčasno identična s sabo in se zapopadku (Zugriff) vedno ne izmika. Na ta način je ideja mišljena kot vedno enaka, kot »platonška« ideja. Prestop k vedno enaki, razpoložljivi ideji, ta metafizični zapopadek umetnosti, pušča, da bivajoče, ki je vedno dano le v času, izginja v ničnost. »Metafizična dejavnost« je umetnost tudi še tedaj, ko beseda o »idejah« odpade: artist hoče absolutno, hoče možnost razpolaganja s svojimi podobami in se zato izloči iz življenja, ki je dano nerazpoložljivo in odmaknjeno. Umetnik križa, uničuje svoje življenje, to samo »prikazen« (prim. malo prej citirano mesto iz Benna — op. prev.). Genialnost kot najvišje stopnjevanje življenja — zrenje idej ali manj metafizično in vendar še »metafizično« mišljena, samovšečna igra s podobami — je hkrati razdejanje življenja: h geniju sodi »blaznost«.

Moderna umetnost je poseganje po idejah ali podobah bivajočega, ki jih ni moči dalje utemeljevati. Je omočanje-razpoložljivosti (Verfügbarmachen), je »tehničnega« bistva. Tako je z znanostjo *enega bistva*. Po pravici običajni govor imenuje »znanost in umetnost« skupaj. Gotovo potiska znanstveno-tehnični lov po temeljih, ki naj se predstavijo in dostavijo, človeka proč od spoznanja neutemeljivo bistvenega; gotovo je umetnik osamljen v svetu znanstveno-tehnične perfekcije. Nazadnje pa vendar znanost in umetnost sodita skupaj. Umetnost je sploh mogla šele v moderni dobiti svoj veliki pomen tako, da je znanost, ki ni videla svojih meja, uničila tradicijo, sama pa je zahtevala dopolnilo v umetnosti. Znanstveno-tehnično mišljenje sicer obvladuje stvari na osnovi re-

lacij; ne zna pa nič reči o tem, kaj so stvari v svojem bistvu. Že vnaprej se znanost odpoveduje vprašanju po kvalitativno-bistvenem. Tako znanost zahteva, metafizika namreč velja za uničeno, kot dopolnilo umetnosti, ki jo vzgibava vprašanje po bistvu. Znanost in tehnika na eni strani in umetnost na drugi sta komplementarna pojava ter sta tako naposled tudi enega bistva: sta načina, kako napraviti svet rapoložljiv, sta tista »tehnika«, s katero volja poskuša doseči moč razpolaganja s samo seboj.

Nasproti tem premislekom bi lahko vztrajali pri tem, da samozanikanje, kakršno išče Schopenhauer, vendar pušča vse hotenje za sabo; češ da je umetnost razumljena prav kot sprostitiv od hotenja. Vendar pa nič, ki ga samozanikanje išče, ni noben čisti nič, temveč, kot pravi Schopenhauer sam, določeni nič, nič tega, kar je (I, 484 sq). Sicer je težko reči, ali sploh to ni mogoče, kaj pravzaprav Schopenhauer izkusi v tem niču, ki ga enači z nirvano budistov. Toda lahko se vprašamo, če volja, ki se zanika, ne ostaja tisto, kar je bit v novem veku: najvišje hotenje, *absolutno hotenje*. Volja noče sveta takšnega, kot je; saj ne sprejema sveta. Zato hoče nič, ker noče le nerazpoložljivo dano in odmaknjeno tega sveta, temveč hoče nekaj absolutnega, ker se hoče kot absolut.

Dokler mislimo *novoveško*, in to pomeni na osnovi volje in predstave, ne moremo uiti konsekvencam, ki jih je izrekel Schopenhauer. Hotenje, ki samo sebe hoče absolutno zagotoviti, se ukine. Če postavimo — z Nietzschejem — namesto samozanikanja samopotrditev, tedaj se tudi hotenje zlomi na svoji najvišji samozagotovitvi, na hotenju večnega vračanja v sebi stoječega dionizičnega življenja. Kajti kaj še preostane hotenju, kjer se vse vrača? Ostali bi popolnoma v predhodnem, če bi Schopenhauerjevemu samozanikanju postavljali nasproti samopotrditev, ki ne postavlja več ali še ne postavlja vprašanja po zadnjem Od kod, Kam, Čemu in Zakaj. Seveda se marsikdo lahko vpraša, če nam ima danes Schopenhauer še kaj povedati, — danes, ko svet gibljejo tiste revolucionarne misli, ki jih Schopenhauer ni upošteval. Temu vprašanju moramo postaviti nasproti nasprotno vprašanje: če je revolucionarna volja dosegla tisti zadnji cilj človeštva, za katerega danes že prehitro veruje, da lahko z njim razpolaga, ali se tedaj kot volja ne ustavi? Nečlovečnost humanitete, ki veruje, da lahko razpolaga z zadnjim ciljem, z bistvom človeka in sveta, se je uveljavila predvsem v terorju, ki uničuje življenje; volja nikoli ne more uiti dejstvu, da hotenje, ki se hoče absolutno zagotoviti, samo sebe ukine. Vsekakor pa je volja, ki zganja revolucije in si pomaga najprej z iluzionarnimi cilji, postavljena pred vprašanje zadnje samopotrditve ali samozanikanja, če je človeštvo dobilo tisto svobodo in prostost, ki mu je obljubljena, ali pa zaide sredi revolucij in protirevolucij v brezvetrje, v katerem ni slišati nobenega povelja napredujočega svetovnega duha več. Schopenhauerjevo mišljenje je vse prej kot po pesimistično-hipohondrično tuhtanje iz časa buržoazne dekadence. Njegovo mišljenje, ta tihi lesk nad svetom Wilhema Raabeja, ta zadnja tolažba zadnjega Buddenbrooka, ni propadlo z 19. stoletjem: Schopenhauerjevo mišljenje tudi nas postavlja pred odločilna vprašanja, ker neizprosno izreka tisto, kar sledi in novoveškega pojmovanja sveta.

Schopenhauer potegne konsekvence ne le novoveškega, temveč — na svoj način — *zahodnoevropskega mišljenja sploh*, ko misli svet kot voljo in predstavo. Grško mišljenje si ni hotelo vzeti zaupanja v Bit, hotelo si je zagotoviti Bit kot Bit brez nič. V krščanstvu se je zlomljeno zaupanje v voljo Boga Stvarnika, ki je brez temelja. Novoveško mišljenje je spet našlo svobodo boga v človeku; to pošastno svobodo je vedno znova skušalo skriti v nujnosti *causae sui*. Absolutna nujnost *causae sui* je za Schopenhauerja v sebi protislovna, kajti zanj je nujnost le v vrsti pogojev in pogojenosti. Tako preostaja samopotrditev ali samozanikanje, kar je oboje brez temelja, zadnje, do česar je Schopenhauer prišel. Na koncu dopolnil k svojemu glavnemu delu piše: »Akt volje, iz katerega svet izvira, je naš lastni. Ta akt je svoboden . . .« (II, 743). V predstavi volja postane za sebe. »Bit-za-sebe« je že od začetkov zahodnoevropskega mišljenja postavljena pod merilo predstavljanja. Mišljenje poskuša postaviti zadnji temelj, ki nosi vse bivajoče, pred sebe in na sebe. Ko je metafizika razdejana, poskušamo obvladati vsaj pojave s pomočjo stavka o temelju in intuitivno zazreti bistveno sveta. Ker je v novem veku človek pomaknjen v sredino bivajočega, je vse predstavljanje-nanašanje bivajočega na tisto voljo, ki pride do sebe v človeku. Volja, ki vedno skuša samo sebe zagotoviti, in predstavljanje, ki vse bivajoče nanaša na voljo kot na po-sebi sveta, spadata skupaj. Predstavljaajoče hotenje samega sebe hoče kot absolutno, zato uničuje svet, kot je nerazpoložljivo in vsakokratno dan. Hybris tega absolutnega hotenja se lahko uresniči (*verwirklichen*) na različne načine: v metafiziki, ki išče absolutno bit-pri-sebi, ki je tedaj absolutni duh ali hotenje večnega vračanja; v politiki, ki preskakuje nerazpoložljivo zgodovinskost v zapopadku zadnjega cilja zgodovine; v tehniki, ki hoče moči obvladovati vse bivajoče; v umetnosti, ki se zapira v samovšečno igro s podobami, itn.

Ali ne bi moglo biti tako, da bi volja odnehala od tega, da hoče biti absolutno in bi tako izstopila iz kroga, v katerem se vrti okrog sebe? Tedaj se ne bi izdajala kot po-sebi sveta, marveč bi ji bil svet v svoji globini *skrivnost*, s katero ona ne more razpolagati, na katero in v kateri ona stalno ostaja opozorjena. Če je svet v tem, da je in kako nazadnje je, skrivnost, tedaj ga v njegovi biti-po-sebi ne moremo misliti kot voljo, ki je pri sami sebi in s seboj razpolaga. Ne prigovarjajo nam Schopenhauer in sploh novi vek po pravici, da mislimo tisto, kar je v področju pojavov in časa zadnje, to je svobodno voljo kot brezčasno prvo in zadnje, kot po-sebi, ki vse nosi. Ker sveta ne smemo razumeti iz volje, ga tudi ne moremo misliti kot »mojo predstavo«: to, kar je, nam postane le razodeto in nerazpoložljivo se podarjujoče skrivnosti sveta; ker so nam stvari vedno tudi odvzete, jih nazadnje ne moremo postavljati pred sebe in na sebe kot svojo predstavo.

Iz nanovo izkušnega bistva sveta je potrebno nanovo misliti *bistvo umetnosti*. Umetnost je odličen način prinašanja odprtosti, v katero se skrivnost sveta daruje, ne da bi se skrivnost kot skrivnost uničila. Možnosti in meje umetnosti kot tudi njen odnos do znanosti, metafizike in religije — ki jih je treba na novo izkusiti v njihovem bistvu — se dolo-

čajo iz skrivnosti sveta. Umetnost se ne sme preprosto hoteti uveljavljati v področju, ki je ločeno od znanstveno-tehničnega sveta, zlasti še ker bi potem nazadnje — kot dopolnilo tega sveta — bila »tehničnega« bistva. Le tedaj, ko je svet v vsem svojem bistvu nanovo izkušen, more tudi umetnost najti svoje novo bistvo. Če umetnika v današnjem svetu napade osamljenost, tedaj te osamljenosti ne sme zakrivati s plaščem (prim. Hamannovo metaforo malo prej — op. prev.) kulta genija; temveč mora osamljenost prestat v odprtosti za skrivnost, na katero človek ostaja opozorjen tudi tedaj, ko se zdi, da se vse bistveno odmika. Umetnost daje življenju luči in širine odprtosti, opozarja pa tudi na njegovo temo. Tako ostaja v življenju, kot je to vsakokratno in nerazpoložljivo dano. Umetnik si ne dela iluzij, da mora izstopiti iz področja nastajanja in minevanja v videz, ki je življenju oddaljen, tuj in odtrgan. Za umetnost ni potrebno, da je »brez koristi«, kot trdi Schopenhauer in za njim moderni esteticizem, temveč biti more po svoje, kot je to v prejšnjih časih a resnici bilo, nujna za življenje in smrt. Ni niti »življenje stopnjujoča« niti »življenje uničujoča«, bionegativna; človek, ki mu pripada umetnost, ni niti »tragična« niti »najbolj pametna« žival. Človek je on sam in pripada mu umetnost kot način, kako se ohranja odprtost in zaprtost skrivnosti, iz katere človek sprejema svoje bistvo — umetnost je ohranjanje skrivnosti sredi vseh tistih ogroženosti, ki jih človečnost (Menschsein) prinaša s seboj. Umetnosti ni mogoče misliti na osnovi genialnosti genija, stopnjevanja hotenja in predstavljanja, ker sveta sploh ne smemo misliti kot voljo in predstavo. Če se je hotenje in predstavljanje zlomilo ob skrivnosti sveta, če so meje hotenja in predstavljanja sprejete v človečnost, tedaj umetniku, ki ni noben genij več, ni treba izkusiti te meje proti volji v življenje uničujoči »blaznosti«. Osmišljevanja umetnosti ni mogoče več postavljati pod vodilno besedo »genij in blaznost«.

Zdi se, kot da so v zadnjih desetletjih razpravljali o geniju in blaznosti čisto *znanstveno-psihiatrično*. Toda še knjiga Langeja-Eichbauma kaže, kako so stopile v diskusijo nepojasnjene predpostavke, skrite »metafizike«. Pri Langeju-Eichbaumu je bila prava spodbuda, da je razpravljaj o problemu »genij in blaznost«, izkustvo, da evolucija in napredek prihajata do meje. Ko so te skrite spodbude odpadle, je ves »problem« izginil. Psihija trija sama je opustila diskusijo o »geniju in blaznosti«; kar se je trdilo, ni prestalo kritične preizkušnje; znanost ne pozna zadosti dejstev, da bi »sploh« mogla postaviti v prejšnjem smislu problem »genij in blaznost«. Ko uvidiš predpostavke, pod katerimi se je problem postavljaj, je tudi mogoče znova trezno in kritično presoditi, katera vprašanja odpira tema »umetništvo in psihoza«. Mogoče je vprašati, kako se psihoza lahko kaže v umetnini, če in kdaj in v katerem času vplivajo psihotični umetniki in si umetnost lahko dopustiti, da jo navdihuje ustvarjanje duševno bolnih. Ostaja vprašanje, če začenjajoča bolezen lahko pospešuje ustvarjalni proces in ne vpliva nanj le negativno, — če ni bila tudi bolezen tisto, kar je poznemu Nietzscheju dopustilo, da je v mišljenju prekoračil vse meje in pregrade, in kar je Hölderlina nezmotljivo utrdilo v tistem, kar je celo življenje iskal. Ali ne obstajajo duševno bol-

ni — mislimo na primer na van Gogha — pri katerih se zdi, da se v začetku bolezni odpirajo »metafizične« globine? Glede na stvar se v takih primerih vsiljuje podoba kometa ali celo meteorja. »Tako je«, pravi Jaspers, »kot da bi se pojavil v tem svetu ožjih človekovih obzorij meteor, in preden se je njegovo okolje od začudenja prav opomoglo, je to demonično bivanje že končano v psihozi ali samomoru«. ²⁰

Ce gledamo na to, kaj nam lahko Schopenhauer pove znotraj čisto psiatrične zastavitve vprašanja o »geniju in blaznosti«, tedaj je to toliko vredno kot nič. Ce pa pogledamo na to, kaj nas lahko nauči *razračunavanja s Schopenhauerjem* o predpostavkah, pod katerimi se je problem »genij in blaznost« postavljal, tedaj preostaja zelo veliko. Mogoče se od nikogar ne moremo za takšno zastavitev vprašanja toliko naučiti kot pri Schopenhauerju. Ta mislec je videl meje, na katere prihaja hotenje in predpostavlanje, genialnost genija. Na osnovi izkustva, da absolutno postavljeno hotenje in predstavljanje ukine samo sebe, je Schopenhauer mislil možnosti in meje umetnosti in tako postavil formel »genij in blaznost« v sredino svoje filozofije umetnosti. Schopenhauerjevo neizprosno konsekvantno, napeto mišljenje ima moč, da vodi naše mišljenje prek sebe ali pa ga vodi nazaj na tisti izvor, ki ne sme več ostati zakrit. Ta izvor je skrivnost sveta, s katero človek ne more razpolagati, na kateri pa se zlomi vse hotenje in predstavljanje. Ohranjati svetlobo in temo te skrivnosti je naloga umetnosti, ki ni več mišljena iz hotenja in predstavljanja in njenuga stopnjevanja in samoukinitve in je zato tudi ni mogoče več postavljati pod reklo »genij in blaznost«.

Iz nemščine prevedel Valentin Kalan.

²⁰ Karl Jaspers: *Strindberg und van Gogh*, Bremen 1949, s. 119.

Nekaj pogledov na naše založništvo

V. Blažič

Začetek vsakega založništva oziroma njegov primarni pogoj je književno delo. Šele s tem nastane možnost, da se delo reproducira (natisne v obliki knjige ali publikacij nasploh) in da to delo sprejme širši krog ljudi, seveda če krog takih ljudi obstaja. Med nepismenimi ljudmi, v pravem in prenesem pomenu te besede, ni založništva. Tisti, ki te interese združi v skupni interes, je založnik. Avtorjev primarni interes obstaja predvsem v tem, da bi ga brali, to je tudi osnovni motiv njegovega dela, vse drugo, njegov materialni interes je za vsakega avtorja, ki to ime zasluži, sukindarnega pomena, zakaj to lahko rešuje le njegov materialni obstoj, ne more pa duhovnega, ki je prvi pogoj za nastanek književnega dela.

Toda kakšne koli so že pobude za nastanek književnega dela, izrazito notranje, avtonomne, mislimo predvsem na avtorjeve naravne darove, se lahko taka pobuda izpopolni v motiv šele z možnostjo, da se kot duhovna eksistenca širi čez meje svoje osebnosti, to se pravi v druge osebe, ki jih tako duhovno obogati. To se sicer lahko godi tudi drugače, s podobo, govorjeno besedo itd, toda književno delo je zmeraj znamenje razvitih kultur oziroma znamenje, da se ta kultura vidno razvije. V takem okolju deluje nenehno potreba po prelivanju duhovnih vrednosti, pravzaprav po oplojevanju, v njej je vzpostavljen neizčrpn potencial, ki ga vsebuje odnos avtor-bralec, in samo ta potencial je lahko motiv slehernega založništva. Založnikova možnost in vloga sta v tem, da ta potencial združi z možnostmi uresničevanja. Ta pa so odprta tisti hip, ko se pokaže, da je teoretično izvedljiva neomejena reprodukcija književnega dela, praktično sicer v omejenem obsegu, vendar še v tolikšnem, da še vedno velja kot množična. Denarna protivrednost, ki jo mora imeti za to na razpolago, se lahko uveljavi šele s temi, pravimo, tehničnimi možnostmi, zakaj šele s tem se lahko uveljavi pomembnost te protivrednosti. Založnik je torej posrednik med avtorjem in bralcem in zaradi tega vedno odvisen od teh dveh skrajno različnih vrednosti, ki jo prvi in drugi pomenita: prvi je ustvarjalec in individuuum, redkost, drugi je sprejemalec in množica. V materialnem pogledu se mu prvi kaže kot terjavec, drugi je vir njegovih dohodkov. Toda, to je samo videz, pravzaprav skrajno površinska

slika tega pojava. Pravi založnik, rečemo tudi kulturni založnik, ve, da je avtor vedno dragocenejši od bralca in da je primarni vir vrednosti v resnici on. Na tem dejstvu bo oblikoval svojo založniško politiko in svoje gospodarstvo. To je značilnost vseh trdnih, renomiranih založniških hiš, ki vedo, da je avtor samo zato lahko avtor, ker ima in prinaša nekaj, česar bralec nima, to je, ker lahko daje nekaj, kar bo bralcu dragoceno. Avtor, ki se spusti na raven bralca, preneha biti avtor. Prešeren, ki mu je šele naše stoletje prineslo bralce, je bil avtor že tedaj, ko je živel, in to nikdar ne bo prenehal biti, prenehal pa je biti avtor Koseski. Dogodi se, da založnik odkloni delo, ki pri drugem založniku, vendar pri istih bralcih doseže velik uspeh. Na prvi pogled je popolnoma sprejemljiva misel, da je založnik sicer avtorja dobro ocenil, da se torej ni zmotil o njem, temveč da se je zmotil glede bralcev. Toda v resnici to skoraj ni mogoče, predvsem pa je taka misel psihološko neresnična, zakaj založnika lahko štejemo le med bralce, resda med prve bralce. Vsak bralec, ki je vrednost književnega dela v resnici dojel, (v mislih imamo samo resnično vredno delo), bo takoj začutil nepremagljivo željo, da s tem delom seznaní še koga drugega, zakaj dojetje je zanj doživljaj, in če je ta bralec založnik, bo želel ta doživljaj zanesti med ljudi, to se pravi, izdati knjigo. Založnik ni po tem svojem nagnjenju prav nič drugačen od reproductivnega umetnika. Ta veliki trenutek je po našem prepričanju začetni motiv založništva. Spomnimo se samo naših protestantov.

Založnik, čigar prvotni nagib je pridobitništvo, ne zasluži tega imena in prav zaradi tega imajo zanj stvari popolnoma nasproten pomen: prvotno je zanj drugotno, in narobe; avtorjeve vrednosti ne bo nikdar dojel sam, temveč ga bo sprejel šele tedaj, ko ga bodo sprejeli vsi. Ker ima tak založnik tudi skrajno nespodobne nazore o bralcu, bo predvsem skušal ustreči njegovim nespodobnostim oziroma si bo bralca iskal med pomanjkljivo kulturno množico in bo tudi storil vse, da se bo bralec take vrste čim bolj razplodil. To sicer ni preveč težko, zakaj vedno je lažje rušiti kakor graditi. Tak založnik si tudi ne more kaj, da ne bi prav pri vsakem avtorju poskušal napraviti manjše ali večje nasilje, zakaj v njegovem smislu noben, tudi velik avtor ni dovolj »popoln«. Cankar je »pretežak«, Čehov dolgočasen, Tolstoj predolg . . . Skratka, storil bo vse, da naravo stvari prevrne, da avtorja podredi »bralcu«, in to bralcu, ki je dejansko namišljen, da iz njegovega, od narave danega aktivnega značaja napravi pasivno orodje in sredstvo, torej, da ga uniči.

Cepprav se narave vseh teh členov avtor-založnik-bralec v svojih najbistvenejših potezah ne da spremeniti, ustvarjalec dela bo vedno avtor, založnik bo v bistvu vedno posrednik, in bralec vedno sprejemalec, smo vendarle dandanes priče novemu razvoju, ki teži k organizaciji oziroma k temu, da omenjeni trije člani vedno bolj izgubljajo svojo docela »kla-sično« naravo to je, da se po svoje navzamejo drug drugega.

Sodobno, zlasti povojno založništvo ustvarja dolgoročne založniške programe, s katerim daje svoji družbi skrbno obdelano kulturno snov, ki pomeni, denimo, minimum, lahko tudi povprečje ali maksimum njene literarne, umetnostne ali znanstvene izobrazbe. Pri tem gre tudi za uvode

v posamezne vede, za seznanjanje s poklici, za enciklopedije, obsežne znanstvene publikacije, slovarje itn. Kulturne potrebe sodobne družbe so tolikšne in tako mnogotere, da jih je moč reševati le organizirano, zakaj družba v celoti je dandanes predvsem organizacija, ki tudi ustvarja in spoznava organizacijo. Namesto nekdanjih osamljenih znanstvenikov poznamo znanstvene in raziskovalne centre, poleg individualnih avtorjev poznamo kolektivno avtorstvo. Čeravno nič ne kaže, da individualno avtorstvo izumira, nasprotno, treba je reči, da se je tudi danes samo razmahnilo, je vendar današnje avtorstvo te vrste prav malo ali v razmeroma malo primerih zares individualno. V glavnem so to pesniški in nasploh beletristični prvenci.

Založnik lahko samo povzema določeno obsežnejše, praviloma kolektivno delo v izvedbo, ali pa je sam pobudnik obsežnejšega programa publikacij. Prva in druga različica založništva postaja v sodobni družbi, kolikor hitreje le-ta napreduje, vsak dan potrebnejša, dasiravno založništvo v svoji klasični obliki prav tako še lahko obstaja. Najvidnejši založniki se dandanes celo opredeljujejo, bodisi nazorsko ali pa estetsko. So založniki, ki so znani po tem, da prvi prinašajo velike literarne prvence, da odkrivajo nove avtorje in to avtorje svoje smeri in podobno, čemur pravimo založniška fiziognomija. Vsak dober založniški program ima poteze fiziognomije. Založništvo postaja tako posebne vrste kulturni ustvarjalec; njegova ustvarjalna poteza je zmožnost, da določeno umetniško ali poljudnoznanstveno snov *organizira* v večje, smotrno urejene celote. Kader, ki to snov organizira, ki ustvarja program v vseh njegovih stopnjah, od zamisli in sprejetja do začetka izvedbe, je po pomenu primarni založniški kader, to so uredniki. Založniški urednik je danes eden tistih kulturnih poklicev, ki prav tako kot klasični kulturni poklici, pisatelj, igralec, umetnik ali znanstvenik zahteva celega, posebej sposobnega in usposobljenega človeka, oziroma, bolje bi rekli, to je poklic, ki zahteva čisto določene naravne in kulturne človeške kvalitete.

Z uredniškim poklicem je najtesneje povezano programiranje, ki tudi sicer vedno bolj postaja imperativ za vse človeške dejavnosti. Seveda bi bilo moč in tudi treba bi bilo, o tem napisati marsikaj; za ta obseg našega sestavka pa se moramo omejiti le na nekaj najbolj splošnih ugotovitev. Programiranje si zamišljamo predvsem kot kompleks zamisli, kot »izdelano bodočnost rasti neke stvaritve, ki s to rastjo bolj in bolj postaja svojevrsten organizem, ki poraja nove in nove, prej neslutene možnosti in zahteve. Toda, prvi, ne le začetni, temveč tudi trajni prvi pogoj za tako rast je ta, da nenehno izvira iz sebe same, to je, iz svojih lastnih, avtohtonih pobud, ker se šele s tem lahko oplaja s klicami drugega. Neorgansko to je, totalno prenašanje tujih rasti ostane vedno jalovo. Programiranje je torej nemogoče brez organske kontinuitete, to se pravi, brez pogoja, da sedanje naravno in logično izhaja iz predhodnega in da bodoče izhaja iz sedanjega in preteklega, zato mora zmeraj zajemati prostranejši, daljši tok časa. Založniško programiranje se na primer začne pri eni knjižni seriji ali pri eni enciklopedični izdaji, in če se to začne, se kmalu izkaže, kako pomanjkljive in nepopolne so bile naše predstave

o naših kulturnih potrebah, in tako knjižna serija dobi svoje veje, te se spet razrastejo in tako naprej. Razumljivo je, da taka rast in celo stopnje take rasti terjajo oziroma izbirajo svoje stvaritelje, svoje nosilce, kratko recimo, svoje ljudi. Če je govor o uredniškem poklicu, v zvezi s programiranjem, potem kvalitete kot so zavzetost za ustvarjanje in širjenje lastne, recimo, nacionalne kulture, zakoreninjenost v določeni kulturni dediščini, izvirnost, samostojna in ne pripadniška nazorska rast, razgledanost, karakternost, ne morejo biti več samo slučaj in izjeme, temveč pravilo in pogoj. Proces takega dela je seveda preobsežen, da bi se mogel odvijati posamično, zato zahteva socializiranega človeka in delavca v najširšem smislu, takega, ki je tudi zmožen delati skupinsko, to se pravi izpolnjevati svoj delež skupne, v celoti zelo obsežne naloge. To nadalje terja do skrajnosti precizirana razmerja vrednosti, to je, kaj je splošno in kaj je posebno, kaj je identično in kaj ni . . . terja nadalje tako organizacijo kapitala, ki je zmožen investirati v prihodnost, t. j. tako, da se oplaja po daljšem času, v obsežnejšem krogotoku, to pa je, zlasti pri nas, mogoče le z veliko mero koncentracije . . . To je izrazit razvoj v delovno smer, in sicer radialno v vse smeri dela. Vse bolj jasno postaja, da naša pojmovanja človeških kvalitiet, ali recimo po domače, sposobnosti, kakršna so se pri nas uveljavila v povojnem času, že nekaj časa dobivajo poteze nezadostnosti in celo izvrjenosti s tem, da ostaja njih pomen in tudi s tem v skladu njih življenjski obseg omejen samo na obseg moči, ki izvira iz oblasti. Kolikor ta pojmovanja zaradi svojega posebnega izvora, zavoljo svoje lastne zavesti v nečem izvoljenem, niso zmožna tega začaranega kroga prestopiti, postajajo vedno bolj prepreka za našo nadaljnjo rast. Obseg teh pojmovanj je za vse tisto, kar nastane s programiranjem, preskromen, zato smo tudi v našem založništvu v tem pogledu že vrsto let samo pri bornih začetkih, nastalih pri prvih, najosnovnejših delovnih, če hočete, personalnih vprašanjih, kot je status urednika, vrednotenje njegovega dela, njegovi delovni pogoji . . .

Kadar se snujejo zahtevna založniška dela, kot so enciklopedije, knjižne serije, učbeniki itn., morajo njihovi avtorji že pri zamislih računati na možnosti tehnične izvedbe, pri nas, v naših gospodarskih razmerah, predvsem na lokalne možnosti, zakaj te možnosti, kakor vemo, niso neomejene. Tehnični urednik je tisti, ki mora te možnosti poznati v podrobnosti in na njem tudi leži težka in vsestransko pomembna odgovornost, namreč izbira grafične tehnike (ali knjigotisk ali offset ali bakrotisk). Od te izbire je odvisna kvaliteta slikovnega gradiva oziroma možnosti kvalitete in seveda tudi način priprave risane gradiva. Od tega je odvisna smer priprav nasploh. Najnovejši filmski stavek, recimo, zahteva povsem dognano besedilo, ki ga od stavljenja ne spreminjajo več. Zgrešena izbira grafične tehnike lahko domala skazi publikacijo, za katero so potrebna cela leta naporenega dela. Tehnični urednik je torej član založniške delovne ekipe, ki jo sestavljajo avtorji, ilustratorji, risarji in uredniki. Ni treba posebej poudarjati, da mora tehnični urednik — skozi njegove roke gre prav vse gradivo — poznati pomen in naravo tega gradiva, kar pomeni, da to ne more biti človek izključno tehnične, temveč

tudi človek kulturne smeri. Nemogoče je urejati v knjižne strani gradivo, katerega pomena ne poznamo. Poklic tehničnega urednika torej zahteva tehnično izobrazbo grafične smeri in kolikor mogoče širšo splošno izobrazbo. V naši državi se za tehničnega urednika ni mogoče izšolati, izoblikovano, že kar za ta poklic, tega si je treba izoblikovati v praksi, v naših razmerah celo popolnoma samoraslo, kar je seveda silno draga šola, poleg tega pa še plodna njiva diletantizma, ki se mu v takih okoliščinah nihče ne more izogniti. Ni nam znano, da bi se katera slovenska založba zavedala pomembnosti tega dejstva in dajala svojim tehničnim urednikom možnosti za dvig njihove tehnične in splošne kulture, kar bi sicer v normalnih razmerah, spričo izredno hitrega tehničnega napredka in vedno večjih nalog založništva, moralo potekati redno, pač v določenih razdobjih. S to sorazmerno majhno naložbo bi se založbe dostikrat rešile velikih stroškov, ki nujno nastanejo zaradi začetništva, in kar je najpomembnejše, dvignile bi tehnično in oblikovno raven svojih izdaj.

Knjižne izdaje so vedno mnogoterejše, in zaradi tega tudi uredniške in tehnične naloge. Toda, pri nas glede tega napredujemo izjemno počasi, kot smo tudi sicer kronični zamudniki. Vzemimo za primer tako imenovano žepno knjigo, to je serije cenениh knjižnih izdaj za širok odjem. Ta knjižna zvrst se je po vojni silovito razmahnila po vsem svetu. Pri nas dolgo nismo mogli doumeti, da je knjižna zvrst v vseh pogledih nekaj samosvojega in da se bistveno razlikuje od navadnih, pravimo, »komišnih« brošur. Take serije imajo namreč to posebnost, da so programsko izredno premišljene, koncipirane in da so, če tako rečemo »preračunane« za čisto določen namen in celo določenega bralca, ki pa ga je treba seveda dobro poznati. Zaradi tega terjajo vsestransko oblikovno, estetsko in tehnično odgovornost, kajti taka knjiga mora biti znatno cenejša od klasične, pri vsem tem pa privlačna tudi kot izdelek. Tega pa ne moremo doseči brez tehnologije, katere cilj je doseči prav določen namen: cenenost, preprostost, najkrajši čas izdeve in možnost takojšnjega ponatisa. Za ta namen seveda obstajajo naprave, kot so knjižne rotacije, avtomat za vezavo, konzerviranje stavka, naprava za plastifikacijo ovitka itd. Uspeh takih knjig je močno odvisen od rednega izhajanja, in vse to zahteva svoj sistem dela, vse od urednika, tehničnega urednika, tiskarne do skladišča, iz katerega knjige razpošiljajo. Take serije ne trpijo eksperimentov, ne programskih ne tehničnih, kot so, recimo, spremembe v grafični opremi; te stvari je treba skrbno premisliti vnaprej. Pri nas se izdaje te vrste dolgo niso mogle uveljaviti in se še danes uveljavljajo le stežka, z mnogo, premnogo ovirami. Patentirani »poznavačci trga« različni knjižni kramarji vas še danes odpravijo s tako preproščino, kot je trditelj, da »Slovenec poceni knjige ne mara«. Priznati jim seveda moramo, da imajo svoj prav, vendar čisto svoj lastni prav: lažje, hitreje in več zasluži z eno drago knjigo kakor s sto cenenimi, lažje je plasirati knjigo, ki je že znana in ki je tudi tradicija, ker so ji že predvojni založniki ugladili pota. To je natančno tisto, kar velja pri nas za »zdravo pamet« in potemtakem tudi za »gospodarsko« pamet, zakaj pri nas radi enačimo veliko povsem različnih stvari in celo stvari, ki se med seboj popolnoma

izključujejo. Knjižno kramarstvo nikakor še ni založništvo v sodobnem pomenu te besede, to je založništvo kot organizacija, kot kulturna dejavnost prve vrste, zakaj to so v razvitem kulturnem okolju tudi pravi faktorji gospodarskega napredka v založništvu. Reči moramo, da se prav današnja žepna knjiga, če je seveda njeni izdajatelji ne zlorablajo za nečedne namene, kolikor je sploh mogoče vrnila k pravemu poslanstvu knjižne predvsem s svojo dostopnostjo in vabljenostjo. Pobude za tako knjižno zvrst, ki zahteva programske ustvarjalce in oblikovalce največjih kvalitet, tehnično in organizacijsko inventivnost, poznavanje psihologije in kulturne strukture pričujoče družbe, pri nas nikdar niso mogle priti iz krogov, ki smo jih poprej imenovali »poznavalce trga«, nasprotno, take pobude so lahko izvirale le iz spoznanj, ki jih prinese zavzetost za kulturni dvig, za napredek, za nekaj kar mora biti vsekakor več kot samo zaslužkarstvo. Ena od zvrsti naše žepne knjige je nastala iz čisto pedagoškega spoznanja, da bomo srednješolcu, študentu, pa tudi učencu osnovne šole lahko dali resnično literarno izobrazbo šele tedaj, ko bo imel v šolski ali pa v svoji knjižnici serijo knjig, v katerih bodo skrbno izbrana, obdelana in komentirana zahtevnejša dela vseh literatur. Ta primer jasno kaže, kako je napredek v založništvu pogojen s celim kompleksom različnih faktorjev, od zavzetosti in spoznanj do tehnoloških in psiholoških okoliščin in da se spričo vse večjih zahtev današnjega časa ne v založništvu ne kje drugje ne smemo več zanašati zgolj na »trgovsko žilico«, če se nočemo povrniti v stare čase.

Slovenski založniški delavci, ki so v pravem pomenu te besede delavci, tisti, ki ustvarjajo in realizirajo založniške programe, so danes in že več kot desetletja postavljeni v tako zastavljeno organizacijo založništva, da že leta in leta ne morejo delovati kot svojstvena, če hočete, strokovna slovenska skupnost, temveč je vsa njihova dejavnost zaprta le v meje založniških hiš, ki jim pač pripadajo. Stiki med posameznimi založniškimi hišami, mislimo na stike, ki imajo moč uresničljivosti, so mogoči le med nekaj vodilnimi osebami, ki seveda prav dobro vedo, zakaj to svojo pravico lahko ljubosumno varujejo zase. Tako je vsak založniški delavec postavljen v položaj, v katerem njegova privrženost založništvu in njegova uspešnost merijo in ocenjujejo le po njegovi privrženosti prevladujoči, rekli bi, uradni miselnosti založniške hiše in vsemu, kar iz te miselnosti izhaja, ali konkretnije: vodilnim ljudem. In ker ta miselnost doslej še ni pripravljena niti na najosnovnejše sporazumevanje o skupnih zadevah založništva na nacionalnem območju, če že pri tej isti miselnosti ne moremo pričakovati, da bi se skušala sporazumeti o skupnih nalogah, ki presegaajo zmožnosti katere koli založniške hiše posamič, tedaj je založniški delavec svojemu kolegu v sosednji založniški hiši lahko samo rival, in niti ne toliko tekmeč. Naše založbe lahko vsaka zase sodelujejo z založbami v Parizu, v Londonu, Budimpešti, Beogradu, vendar kar je posebej zanimivo in vse pozornosti vredno, nikdar med seboj. Veliko bi bilo vredno, če bi nam razložili, zakaj se naše založniške hiše letos vse zaženejo, v kuharske bukve, drugo leto vse v slovensko umetnost, in zakaj dve naši založbi izdajata vsaka svojo ilustrirano knjigo o

živalih in vsaka s svojim tujim partnerjem. Malo je tako omejenih ljudi, ki ne bi vedeli, da Slovenci ne zmoremo izdaj za katerimi stoje celi štabi znanstvenikov, raziskovalcev, publicistov in mislečih glav sploh in seveda tudi ogromna denarna in tehnična sredstva, in da moramo iskati tuje dosežke, če nočemo zaostati. Nismo edini narod ki mora glede dosežkov take in druge vrste računati z odvisnostjo drugih; tudi največji narodi ne moremo ustvariti sami vsega. Kot majhen narod smo seveda bolj odvisni od dosežkov drugih, vendar pa vseeno ne smemo biti odvisni glede ene same stvari, glede svoje lastne presoje, zakaj ni je na svetu knjige, ki bi bila sprejemljiva čisto za vse. Žal, smo danes tudi te tako pomembne stvari prepustili presoji trgovcev, ali, da se imenitneje sliši, tako imenovanih menagerjev, in samo zaradi tega se nam dogaja, da pridobivamo tuje dosežke po povsem neustreznih kriterijih in da so pota, po katerih prihajamo do njih, precej kočljive narave. Pri nas se namreč godi prav narobe od tistega, čemur bi lahko rekli naravna pot do stvari: izbira teh dosežkov ni skrb tistih, ki so edini za to poklicani, ljudi znanja, nasprotno, ti ljudje so največkrat postavljeni pred dejstva, o katerih odločajo naši nacionalni kulturi tuji ali celo nasprotni interesi.

Samo zaradi tega obstajajo cela književna področja, ki se jih naše založništvo še ni dotaknilo, posebno glede modernih miselnih tokov, da ne govorimo o velikih imenih psihologije, filozofije; kar pazadeva izvenkrščanske, verne tekste, ki so v vsakem pogledu vrhunske literarne stvaritve, pa se naše založništvo, vse tako kaže, trdno drži predsodkov, ki nam jih je o teh veličastnih dosežkih duha vcepila katoliška cerkev oziroma klerikalna vladavina. Podobno pri nas še vedno držijo stalinistične anateme nad Trockim, Buharinom, še vedno ne poznamo tekstov, ki so oznanjali socializem pred Marxom, itd., itd.

Nadalje v teh razmerah ne more biti niti govor o nacionalnem kulturnem in prosvetnem programu, katerega ne majhen del bi moralo izpolniti naše založništvo, saj niti dobro ne vemo, kaj nam vse manjka. Katera slovenska založba sama zase je npr. sposobna izdati Vlvasorja v celoti? Lahko si samo mislimo, kolikokrat bi tako delo izdali drugi ne kaj večji, vendar kulturnejši narodi, ko bi ga imeli, zakaj ni kar tako, imeti v takih podrobnostih posneto podobo svoje dežele, kakršna je bila pred tristo leti. In kje imamo današnjo podobo naše dežele, pri vseh sodobnih tehničnih sredstvih, ki so nam na voljo? Lahko bi našli še mnogo potrebnih in prepotrebnih stvari, ki bi jih zmogli z *organizacijo* založništva in ki bi nas resnično povzdignile med razvite narode.

Založniški delavci kot strokovna slovenska skupnost, če hočete, društvo, bi lahko v tem pogledu mnogo storili, zakaj prepričani smo, da bi se bili zmožni ne le združevati za naloge obče nacionalnega pomena, temveč da bi bili sposobni tudi tekmovati med seboj, tekmovati brez prerivanja in spodnašanja (ki ga pri nas na splošno zamenjujejo s pojmom konkurence) in še vedno bi jih bilo premalo. Pri tem bi želeli opozoriti, še na neko posebno pomembno dejstvo, ki nastane pri vsaki, količjak zahtevnejši založniški nalogi, namreč da se tako rekoč sama po sebi, kakor pač zahteva narava dela, konstituira in izoblikuje delovna

ekipa, katere sestav prestopa »lastninske« meje, zakaj to ekipo tvorijo avtorji, ilustratorji, uredniki, oblikovalci, tehnični uredniki, reproduktivci, tiskarji . . . ki sicer lahko pripadajo različnim »lastnikom«, različnim podjetjem, ali pa so tudi zasebniki. Teda postanejo ti ljudje začasna delovna skupnost, v kateri vsako delodajalsko razmerje preneha in v kateri so vsi nujno potrebni vsem. Problemi založništva torej daleč presejajo lastninske meje založniških hiš.

Ta misel nam narekuje, razen če ne mislimo ostati na območju želja, da si zastavimo vprašanje, ki je pri nas, kakor vsa vprašanja, slej ko prej sporno, kakšen naj bi bil namreč namen našega založništva in kako si zamišljamo njegov nadaljnji razvoj in razcvet. Za tiste, ki jim je danes redka priložnost, da zmeraj na novo odkrivajo Ameriko, to vprašanje seveda ne obstaja, pač pa nas neutrudno poučujejo, da so misli o razvoju, o kulturi in podobnem sicer lepa stvar, vendar je založništvo predvsem business, kar naj bi pomenilo, da morata biti ti dve stvari nujno in v vsakem primeru v medsebojnem konfliktu, zaradi česar je seveda nad vse nujna institucija — razsodništvo. Seveda je tudi brez teh namišljenih odkritij, ki so po svojem bistvu intrige, že zdavnaj jasno, da je založništvo tudi gospodarstvo, to so mnogi vedeli tudi tedaj, ko so nas taisti ljudje z enako zasoplenostjo poučevali, da je business predvsem značilnost naših razrednih sovražnikov.

Vse je namreč odvisno od tega, katero kategorijo sprejme določena družba za primarno in potemtakem tudi prevladujočo, torej tisto, iz katere izhaja vse drugo, med drugim tudi njene glavne pomote. To je predvsem stvar ravni te družbe, rekli bi tudi, stanja v njenem razvoju. Danes ne bi smelo biti nobenega spora o tem, da je založništvo predvsem ena od velikih kulturnih vej in da si smotrno, organski razvoj te veje lahko zamišljamo le v družbi, ki teži po vsesplošnem kulturnem dvigu, to je danes dejstvo, torej stvar ugotovitev in nobenih razodetij. Tisto, kar se nam pri vsej tej zadevi javlja kot gospodarstvo, ni nobeno svetotajstvo, ki terja posvečence, temveč so to v resnici naše materialne možnosti, oziroma možnosti za materialno uresničljivost naših kulturnih teženj, ki s tem dobivajo svoje meje, s katerimi moramo kar se da trezno računati. Narava teles, ki take težnje uresničujejo, to so založbe, medzaložniške in splošno založniške institucije, bo torej morala izhajati iz splošnih in posebnih potreb naše kulture, to se pravi, vsa ta dejavnost, kot je animiranje založniških zamsili, organizacija nastajanja, urejanje, tehnična izvedba, razpečavanje in kajpak tudi obseg investicij, metodologija kalkuliranja, politika cen itd., mora imeti en sam cilj, namreč ta, da svoje poslanstvo kar najbolje opravi (čim boljše knjižno delo med čim več ljudi). Založništvo, ki si ne zastavi te naloge kot primarne, se odtujaše svojemu pravemu poslanstvu, vrača se nazaj, na primitivno stopnjo pridobitništva, ki je izrazito nazadnjaška, antikulturna smer, in če v kaki družbi ta smer uveljavi svojo premoč, tedaj to ne more biti drugega kot znamenje nizke kulturne ravni tistih, ki so to premoč uveljavili, ali pa znamenje skritega padca. Konstituiranje založniških teles in njihov notranji ustroj bi torej morala narekovati narava njihovega

poslanstva in posebna narava njihovega dela, in če bi izhajali iz tega, bi kaj kmalu postalo jasno, kakšne založbe potrebujemo, koliko naj jih bo, kam naj se katera založba usmeri, katere zadeve terjajo skupen nastop dveh, treh ali vseh slovenskih založb, v čem pa lahko druga drugi konkurirajo.

Razjasnilo pa bi se tudi na videz po vsem nerešljivo vprašanje rentabilnosti slovenskega založništva. Nekateri vodilni ljudje v naših založniških hišah, navadno so več v tujini kakor doma, gledajo na usodo slovenskega knjižnega trga dokaj pesimistično, o tem se pogovarjajo z neprikritim prizvokom vzvišenega pomilovanja, češ, to je zadeva, ki je že v naprej izgubljena in obsojena na večni provincializem, na večno tesnobo naše majhnosti, v kateri pravim veličinam nikdar ne bo dano razprostrti krila v vsej njeni velikopoteznosti. Beograd, London, Paris, Frankfurt, to so trga vredni..., torej se je treba reševati v posredništvo, v naša slovita križišča različnih poti... Najprej moramo povedati, da se s temi ljudmi globoko razhajamo glede pojmovanja veličine, majhnosti, provincializma in še česa drugega. Provincializem je beseda, za katero smo vsi brez izjeme nenavadno občutljivi, ta čarobna beseda je ena izmed redkih, ki pri nas nikogar ne pusti neprizadetega, seveda natančno in pretehtano v isti meri, in toliko bolj, kolikor bolj gre za provincializem v resnici: to je, rekel bi, ena glavnih psiholoških značilnosti neveselih in zagrenjenih provincialnih počutij, ki se tako, da se očitka provincializma na vse kriplje branijo, slepo hranijo z upanjem, da so se s tem povzpeli nadenj; to pa je seveda samo še večji provincializem, in tako gre to v nedogled, pojavlja se v vseh mogočih oblikah, trdovratno se slepi s fanfarami in zastavami najnaprednejše naprednosti in si prizadeva napraviti vsaj eno od sedmerih čudes tega sveta. Kakorkoli je ta pojav težko oprijemljiv in težko ulovljiv, ena lastnost se ga vedno neizbrisno drži, lastnost, ki jo imenujemo neizvirnost, vendar, kar zadeva nas posebej, nasilna neizvirnost, taka, ki teži po uničujoči totalnosti, zakaj prav izvirnost je lahko edina priča tega njenega početja.

Če smo si torej zastavili silno kočljivo vprašanje o rentabilnosti slovenskega založništva, potem naj, preden pridemo do jedra stvari, povemo, kako v nobenem primeru te rentabilnosti ne bomo dosegli. Mnogi in premnogi pojavi, predvsem pa neracionalno tratenje sil, kot je v založništvu dubliranje ali celo multipliciranje istovrstnih izdaj, kažejo, da nismo kaj resno razmišljali o gospodarskem pojavu, ki smo ga pred dobrim desetletjem na novo odkrili in začeli uvajati, kot se pri nas spodobi, totalno, ne da bi mu skušali določiti obseg njegove življenjske upravičenosti. Gre namreč za konkurenco in gre tudi za to, da tega pojava pri nas nikakor ne pojmuje tako, kakor ga pojmujejo v deželah, kjer so ga dvignili na raven zdrave tekme in kjer zdavnaj ni več cilj, temveč le sredstvo, ki je zategadelj nezdrujljivo s pojmom uniformiranosti, temveč, da je ta pojav pri nas, zaradi apriorne uniformiranosti ostal in ostaja na svoji najprimitivnejši ravni, namreč na ravni prerivanja in izpodrivanja. Konkurenca v pravem pomenu te besede, pravimo

ji tudi lojalna konkurenca, lahko išče vire za svojo uspešnost le na delovnem, ustvarjalnem področju; če teh virov ni oziroma če so ti viri slabotni, če nimajo možnosti za svoj razmah, je konkurenca lahko samo parazitska, nelojalna in zaradi tega škodljiva, ker se okorišča z dosežki drugih, ker zaduši tudi tistega, ki je s svojimi viri nekaj ustvaril. Založba A, recimo, začenja izdajati serijo cenenih zvezkov z izbranimi deli slovenskih pisateljev, zbirka pa zaradi tehnične in oblikovne neustreznosti, zaradi škandalozne nekvalitetnosti, komisnosti, pri slovenskem kupcu propade in tako nekaj let knjižni trg, zlasti slovenska šola, ostane brez te prepotrebne knjižne zvrsti. Čez nekaj let se tega oprime založba B ter z močno razširjenim, dobro premišljenim programom ter estetsko in tehnično dognanostjo in dostopno ceno uveljavi knjižno serijo tako trdno, da je trg ne bi mogel več pogrešati. Toda tedaj se založba A spomni, da je nekoč že sama izdajala nekaj podobnega, iskoristi dejstvo, da založba B še ni dospela do kakega Cankarja, Tavčarja ali Puškina (založba B ta dela šele pripravlja), da je po teh delih veliko povpraševanje in vskoči z izdajami, ki premočno spominjajo na izdaje založbe B. Tako lahko izideta dva žepna Martina Kačurja; enega izda založba A v januarju, drugega pa založba B mesec dni kasneje. Naj navedemo še en, to pot povsem obraten primer. Založbe A, B in C se malone vse v enem letu spustijo v slovensko umetnost, in to vsaka zase, vsaka po svojih pojmihi o slovenski umetnosti, pa z istimi avtorji, ki so imeli čudovito, po svetu precej redko priložnost ista ali pa nekoliko prirejena besedila prodati več založbam hkrati, za isti knjižni trg. Toda v ta posel poseže še založba C, in sicer tako, da se loti izdaj, ki oblikovno in tehnično daleč presegajo izdaje AB, skratka, ki kar lepo težijo po evropski ravni prezentiranja umetniških del v knjižnih reprodukcijah. Toda četudi moramo založbi C priznati določeno mero resnične konkurenčnosti, ker gre za višjo raven izdaje, se lahko vendarle vprašamo, čemu konkurenca sama ne poteka na višji ravni, to je, da se tako obsežno in zahtevno delo zaupa založbi, ki bi bila pripravljena vanj največ investirati, ki ima najsposobnejši uredniški in tehnični kader, skratka založbi, ki bi tako zamisel najbolje realizirala, oziroma, če te naloge v celoti ne bi mogla izpolniti nobena posamezna založba, skupini založb.

Zdi se potemtakem spričo naštetih dejstev, in naštetih bi jih lahko še toliko več, da je vprašanje o rentabilnosti slovenskega založništva razen kolikor bi zadevalo naloge izjemnega pomena in obsega, skorajda nekam napihnjeno, za tem tarnanjem se slej ko prej krijejo močno problematični, nekoliko nečedni, posamični interesi, ki se v naši družbi, žal, celo povzdigujejo nad splošne interese, nad interese družbe kot organizma.

Kadar imamo v mislih slovenski knjižni trg kot svojstven problem, ki ga predstavlja njegova majhnost oziroma vezanost na jezikovno območje, ki je prav za slovensko založništvo edinstvena, tedaj si ga največkrat predstavljamo zelo preprosto, rekli bi, številčno, češ, Slovencev je toliko in toliko, pa nič več, in zdi se nam, da se naše razmišljanje lahko s tem neha. V resnici pa je vsak trg, vsak knjižni trg, in tudi slo-

venski ni nobena izjema, proces, v katerem se venomer kaj dogaja. Priznati moramo, in priznati mora to vsak slovenski založniški delavec, da zelo malo ali pa celo nič ne vemo, kaj se pravzaprav dogaja, in kar je še huje, da niti ne skušamo, niti ne nameravamo o tem kaj vedeti. Če našega založnika slovenski knjižni trg presenetiti s tem, da naklada neke knjige, za katero se je bal, kako bo šla, poide v nekaj tednih, tedaj se ta samo začudi, češ, kdo bi si mislil; hoče imeti ponatis, toda ker ni ohranil stavka, kar je tudi investicija, lahko računa s tem šele čez nekaj mesecev, ko bo zanimanje publike že osvojila kakšna druga knjiga. To se pri nas dogaja vedno znova, kakor se dogaja tudi nasprotno, da obleži knjiga, od katere smo si zelo veliko obetali. In vedno znova se začudimo, vedno znova si rečemo tisti »kdo bi si mislil«, vendar se nikdar ne zgodi to, da bi kateri od vodilnih ljudi v naših založniških hišah pokazal kako nagnjenje h kakršnemu koli preučevanju, to je, težnjo po objektivizaciji določenih izkušenj, ali da bi sploh izkušnjam te vrste ali pa delovnim izkušnjam pripisal kakšno vrednost, čeravno se da precej natančnost ugotavljati materialno, če hočete, denarno vrednost določene izkušnje, da ne govorimo o moralni strani te zadeve. Jasno je, da bi v takem primeru, če bi se namreč ta objektivizacija začela uresničevati, ne bi bilo več prostora za osebno oblastništvo oziroma za avtokratizem.

Našega, slovenskega, založnika mora še prav posebej zanimati, kolikokrat kupec je lahko odjemalec njegovih knjig, zakaj na tako majhnem jezikovnem območju, kot je naše, je to za založništvo življenjskega pomena. Edino ta odjemni potencial lahko zadovoljivo reši vprašanje, ki smo si ga zastavili na začetku, to je vprašanje o rentabilnosti. Zdi se mi, da ni treba posebej poudarjati, kako zelo je ta potencial odvisen od splošne rasti slovenske kulture in kako slovensko založništvo samo sebi zadržuje vrat v tolikšni meri, kolikor se preusmerja na pridobitništvo kot vodilo, s čimer se pridružuje procesu, katerega posledica je vsesplošno upadanje kulturne ravni našega območja in propadanje slovenske kulture sploh. Če se nekateri zagrebški založniki lahko pohvalijo s tem, da skoraj polovico svojih naklad razprodajo na slovenskem knjižnem trgu, tedaj nekako lahko zaslutimo, kako nenavadno velik odjemni potencial pomeni slovenski knjižni trg in kolikšne možnosti so še vse skrite v njem. Tu potemtakem ne more biti govora o vesplošni temveč le o enostranski prenasičenosti, kakor nasprotno, lahko govorimo o določenem pomanjkanju oziroma o tem, da slovensko založništvo že vse po vojni izkazuje kronično zamudništvo, katerega vzroke smemo samo deloma iskati v naši nesposobnosti; pravi vzrok tega zamudništva tiči neke drugje. Če se namreč vprašamo, koliko je slovensko založništvo v povojnem obdobju izhajalo iz pristno slovenskih kulturnih, tehničnih in znanstvenih potreb, koliko je tem zahtevam sledilo, bomo dobili zelo žalostno sliko. Vodstva slovenskih založb so se po svoji splošni usmerjenosti največkrat ravnala po nečem čisto drugem. Neposredno po vojni so bile to zahteve sovjetskega zunanjega ministrstva, še dolgo po Informbiroju zapoznelih dogmatičnih predsodkih, ki so samo zakonsko nadaljevanje nekdanjega dušebrižništva, in ki so se Slovencem naj-

delj ohranili in zaradi katerih smo štiri, pet let po Hrvatih in Srbih dobivali najpomembnejša dela moderne književnosti. Spomnimo se le, koliko let smo čakali na »Proces« Franza Kafke, na Marcela Prousta v slovenščini, mimogrede naj samo opozorim na to, kaj vse se je dogajalo z nekaterimi našimi mlajšimi avtorji. Spominjam se časa, bilo je to pred manj ko desetimi leti, ko se še ni smel ponatisniti niti čudoviti »Mali princ«. Prav nič nismo danes na boljšem, če smo politični konjunkturizem zamenjali s poslovnim; torej ravno s tistim, čemur se taka skupnost, kakršna je slovenska, za nobeno ceno ne bi smela izpostavljati, že iz čisto samoobrambenih razlogov ne.

Slovensko založništvo se mora torej podrediti zahtevam slovenske kulture. Ta kultura je nenadomestljiva in edinstvena; nič je ne more zamenjati in nihče se ne more z njo identificirati, noben posameznik, nobena skupina, nihče ne more sam govoriti v njenem imenu, samo služi ji lahko, zakaj ta kultura je več od vsakogar izmed nas.

In če se končno vprašamo, kako naj rešujemo sedanjo krizo, je treba najprej reči, da te zamisli ali rešitve v nobenem primeru ne morejo biti zadeva, ki bi jo lahko reševali posamezniki oziroma njihova razodetja, niti ni to zadeva, ki bi jo kdor koli lahko rešil trenutno; če bi šlo za to zadnje, lahko z veliko zanesljivostjo povemo, da s tem ne bi bilo nič rešenega, temveč prav nasprotno, od tega ne moremo pričakovati drugega kakor nadaljnjo poglobitev krize, torej prav tisto, kar izkušamo že dolgo vrsto let. S tem bi pač hoteli poudariti, da ta kriza ni trenutna, niti začasna, če s tem razumemo krajše razdobje, temveč da je izrazito dolgotrajna, pa naj jo gledamo v preteklosti ali v prihodnosti. Kritične situacije pri nas praviloma rešujemo na znan, dobro utečen način, ki očitno ne ustreza več sedanjemu stanju stvari, rešujemo jih kampanjsko, z drastičnimi restrikcijami vse počez, v založništvu skoraj vsako leto ob istem času z ustvarjanjem panike in krčenji programov, ki pa bodo čez leto dni neizogibno spet prav tako nabrekli, kakor so bili. Toda kakšno utegne biti dejansko ozadje vika in krika o nekakšni hiperprodukciji, pri vsej naši očitni produktivni revščini? Z restriktivnimi kampanjami dejansko umetno znižujemo vrednost tistega, kar je za kulturo zavzetim najbolj dragoceno, to je književno ustvarjanje, ter si tako na račun tega razvrednotenja, kot posredniki ustvarjamo zase večvrednosten položaj, na katerega, če se izrazimo po Marxu, »rezervna armada« književnih ustvarjalcev izvaja velik pritisk ter mu tako daje nad vse imenitne možnosti, pri katerih se njegov vpliv na knjižno produkcijo spreminja v oblast, s katero lahko po načelu, da roka roko umiva, z veliko zanesljivostjo krepimo svoj položaj v takoiimenovani družbi, ali pa, če imamo kakšna posebna nagnjenja, lahko napravimo »mednarodno pisateljsko kariero. Zato se bo vsaka restrikcija, če ne bo obenem pomenila tudi preusmeritve, prekvalifikacijo dela po kriterijih, ki jih narekujejo najbolj kritična spoznanja o našem sedanjem stanju in o naših možnostih v prihodnost, končala kot špekulacija in kot nadaljnje pogrezanje v njihov začarani krog. Ne vidimo namreč posebne, bistvene razlike med privatnim lastništvom in »poosebljenjem« družbene lastnine.

Kakor je jasno, da so za uresničenje te prekvalifikacije, kolikor to zadeva notranji ustroj založništva samega, poklicani predvsem založniški delavci sami, je po drugi strani nujno, kolikor to zadeva položaj in funkcijo založništva, v kulturi in z njo vred, položaj in funkcijo v slovenski nacionalni skupnosti, da ta proces nenehno spodbuja javna razprava, za kar pa so seveda potrebne izčrpne, predvsem pa verodostojne informacije. Zato mislim, da bi bilo treba javno spregovoriti še o marsičem, že zgolj zaradi tega, da javnost pošteno seznanimo s to dejavnostjo in da ji s tem damo možnost, zakaj do tega ima nesporno pravico, da k našim poklicnim razmišljanjem in naporom prispeva svoj delež. Tako bi se čutili drug drugemu potrebni. Treba bi bilo spregovoriti o avtorskem pravu pri nas, o avtorskih honorarjih, o politiki cen in s tem v zvezi o sistemu razprodaj, o tehnološkem napredku v naši grafični industriji, o obnavljanju kadrov... To bi bil šele začetek. Neodgovorno bi bilo o vsem tem molčati.

Narava in pomen človekove ustvarjalnosti

E. A. J. Johnson

Če v današnjem svetu obstaja kakšna splošna vera, potem je to trdno prepričanje voditeljev vseh dežel, da je materialni in intelektualni napredek ne samo zelo zaželen, temveč da ga večina ljudi lahko tudi doseže pod pogojem, da se začrta neka pravilna politika razvoja. Ta vera v možnost ostvaritve blaginje in napredka v nacionalnem in celo v svetovnem merilu predstavlja v nekem smislu našo sodobno vesoljno religijo, ki vodi milijone v svetu k sanjam o odrešenju od revščine, trpljenja, boleznih in nepismenosti. Vedno večja avtomatizacija industrije v razvitih deželah, prodor sintetičnih snovi, ki zamenjujejo naravna tekstilna vlakna in hrano, širjenje prosvete in izobrazbe, po zaslugi napredne ekonomike pa tudi vedno večji družinski dohodki, vsi ti činitelji imajo ob vedno boljših komunikacijskih sredstvih pomemben vpliv, ker za manj razvite dežele predstavljajo zgled. Sprožili so pravo »revolucijo rastočih upov«, ki je privedla do domneve, da vsaka dežela lahko tekmuje in celo preseže blaginjo tistih, ki danes veljajo za najbogatejše. Menim, da je v tem trenutku naše zgodovine eno najvažnejših vprašanj, če je ta optimizem realen ali ne. Zakaj če je upravičen, lahko pričakujemo nastanek bogatejšega, srečnejšega in modrejšega sveta; morda celo miroljubnega sveta. Če pa ta vera v napredek počiva na lažnih temeljih, potem lahko pričakujemo ne samo razočaranje, temveč tudi totalno brezupnost, ogorčenost, obup in revolto.

Napredek, ki ga s tako velikimi upi predvidevamo, bo vsekakor zahteval tudi spremembe: v mnogih postopkih in dejavnostih, v številnih družbenih in gospodarskih institucijah, verjetno pa tudi v celi vrsti proizvodnih sredstev, da bi lahko izkoristili vse vire surovin, ki jih premore naš planet. Na drugi strani pa se manj razvita področja ali dežele ne bodo mogle zadovoljiti samo s tem, da si brez kakršnih koli sprememb sposodijo, prisvojijo ali uvedejo metode in tehnična sredstva, ki so se pokazala kot ekonomsko koristna v razvitejših deželah, zakaj zgodovina

* Predavanje E. A. J. Johnsona, profesorja ekonomske zgodovine na univerzi John Hopkins, ZDA, na II. mednarodni konferenci »O razvoju znanosti in tehnologije in njenem vplivu na družbo«, Herceg Novi 1966.

ekonomskega razvoja se ni nikoli zreducirala na preprost proces presejanja nekega naprednejšega jedra. Nasprotno; vedno je predstavljala zapletene procese difuznih in kumulativnih sprememb, v katerih se progresivne in inventivne ustvarjalne sposobnosti vsake posamezne dežele v razvoju stimulirajo, uporabljajo in vedno bolj bogatijo in tako pripelejo do nastanka novih in specifičnih institucij, strojev, procesov in metod. Spremembe imajo svoje poreklo v novih idejah in bojim se, da bodo dežele, ki se nadejajo razvoju, zgrešile cilj, če bodo mislile, da je dovolj, če se prepustijo intelektualnemu parazitstvu.¹ Gotovo si je zelo veliko odkritij, izumov in procesov mogoče sposoditi, vendar jih bo kljub temu treba prilagoditi ne zelo očitnim, vendar pa specifičnim kulturnim nagnjenjem tistega, ki si sposoja. Se več: ta sposojanja sama zase ne morejo zagotoviti relativno dinamične družbe, zlasti če upoštevamo, da bodo kulturnejši narodi vedno bolj prehiteli svoje sosede, sposojevalce v svetovni skupnosti. Potrebno je torej splošno naraščanje človeške kreativnosti v svetu, da bi prišlo do dejanskega in splošnega napredka.

II.

Zakaj nastajajo nove stvari? Zakaj lahko nastajajo novosti v mišljenju in delovanju? Celo preden samo poskusimo pojasniti, zakaj med posameznimi kulturami obstajajo razlike v ustvarjalnosti, moramo najti vsaj tentativne odgovore na ti vprašanji. Problem, ki se nam zastavlja, je zelo zapleten, ker vključuje psihološke, družbene, politične, ekonomske in ekološke faktorje. Razen tega je kultura lahko ponekod otrdela, okamenela in lahko zelo učinkovito preprečuje sproščanje ustvarjalnih potencialov. Seveda se spremembe dogajajo celo v družbah, ki so navzven videti negibne in v stagnaciji. Ampak važen je tempo, s katerim spremembe nastajajo, in zato naš problem ni samo v tem, da skušamo razumeti, zakaj je težnja po uvajanju novosti v nekaterih kulturah večja in v drugih manjša, temveč moramo priti do temelja in videti, kje je udarna igla, ki sprošča iskanje novih idej, novih postopkov, novih metod.

Preprosta, v folklori tako pogosta razlaga, ki pa se kar preveč lahko tonno prenaša v mnoge zgodovinske knjige, pripisuje odkritja, izume in novosti izjemno nadarjenim ljudem z izredno pronicavnostjo in fantazijo. Vendar pa so psihologi, antropologi in zgodovinarji to tezo o »geniju« ali »velikem človeku« zavrgli kot netočno, čeprav je s pridnim ponavljanjem postala zelo razširjena. V zgodovini glasbe, slikarstva, arhitekture in znanosti res obstajajo takšna imena kot so Mozart, Michelangelo, Palladio in Faraday, vendar obstajajo tudi tisoči brezimnih, katerih posamezna odkritja so bila morda res neznatna, katerih skupni prispe-

¹ Drew Middleton je v svojem izrednem prikazu sodobne Afrike (New York Times, sreda, 11. maja 1966, str. 12.) zabeležil intervju z voditeljem neke afriške dežele, ki pravi: »Kaj razumete, da na tem letališču ni niti ene same stvari, ki bi si jo mi, Afričani, izmislili ali jo izdelali? Vse, od letala do etiket na prtljagi, je delo belega človeka. Da, in potem nam pripovedujejo, da je to naš kontinent.«

vek pa je velikanski. Še več, če dopustimo, da imajo samo redke in izjemne osebnosti moč invencije, zakaj je potem v zgodovini znanosti toliko primedov, da so razni ljudje prihajali do istih odkritij? In zakaj iznajditelj, ki se mu je posrečilo, čuti potrebo, da zdirja v urad za patente in registrira svojo idejo, razen če se zares ne boji, da bo nekdo drugi prišel tja pred njim? Vsaj petintrideset parnikov je bilo konstruiranih, preden je Fulton baje »izumil« svojega Clermonta, in poskuse s tem novim prometnim sredstvom so delali hkrati ne samo v združenih državah, temveč tudi v Angliji, v Franciji in na Škotskem.²

Ta primer ni osamljen: ameriški Urad za patente registrira povprečno okrog 20.000 dvojnih izumov, kar priča o veliki razširjenosti ustvarjalnih nagnjenj. Zakaj torej kljub takšnim dokazom še naprej obstaja teorija o »velikem človeku«, izumitelju? Bojim se, da je treba iskati odgovor v napačnem patriotizmu, ki se kaže v dokaj absurdnih poskusih dokazovanja, da je neki narod največji na svetu in da je dal največje število pametnih ljudi, da so si ti izmislili najpomembnejše stroje, napravili največja odkritja in tako ustvarili najboljšo kulturno, politično, družbeno, ekonomsko in etično atmosfero za svoje sonarodnjake. Vanitas vanitatis, omnia vanitas est!

Medtem pa je stvarnost docela drugačna. Psihologi in antropologi so prepričljivo dokazali, da je sposobnost invencije zelo razširjena ne le med človeškimi bitji, temveč tudi med drugimi primati, med najnižjimi živalmi in pticami. Antropoidi, šimpanzi, konji, svinje in ovce lahko rešujejo probleme in že uporabljajo skrbno pripravljene »detour« teste za merjenje razlik v njihovih inventivnih sposobnostih.³

Pri živalih je mogoče z ustreznim »dekorom« in »scenskim aranžmajem«, ki ga eksperimentator spretno pripravi, izzvati zelo iritirajoče napetosti. Če je takšna frustrirajoča konstrukcija pravilno planirana, se bo posrečilo pri živalih izzvati inventivne reakcije, ki bodo odsevale njene genetične kapacitete in njene individualne sposobnosti, da deluje po novem in drugače.

Pri ljudeh so zgodovina, naključje, okolica in okoliščine tisti, ki aranžirajo sceno, na kateri se bo izkazala ustvarjalna fantazija.⁴ Vendar to ne pomeni, da je ustvarjalnost kot taka slučajna posledica slučajnih okoliščin. Naša folklorja je bila tudi v tem pogledu preveč romantična in premalo informativna. Mogoče je James Watt, ko je bil še deček, res opazil, da se pokrov na samovarju hoče vzdigniti, kadar voda vre, vendar je to opažanje komajda imelo zvezo z mentalnim procesom zrelega mehanika, ki se je pri svojih poskusih, da bi izpopolnil Newcomenov stroj,

² Glej S. C. Gilfillan, *Invention as a Factor in Economic History*, *Journal of Economic History*, Supplement to Vol. V. (december 1945), str. 68 in Jenkes, Sawers and Stillerman, *The Sources of Invention*, New York 1959, str. 42—43.

³ Glej npr. Wolfgang Köhler, *The Mentality of Apes*, New York 1926, zlasti str. 31—39.

⁴ Za Newcomena, ki se mu je posrečilo zgraditi uporabni atmosferski stroj, predhodnika parnega stroja, je bil problem v tem, kako izčrpati vodo iz globokih rudnikov kositra v Zahodni Angliji.

sistematično posluževal znanstvene vednosti in je potrpežljivo nadaljeval z eksperimentiranjem s toploto, paro in vakuumom, dokler končno ni uzrl popolnoma novega tipa stroja. Res je, da so trenutki navdiha pogosto »obarvani z močnimi čustvi«,⁵ kajti odkrivanje novega je nujno doživetje polno prekipevajočega navdušenja.⁶ Vendar pa transcendentalne razlage novosti v človeški misli in delovanju tako zelo simplificirajo dejanski proces odkritja, da to že postaja groteska. Po njih veliko ustvarjalno dejanje nastane nenadoma in izumitelj v velikem trenutku ustvarjalnosti v hipu zagleda avtomobile, letala ali elektronske računalnike. Zvečine se dogaja drugače: deli nekega izuma se pokažejo počasi, v prekinjeni verigi postopnih spoznanj, izum sam pa je običajno naporna naloga, polna ovir in težav, sinteze teh spoznanj.

Psihologi obravnavajo vsak kreativni proces, ki pripelje do nastopa novosti v misli in delovanju, kot genetično zaporedje s štirimi fazami. Najprej mora obstajati jasna predstava o nekem problemu. Potem takšen »scenski aranžman«, ki razkrije osnovne elemente problema in pokaže »bistvene notranje lastnosti podatkov«⁷. Ko razumevanje problema doseže to stopnjo, je ustvarjena možnost, da se pristopi k tistemu najbolj bistvenemu, k tretjemu koraku, namreč k »aktu zagledanja«; z njim se prvič odkrije rešitev problema, ki je obsedel raziskovalca. In končno, ko je najden relativno zadovoljiv odgovor (ko je koncipirano neko odkritje ali uporaben izum), navadno sledi četrta faza, ki jo je Usher imenoval »kritična revizija«.⁸ V tej fazi se analiza osredotoči na učinkovitost rešitve in rezultat tega kritičnega preverjanja je lahko rešitev, ki je dosti boljša od prejšnje. V nasprotju s prvimi tremi fazami, ki so zgodovinsko določene in omejene, je proces kritične revizije v glavnem dolgotrajen, s kumulativnimi izboljšavami, ki zvečujejo družbeno koristnost odkritja, izuma ali inovacije.⁹

Genetična narava teh štirih faz je prikazana na tabeli I.* Tu je mogoče videti, da se proces začne s problemom, ki — s psihološkega vidika — predstavlja nezadovoljstvo vzbujajočo konfiguracijo dejstev, tako imenovani »Gestalt«. Na tabeli je ta situacija ponazorjena z nepopolnim

⁵ Glej Abbott Payson Usher, *A History of Mechanical Inventions*, Beacon Press, Boston 1959, str. 78.

⁶ »Ustvarjalno dejanje je vedno osvoboditev in zmaga. Dejansko je doživetje moči.« Nikolas Berdyaev, *The Meaning of the Creative Act*. Angleški prevod Donald A. Lowrie, New York 1962, str. 12.

⁷ Usher, *History of Mechanical Inventions*, str. 64.

⁸ Prav tam, str. 65.

⁹ Da bi ocenili velikanske napredke, dosežene s kritično revizijo, zadostuje, če samo primerjamo sodobni avtomobil s prvotnim Daimlerjevim izumom. Nekemu znamenitemu znanstveniku se je morda posrečilo najbolj natančno izraziti vrednost te četrte faze ustvarjalnega procesa s sledečimi besedami: »Zgodovinsko je docela mogoče braniti trditev, da so napredovanja v bistvenem nastala bolj kot stranski produkt izpopolnjevanja nekega orodja in manj kot neposredno, zavestno iskanje novih zakonov.« Robert A. Millikan, *Autobiography*, New York 1950, str. 219.

* Ta in sledeča, v tekstu omenjena tabela, je zaradi zadostne nazornosti opisa izpuščena. — Op. red.

krogom. Konvergentne puščice ponazarjajo ideje različnega porekla, ki se ponujajo kot potencialni deli mogoče rešitve. Drugi krog ponazarja »scenski aranžman« in z njim je dopolnjen lok, ki manjka v prvem krogu. Združevanje s pomočjo spoznavnih zvez omogoča nastanek »akta zagledanja«. Ta faza je ponazorjena s polnim krogom. Po tej fazi prvega zrenja lahko nastopi četrta faza, faza »kritične revizije«, ki pripelje do (relativno) popolne in bolj dovršene konfiguracije; ta se lahko nekaj časa obdrži kot običajna rešitev ali pa se z nenehno revizijo postopoma izboljšuje. Vendar — kot je modro opazil Usher — »se akcija v nekem takem procesu srečuje z odpori, katerih mere še niso določene.«¹⁰

Ti odpori so psihološke, a tudi kulturne narave. Nekateri ljudje imajo zaradi specifičnih razlogov omejeno sposobnost za reševanje problemov.¹¹ Drugi so kreativni samo takrat, kadar se znajdejo v ustreznih okoliščinah in kadar jih »scenski aranžman« zares vzpodbuja. Med ljudmi, ki so obdarjeni s fantazijo, obstaja široka skala kreativnosti in to pojasnjuje, zakaj posebno nadarjeni ali posebno izobraženi ter intelektualno mnogostranski ljudje včasih lahko dajo izredne prispevke ali celo učinkovita posamezna odkritja.¹² Vendar to ne ogroža v osnovi sintetične narave ustvarjalnega procesa, ki so jo privrženci herojske in transcendentne teorije tako naivno spregledali.

III.

Znanje s časom raste v mnogo smeri. Neizogibna multilinearost tega procesa je določena s tipičnimi zavzetostmi posameznikov, ki imajo svoje specifične ideje, naloge, funkcije, dolžnosti in interese. Tako se bodo na primer slikarji predvsem ukvarjali z barvo, črto, risbo in perspektivo. Sčasoma bo vsak izmed teh elementov dobil svojo posebno zgodovino.¹³ Pravniki se zanimajo za povsem drugačne intelektualne probleme: za enakost pred zakonom, za pogodbe, za truste, za hudodelstva, za kazni in za kazensko odgovornost; vsaka teh komponent velike celote, ki jo imenujemo pravo ali pravosodje, ima spet svojo zgodovino. Torej se ustvarjalnost lahko pokaže na dva načina: z odkrivanjem novih zvez med različnimi intelektualnimi vrstami ali pa z integriranjem,

¹⁰ Glej Usher, *A History of Mechanical Inventions*, str. 66.

¹¹ Te »individualne razlike« so raziskovali številni psihologi. Glej npr. bibliografijo k članku »Mental Tests«. *The Encyclopaedia of the Social Sciences*, New York 1933, Vol. X., str. 328—329.

¹² Jenkes, Sawers in Stillerman so v že navedenem delu *The Sources of Invention* podrobneje opisali zares edinstvene prispevke večjega števila uspešnih izumiteljev. Čeprav zavračajo tezo o »velikem človeku«, se vendarle manj kot Gillfilan in Usher nagibajo k temu, da bi zmanjševali pomen osebnih prispevkov posameznih ustvarjalcev.

¹³ Umetnostna zgodovina — npr. *Italian Painters of the Renaissance* Bernarda Bernsona — nadrobno opisuje odkritja popolnejših slikarskih metod, ki zadevajo posamezne elemente, a tudi kot prispevke k ustvarjanju novih slikarskih oblik z uvajanjem boljše tehnike. Bernsonovo delo je polno ilustracij za oba navedena tipa kreativnosti.

povezovanjem in sintetiziranjem posameznih elementov iz več različnih intelektualnih vrst. Splošno vzeto je ta druga vrsta ustvarjalnosti tako težja kot konsekvantnejša. Vendar samo široka amplituda znanja ne zadostuje. Obstajati mora sposobnost za odbiranje elementov iz nekaj različnih intelektualnih vrst in za to, da se vsi vtkejo v neko docela novo konfiguracijo. V bistvu ta proces izvira iz ideje in je utemeljen na opažanju neke nove organske zveze med idejami, materialnimi dejavniki ali tipi obnašanja. Končni proizvod je lahko nova teorija v genetiki, nov hiter stroj v prometu ali pa nova koncepcija vođenja države. To vse so sinteze različnih intelektualnih vrst in v vsakem posameznem primeru je akt zagledanja v razumevanju, kako se bodo ti, dotlej neopaženi, elementi lahko združili v novo konfiguracijo. Takšni »strateški« izumi, kot jih je imenoval Usher,¹⁴ so pravzaprav rezultat kumulativne sinteze, prikazane na tabeli II. Zavaljo boljše preglednosti so vrste, ki prispevajo k vsaki fazi ustvarjalnega procesa, prikazane tako, da se številčno ne razločujejo (povsod so po štiri). To je seveda docela poljubna skica, kajti jasno je, da se lahko združi katero koli število teh vrst. Pomembno je videti, da vsaka vrsta zase spet predstavlja neko sintezo in so torej štiri faze, prikaazne na prejšnji tabeli I., tu že vključene v vsaki posamezni verigi. Rimski številka I označuje točko konvergence, vendar konfiguracija, ki jo dobimo (nepopoln krog), še ni zadovoljiva. Pri rimski številki II smo z dodatnimi konvergentnimi črtami dopolnili krožni lok, ki je manjkal, in tako dobili »scenski aranžman«, kakršen je potreben za »akt zagledanja«; le-ta, kot to kaže rimska številka III, zahteva da mu dodamo še določeno število idejnih prispevkov iz drugih linij. Krog se zapre pri rimski številki IV, kjer je pričakovati začetek procesa kritične revizije s prispevkom elementov, izpeljanih iz spet novih linij znanja. Ker smo tako ugotovili, da je ustvarjalnost v resnično družbenem pomenu smiselna nova sinteza prejšnjih odkritij, pogledov in novosti in da so velika ustvarjalna dejanja zmes številnih drobnejših sintez, se bomo radi strinjali z Whiteheadovo pripombo, da je bil največji izum »izumitev izumov«.¹⁵ Vendar s tem še nismo odgovorili na celo vesto vprašanj. Ali obstajajo kulture, ki so bolj kreativne kot druge? Ali obstajajo kakšne institucije, ki pospešujejo ustvarjalnost, in obratno, ali nekatere institucije ovirajo novosti v misli in dejanju? Zakaj kmetje v Indiji, Egiptu in v Albaniji obdelujejo zemljo s plugi, katerih konstrukcija in učinkovitost se zadnjih 2000 let nista spremenili, medtem ko se poljedelsko orodje nenehno izpopolnjuje v Iowi, Saskatchewanu, Norfolku in v Novem Južnem Walesu? Ali so nekatere etnične skupine glede tehničnega napredka spredaj?

Vendar problem presega te lahko pregledne razsežnosti. Ni dovolj, imeti samo nekaj aktov zagledanja, samo nekaj koristnih izumov! Če naj ustvarjalnost postane kumulativno koristna, tako intelektualno kot tehnološko, potem je v kulturi potrebna takšna klima, ki bo sprostita ves

¹⁴ Glej *History of Mechanical Inventions*, str. 68.

¹⁵ *Science and the Modern World*, New York 1925, str. 136.

intelektualni potencial, ki je skrit v glavah moških, žensk in otrok, črnih, rdečih, rumenih in belih. Nedvomno nekatere družbene, ideološke, politične in ekonomske determinante v večji meri kot druge osvobajajo to božansko nezadovoljstvo z obstoječim in v tej dobi, ki veruje v možnost pospešitve napredka človeštva, je povsem primerno misliti, da vsebina okolja pospešuje ali zavira ustvarjalnost.

Novosti ni mogoče ustrezno razložiti samo z izumiteljskim obnašanjem, a tudi popolno obvladanje nekih spretnosti ne zadostuje. Obstajati mora skupina stališč, ki bo napravljala vprašljivo ustreznost že obstoječih spretnosti in s tem pospeševala napredek v spoznavanju in kriterije za optimalno družbeno delovanje. Če na primer v neki kulturi obstaja težnja po poudarjanju nenehno pričujoče skrbi za osebno zveličanje, je zelo verjetno, da bo velik del prihrankov zapravljen za templje, cerkve, svetišča, samostane in podobne zaobljubne ustanove. Temu ustrezno bodo ustvarjalni taletnti težili k temu, da se izrazijo v arhitekturi, slikarstvu, kiparstvu, glasbi, verskih obredih in teologiji. Ker ta varianta človekovega izražanja vedno vključuje simbolizem (kar ni primer z mehanično ustvarjalnostjo, ki je dosledno utilirana), se bodo ustvarjalnemu dejanju ponujale praktično neomejene možnosti na področju posvečenega. Poglejte na primer fantastično zapletene in številne umetniške oblike v budistični ikonografiji¹⁶ ali simbolizem v slikarstvu in arhitekturi v določitvi po enega krščanskega svetnika za vsak dan v letu! Te neomejene možnosti za ustvarjanje, v zvezi z njimi pa številne doktrinarne razlage, so lahko zaposlile tako velik del kreativnega potenciala, da ga je razmeroma malo ostalo za druge vrste ustvarjalnosti.

Vsekakor je pojave kreativnosti zelo težko klasificirati. Tako so, na primer, templje in cerkve gradili predvsem zaradi čaščenja. Vendar pa je bilo treba najprej odkriti principe arhitekture in gradbeništva, da so lahko sezidali te svete stavbe. Rezanje in lomljenje kamna je razkrilo nekatere izmed geoloških skrivnosti narave, iskanje lepših barv pa je odkrilo nova obzorja v botaniki in kemiji. A kljub tej medsebojni odvisnosti je mogoče vse misli in akcije grobo klasificirati v neke kontrastne sisteme. Vsaka skupnost, na primer, mora nujno ustvariti neke družbene konvencije, da bi se ohranila in da lahko živi v relativni urejenosti. Ta proces je najbolj ugoden za nastanek verskih obredov in mističnih dogem; te pomenijo neko posebno skupnost ali »drugi svet«, obenem pa so idejni sestav, ki sankcionira že preizkušene sisteme obnašanja. Hkrati

¹⁶ Samo za lamaistični budizem je cesar Čien-lung dal izklesati panteon,, v katerem je bilo 300 Bud in Bodhisatev, vsak v drugačni »mudri« (simbolična drža rok) in »asani« (drža nog) in z drugačnimi atributi. Hkrati je bila odlita tudi zbirka bronastih kipcev, v kateri je bilo prvotno 787 figur, vsaka pa se je razločevala po kakšnem simboličnem detajlu. Glej Walter Eugene Clark: *Two Lamaistic Pantheons*, Cambridge, Massachusetts, 1937, Vol. I., str. IX.—XIII. Za nadaljnje nadtobnosti v zvezi z množico ikonografskih variant glej Antioanette K. Gordon: *Iconography of Tibetan Lamaism*, Rutland, Vermont 1959, in Alice Getty: *The Gods of Northern Buddhism*, Rutland, Vermont 1962.

bo človeka vznemirjal fizični svet, v katerem živi, in to ga bo privedlo do neke bolj ali manj sistematične razlage in pojmovanja narave, to znanje pa se bo slejkoprej izrazilo v abstrakcijah. Na drugi strani bodo družbeni odnosi zahtevali do neke mere različen tip intelektualnih konstrukcij. Kot normalna posledica se bodo pojavile pravne koncepcije kot zastopniki neke drugačne sfere inventivnosti. Družbeni in politični ideali neke skupnosti bodo še bolj zapleteno področje; zahtevalo bo veliko pronikavost za ugledanje in ustvaritev ustreznih načrtov za usmerjeno družbeno akcijo.

Vprašanje, ali bo neka skupnost (odnosno kultura) stremela, da poudari določeno vrsto ustvarjalnosti, je precej odvisno od tega, katera izmed naštetih gradacij človeški misli ima prevladujoče mesto. Med verskimi dogmami in znanstvenimi razlagami narave lahko nastane ostro nasprotovanje,¹⁷ prav tako pa med verskimi dogmami in družbenimi konvencijami.¹⁸ Togi zakoni lahko vplivajo na oddajanje zemlje v zakup in s tem ovirajo napredek v razvoju kmetijskega orodja in v kolobarjenju, medtem ko navada, da vso živino gonijo na pašo skupaj, lahko oteži in celo onemogoči sistematično izboljševanje živinskega fonda. Ustvarjalnost torej ni toliko dejavnost posameznika, kot se navadno misli, temveč je bolj družbeni proces, ki se razvija v okviru raznih kulturnih in intelektualnih parametrov. Politični sistem, ki vse pomembnejše položaje podeljuje kakšni eliti (ne glede na to, ali je domačega ali tujega porekla) in omejuje mobilnost poklicev večine, lahko hudo destruktivno učinkuje na ustvarjalni potencial nepriviligiranih. Od sužnja, tlačana ali zatiranega najemnika ni mogoče pričakovati, da bo izumil nova orodja in metode ali da bo izboljšal obdelovanje zemlje, niti ne bo temnopolti mezdni delavec v globinah južnoafriških zlatih rudnikov predlagal inovacij v rudarstvu in metalurgiji. Primerjajte to z vzdušjem, ugodnim za eksperimentiranje, ki je vladalo v večini ameriških tovarn v devetnajstem stoletju, ko je bilo razrednih in cehovskih omejitev malo, tradicionalno določanje dolžnosti minimalno, motivacija za napredovanje posameznika velikanska, mobilnost, gibčnost in preseljavanje delavske populacije pa izredno veliko. Vsi ti pozitivni činitelji so prispevali k sproščanju iniciative, k izvirnosti in ustvarjalnosti. Evropski obiskovalci so bili začudeni nad nenehnim iskanjem boljših proizvodjalnih metod, pri čemer niso sodelovali le ljudje iz vodstev, temveč tudi vsa delovna sila. John Anderson, strojni inšpektor britanske Uprave artilerijsko-tehnične službe, pravi v svojem poročilu o ameriških industrijskih metodah za leto 1854: »Kot da si vsak delavec neprestano izmišlja nekaj novega, kar bi mu poma-

¹⁷ Stevilne ilustracije najdete v klasičnem delu: Andrew Dickson White, *A History of the Warfare of Science with Theology in Christendom*, New York 1896.

¹⁸ Pomemben filipinski diplomat je pred nedavnim (maja 1966) izjavil, da v filipinski zakonodaji ne bo mogoče sprejeti nobenega zakonskega ukrepa za propagiranje znanja o kontroli rojstev, dokler Vatikan ne da dovoljenja.

galo pri delu». ¹⁹ Neki drug obiskovalec je opazil »neutrudno dejavnost duha in telesa«, navdušenje in zanimanje uslužbencev za reševanje ekonomskih in tehničnih problemov; šel je celo tako daleč, da je dejal, da »v državah Nove Anglije ni zaposlenega fanta, čeprav povprečno nadarjenega, . . . ki ne bi imel svoje ideje o kakšnem mehaničnem izumu ali izpopolnitvi proizvodnje, s katero upa, da si bo izboljšal položaj ali se celo povpel do bogastva in družbene veljave«. ²⁰ Kot rezultat tega vzpodbudnega okolja je nastala poplava izumov in tehničnih izpopolnitev, pa vendar je večina teh izumiteljev in novatorjev ostala anonimna, preprosto zato, ker jih je bilo tako veliko. ²¹ Kar zadeva kmetijske stroje, je bila zgodba v poglavitnem enaka. Na stotine kovačev je izdelovalo pluge in brane, eksperimentiralo s sejalniki in s stroji za sejanje, medtem ko so se drvarji, učitelji, pravniki in celo pridigarji ukvarjali z modeli strojev za čiščenje bombaža, kosilnic in različnih naprav za površinsko obdelovanje zemlje. ²²

IV.

Vsekakor mora biti za ustvarjanje novih sintez na razpolago gradivo, poglavitni vir gradiva za novatorje in izumitelje pa je — kot smo že videli — znanje, ki se kopiči v ločenih intelektualnih verižnih nizih. Vendar je stopnja akumulacije v teh mnogovrstnih linijah le redko za vse enaka, iz česar sledi, da v ustvarjalnem procesu lahko nastanejo prekinitve. Tako je ideja o stroju za letenje nastala mnogo prej, preden je bil na razpolago pravilno projektiran aerodinamičen trup ali dovolj močan, pa vendar lahek motor. Ravno te prekinitve so pripomogle k razširjanju mita o heroju — izumitelju. A takšna teorija je, kot smo že razložili, samo priznanje, da prava narava kreativne sinteze v bistvu ni razumljena, da je celo ni mogoče spoznati. Na srečo nam ni treba čakati, da se bo zgolj po naključju rodil izjemno nadarjen človek; ustvarjalna zmožnost skupnosti (ali kulture) je odvisna od njenih rezervoarjev znanja in od zmožnosti intelektualno nezadovoljene večine, da napravi sintezo znanja iz številnih intelektualnih linij. »Material«, ki ga te linije vsebujejo, se je navadno zbiral v razmeroma dolgem obdobju, a v dinamični kulturi nehalno narašča. In čeprav je količina posameznih spoznanj v nekem ve-

¹⁹ Dokumentacija parlamenta, spodnjega doma, računovodstvo in drugi dokumenti za leto 1854-55. Navaja John E. Sawyer, *The Social Basis of the American System of Manufacturing*, *Journal of Economic History*, tom XIV, št. 4, str. 377.

²⁰ Industrijska razstava v New Yorku, Posebno poročilo Mr. Georgea Wallisa, dokumentacija parlamenta, spodnjega doma, *Cammand Paper* iz leta 1854, XXXVI, str. 3. Navaja J. E. Sawyer, op. cit., str. 318.

²¹ Pri »strateških« odkritjih, zlasti če so patentirana, je večja možnost, da jih pripišejo posameznikom. Primerjaj npr. Joseph W. Roe: *English and American Tool Makers*, kjer so našteti najpomembnejši izumitelji v tej tehnološki panogi.

²² Glej P. W. Bidwell in J. I. Falconer: *History of Agriculture in the Northern United States*, Berkeley 1925, in Leo Rogin: *The Introduction of Farm Machinery*, Berkeley 1931.

rižnem nizu majhna, je lahko njen pomen v nastajajoči sintezi bistven.²³ Vendar ni bistveno, da so vsi elementi nove konfiguracije neposredno dostopni. Pomemben je »scenski aranžman«, ki mora biti tako učinkovit, da posamezniku ali večjemu številu ljudi omogoči presojo, kateri sestavni deli manjkajo.²⁴ Takšna ocena pa je predvsem odvisna od širine znanja potencialnih izumiteljev. Tam, kjer neke panoge ali linije znanja v celoti ne obvladajo, bomo dobili samo jalovo žetev zapravljenih priložnosti! Nasprotno pa se tam, kjer je nujna sinteza²⁵ jasno predvidena, lahko začne iskanje vseh potrebnih sestavnih delov. Usher je to fazo izumiteljstva zelo nazorno opisal: »Na nizki ravni empirizma so poskusi in zmote navadno brezciljno ugibanje«, medtem ko je »na vseh pomembnih ravneh znanstvene dejavnosti metoda poskusov in zmot sistematično eksperimentiranje«. ²⁶ V območju tehnologije se nam je po zelo dolgih pripravljalnih fazah posrečilo priti na tisto točko intelektualne zgodovine, ko prav razumemo proces inovacije. Intenzivno znanstveno raziskovalno delo konstantno bogati posamezne linije znanja in nenehno tečejo poskusi sistematične integracije s sistematičnim eksperimentiranjem. Bratstvo znanstvenikov — izumiteljev ni več intelektualna elita, ki jo je mogoče najti samo v tako imenovanih »razvitih« ali dozorelih deželah. S sodobnimi komunikacijskimi sredstvi prihajajo znanstveni podatki in metodologija povsod, mit o kreativnih in nekreativnih kulturah pa postopoma izginja. Ne gre več za vprašanje, ali neevropejci lahko kaj ustvarijo, temveč za to, ali je tempo inovacij, izumov in odkritij v razvijajočih se deželah lahko ravno tako hiter kot v razvitih. In ravno tu si moramo znova postaviti vprašanje, če si je človeška inteligenca sposobna zavestno izmisliti ustrezno število institucij, ki bodo sprostile ustvarjalnost. Toda to vleče za seboj različna neprijetna vprašanja. Ali lahko skupnosti (države, področja, mesta, vasi) smotrno koordinirajo svoje delovanje tako, da bi zvečale verjetnost ustvarjalnega dejanja? Ali šole ostrijo ali topijo ustvarjalne zmožnosti? Ali so nekateri tipi šol boljši laboratoriji za ustvarjalne duhove kot drugi? Ali organizacija, tako v družbenem kot v zasebnem sektorju, ovira in omejuje ustvarjalnost ali jo zvečuje? Ali mednarodni stiki in združevanje pospešujejo tempo uvajanja novosti ali pa kažejo težnjo, da bo njihov rezultat neka vrsta intelektualnega parazitstva. Ali socializem, ko poudarja centralistično planiranje, veže in ovira ustvarjalnost z omejevanjem podjetniške svobode? Ali pa morda ravno s svojo mikrosociologijo poudarja potrebo po napredku in s tem spodbuja izpopolnjevanje tehnologije in znanstveno raziskovalno delo?

²³ Whittlesova zamisel reaktivnega motorja je bila izdelana mnogo prej, preden so našli nove zlitine, ki »lahko zdrže velike pritiske in visoko temperaturo«. — *The Sources of Invention*, str. 125.

²⁴ Pri testiranju živali je moralo biti orodje, ki naj bi ga uporabile, v vidnem polju živali, ki je lačna opazovala hrano zunaj svojega dosega. — Köhler: *Mentality of Apes*, str. 39.

²⁵ Za ilustracijo iz časa Arhimeda glej Koestler: *Insight and Outlook*, New York 1949, str. 253—55.

²⁶ *History of Mechanical Inventions*, str. 65.

Pozornost, ki jo zdaj posvečajo »človeškemu materialu«, družbeni nadstavbi, učinkovitejšemu in smotrnejšemu pouku,²⁷ odseva naraščajočo zavest o potrebi po boljših napotkih, smernicah in intelektualnem razvoju kot o nujnem pogoju za ustvarjalnejšo svetovno skupnost. Toda prav tako je mogoče, da podobno kot je od boga obsedeni zahodni svet tisočletja usmerjal velikanski del svoje ustvarjalnosti v tehnologijo cerkvene umetnosti in arhitekturo, medtem ko so druge »koristne spretnosti« ostale razmeroma nespremenjene tako dolgo, dokler ni Newtonova revolucija postopoma izravnala ravnotežje, zdaj preveč ustvarjalnosti posvečamo programom vojaških in vesoljskih raziskav, premalo pa manj učinkovitim, a gotovo koristnejšim in družbeno vrednejšim ciljem. Človeštvo ima neprimerno nujnejše potrebe, za katerih zadovoljitev še vedno nihče ne skrbi. Milijonom ljudi je potrebno več hrane, streha nad glavo, obleka, zdravstveno varstvo, higijenično življenjsko okolje in izobrazba. Mesta je treba očistiti barak, greha in bede. To so problemi, ki jih lahko rešujejo s fantazijo obdarjeni in ustvarjalni izumitelji. Naša najvažnejša naloga danes ni to, da pridemo na Luno, ampak to, da najdemo način, kako bomo izkoristili neomejene moči človeškega duha za reševanje nujnih družbenih in ekonomskih problemov svetovne skupnosti. Mogoče bi bilo treba začeti z razmišljanjem o tem, kako preusmeriti čudovite ustvarjalne zmožnosti človeškega duha od orodij nasilja in samoljubja k humanejšim ciljem neke boljše družbe.

²⁷ Da to ni problem samo za razvijajoče se dežele, je razvidno iz knjig, ki govorijo o problemih izobraževanja, pred kratkim izdanih v ZDA in Veliki Britaniji. Glej npr. Francis Keppel, *The Necessary Revolution in American Education*, New York 1966; James A. Perkins, *The University in Transition*, Princeton 1965; in pred kratkim objavljeno študijo o ustreznosti izobrazbe na oxfordski univerzi.

IZ PRIHODNJIH STEVILK:

SMILJAN ROZMAN: KRITI (proza)

BRACO ROTAR: MOLOH (proza)

JAROSLAV NOVAK: V EKSTAZICAH (proza)

BUTTOLO FRANČIŠKA: PESMI

JOŽE OLAJ: UPOR IZOBČENCEV (poezija)

MATJAŽ KOCBEK: PESMI

ANDERJ BRVAR: PESMI

DANE ZAPUŠEK: PESMI

PAVEL LUŽAN: MED ZEMLJO IN SONCEM (poezija)

DUŠAN PIRJEVEC: FRANZ KAFKA IN EVROPSKI ROMAN (razprava)

**ANDREJ INKRET: NOVA SLOVENSKA DRAMA IN SLOVENSKO
GLEDALIŠČE 1966/67 (razprava)**

TARAS KERMAUNER: ZAKON ČASA (razprava)

DRAGO ŠEGA: TUJSTVO ANDREJA HIENGA (razprava)

